

DR. TÓTH ISTVÁN

VILLANÁSOK

**ADATOK
PÉCS – BARANYA
IRODALMI ÉLETÉBŐL**

**PÉCS
1979**

Előszó

2015. szeptember 19-én rendeztük érettségi találkozóinkat. 55 éve érettségiztünk a pécsi Széchenyi István Gimnáziumban. Osztályfőnökünk dr. Tóth István irodalomtanár volt, aki később a Tanárképző Főiskola Magyar Irodalom Tanszékén lett főiskolai tanár. A találkozón Szabó László osztálytársunk bemutatta azt a két alkotást, amelyet Tóth István készített. Mindkettő stencilezett munka, gyűjteményes kötet:

Tollseprűk – Hogyan írjunk? Hogyan mondjuk? (1979) – 203 oldal

Villanások – Adatok Pécs-Baranya irodalmi életéből (1980) – 216 oldal

Kiadásuk néhai dr. Marton István ügyvédnek köszönhető, aki a Mecseki Ércbánya Vállalatnál (MÉV) dolgozott jogászként és módjában állt anyagilag támogatni a stencilezés költségeit. Mint a Pécsi Városvédő és Városszépítő Egyesület elnöke pontos névmutatót is készített mindkét kötethez. A korlátozott példányszámú kiadványok egyik párja Schultz Lászlóné nyugdíjas főnövérhez került, aki átadta Szabó Lászlónak, hogy alkalom adtán próbálja kiadni, nehogy sorsuk zúzdában végződjön.

A tények megismerése arra az elhatározásra juttatott minket, hogy állást foglaljunk a kivételesen értékes tanulmánykötetek kiadása érdekében.

Sólyom László osztálytársunk közölte, hogy a kiadás költségeire anyagi fedezetet tud biztosítani. Olyan pécsi civil szervezetet találtunk, aki városunkban a hagyományok ápolásában élen jár. Megkeresésünkre Vincze Csilla, a Civil Közösségek Háza igazgatója szívesen vállalta, hogy a szervezet legyen a felelős kiadó.

Köszönjük Neki és a kiadást kivitelező munkatársainak a két kötet elektronikus változatának valóra váltását, különösen Rimai Dávid lelkiismeretes munkáját. A technikai megoldás miatt kizárólag az oldalszám tér el az eredeti gépirásos szövegtől.

Ebben a formában könnyen eljutnak Tóth István egyedül állóan értékes írásai könyvtárakhoz, egyetemi kutatóhelyhez és érdeklődő olvasókhoz. Reméljük, hogy sokáig maradandó kincset jelent a magyar nyelv és irodalom művelőinek és minden érdeklődő pécsi és nem pécsi polgárnak.

Pécs, 2015.

a Pécsi Széchenyi István Gimnázium
1960-ban érettségizett, IV. a. osztályos diákjai

Megjelent: Új Dunántúli Napló, 1992. július 14. Szerkesztőség tollából

Dr. Tóth István (1913-1992)

Mielőtt bement a klinikára, felhívta a szerkesztőséget, elküldött két Tollseprút, – ne legyen gondunk, míg újra nem lát... Most is, mint súlyos betegsége óta, másfél éve mindig, így köszönt: Morituri te salutant. – Tiltakoztunk.

S szombat délután csendesesen, észrevétlenül elaludt dr. Tóth István, egyetemi docens, irodalomtörténész, közéleti férfiú és nyelvművelő. A 919.-nél megszakadt a Dunántúli Napló legismertebb, legolvasottabb sorozata, a Tollseprű.

Dr. Tóth István 1913-ban született. A gimnáziumot a jezsuitáknál végezte, és a Piushoz évtizedek múltán is elválaszthatatlanul kötődött. Nem múlt el pünkösdi találkozó az ő szervezői közreműködése nélkül. Az ő javaslata volt, hogy az alapító Zichy püspök szobrát újra helyezték el az Alma Materben és az elsők között írta alá: adják vissza az iskolát a Rendnek. Eminens tanuló, ismert sportoló, mindvégig oszlopos tagja a cserkészcsapatnak.

A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett diplomát, – az elsőt. Kolozsváron és Szegeden a bölcsészetet végezte el, az ELTE-n történelemből, nyelv- és irodalomból kapott tanári oklevelet. Dolgozott az egyetem Kisebbségi Intézetében, a Tankerületi Főigazgatóságon, tanított kisiskolában, nevelte az ifjúságot a Széchenyi Gimnáziumban – s milyen büszke volt sok-sok értékes tanítványára évek múltán is –, és végül tovább adta tudását a tanárjelölteknek a főiskolán.

Irodalomtörténész volt. Ismereteink Janus Pannoniusról és Balassi Bálintról az ő római levelezései és bécsi levéltári kutatásai révén váltak teljesebbé és főleg pontosabbá. Ott volt a Batsányi Társaság alapítói között, majd évek múltán új életre keltette a Janus Pannonius Társaságot.

Különösen vonzotta szűkebb környezete, az Aranyhegy, a daindok, – számos tanulmányt írt Pécsről, és sorra vette az utcák névadóit Pécsi utcák – híres emberek címmel. A Városszépítő Egyesület alapító tagja és spiritus rectora. Szívesen és meggyőzően szállt síkra választókerületének érdekeiért, boldog volt, amikor elérte, hogy a Mikes Kelemen utcát megnyissák.

Nekünk, a Dunántúli Naplónak 33 éve a külső munkatársunk. 1959-ben jelent meg az első Tollsöprű, és az

utolsó majd most szombaton. Ez a rovat az énjéből fakadt. Túlléphetett az iskola keretein, teret talált és a legszebbre taníthatott – édesanyánk nyelvére. És még egyre: igényességre.

A város Pro Urbe, Pécs emléklakettel tüntette ki, irodalomtörténeti munkásságát SZOT-díjjal jutalmazták, tanári pályafutását az idén tavasszal az Apáczai Csere János díjjal ismerték el.

Kitüntetése után gratuláltunk. S ha már latin, a köszöntés új formáját javasoltuk: Sic itur ad astra. Ez az út a csillagokhoz vezet.

Állócsillagnak tűnt, magasan s mégis közel, világított, irányt mutatott, de fénye meleg volt, vonzott és igazodni lehetett hozzá – tanított.

Dr. Tóth István

V i l l a n á s o k

A D A T O K P É C S -
B A R A N Y A
I R O D A L M I É L E T É B Ő L

A kötetet szerkesztette:

DR. MARTON ISTVÁN

Lektorálta:

DR. NEMES ISTVÁN

DR. HORVÁTH VERONIKA

Alak: A/4 – Terjedelme: 13 /A/5/ ív

A kiadásért felelős: Kolsovszky Rudolf

Készült: M.É.V. Nyomda. PécsNy. 184/1980.

1981

BEVEZETŐÜL

Habent sua fata libelli! A könyveknek is megvan a maguk sorsa - tartja a klasszikus közmondás. Még inkább igaz ez azokra a cikkekre, kisebb-nagyobb tanulmányokra vonatkozóan, amelyek nem könyvalakban, hanem a napilapok hasábjain, folyóiratokban jelentek, jelennek meg. Könnyen elkallódhatnak, szétszóródva elenyészhetnek - röviddel megjelenésük után.

Minden bizonnyal hasonló sors várt volna azokra az írásaimra is, amelyeknek javát évek során a Dunántúli Napló - megyénk és városunk irodalmi élete, múltja megismertetésének nemes szándékától vezetve - "Eltűnt pécs-baranyai irodalom" címmel közölte. Hogy ezek az apró irodalmi megemlékezések megmenekedjenek az elfeledéstől, s hozzáférhetőbbé váljanak, célszerűnek mutatkozott összegyűjteni és közzétenni.

Olyan írók, költők, tudósok portréja villan elénk e kötet lapjairól, akik életükkel vagy irodalmi alkotásaikkal valamiképpen Pécs városához, megyénk egyik-másik helységéhez kötődtek. Ma már csak utcanév, emléktábla, esetleg szobor figyelmeztet ezekre a nagyjainkra. Sokszor róluk is nevükön kívül alig tudunk valamit, főleg Péccsel, megyénkkel való kapcsolatukról. De nemcsak azokra a nagy írókra emlékezünk, akiket

kapcsolataik a legrégebb magyar legendaírótól a legutóbbi időkig Pécshez, Baranyához fűztek, hanem azokra is rávillantjuk az emlékezés fénycsóvját, akik ma már csak nevükben élnek. Terjedelem szabta lehetőségeink sajnos nem tették lehetővé, hogy valamennyien - kicsinyek és nagyok - helyet kapjanak e kötetben.

Talán e szerény próbálkozást követni fogja idővel egy olyan átfogó, teljességre törekvő irodalomtörténeti alkotás, amelynek módjában áll majd rámutatni, miként hatott az egyetemes magyar irodalomtörténet városunk, megyénk művelődési atmoszférájának kialakulására, illetőleg mennyiben hatott az általános magyar irodalmi élet fejlődésére e patinás délvidéki központnak sajátos szellemi légköre. Ily szintetizáló munkára annál is inkább szükség volna, mert Várady Ferencnek 1896-ban írt - adataiban és felfogásában is gyakran téves, elavult műve: a Baranya múltja és jelene - kiadása óta csak néhány kisebb monográfia jelent meg.

E kötet ismeretterjesztő célkitűzésénél fogva nem törekszik arra, hogy mindenben újat, eddig fel nem tárt adatokat közöljön, mégis hisszük, hogy e portrészorozatban több olyan meglátással, irodalomtörténeti új eredménnyel is találkozik az olvasó, amelyet eddig nem, vagy másként tudott.

E helyen is köszönetemet fejezem ki a Mecseki Ércbányászati Vállalatnak azért a támogatásért, mellyel elősegítette e munka megjelenését.

A hatvan év óta Pécsett élő szerző az ércbányászokkal együtt szeretné hinni, hogy e töredékes írói arcképvetítések is közelebb hozzák az olvasót Pécs-Baranya sok évszázados irodalmi életének megismeréséhez és megszeretéséhez.

Pécs, 1980. január hó

A szerző

A LEGRÉGIBB MAGYAR LEGENDA

A magyarországi legendairodalom első alkotása Mór pécsi püspök tollából került ki 1064-70 között. Két felvidéki szerzetesről, Zoerard András hitvallóról és Benedek vértanúról szól. E két személyt oly különös tiszteletben részesítette Mór püspök, hogy történetüket a pécsi székesegyház egyik oszlopfőjén ki is faragatta.

A legenda eredeti kézírata sajnos nincs meg. Másolatai közül a müncheni államkönyvtárban őrzött 1411-i és a párizsi Masarine könyvtárban levő, 1490-ben lemásolt szöveg maradt reánk. Ki volt Mór pécsi püspök?

Szülei nevét nem ismerjük. Mint szerzetes nem is használhatta volna családi nevét, bár ebben az időben családnevek még nemigen voltak. Születésének idejét irodalomtörténészeink az 1000. évre teszik, de egyes források beszélnek 995-ről is. Talán a Dunántúlon vagy a Nyitra vidékén született. Már gyermekkorában a pannonhalmi kolostornak volt oblatusa. Az Imre-legendából tudjuk, hogy a monostor meglátogatásakor a trónörökös Imre herceg hét csókkal tüntette ki az erényes életű Maurust, akit a hét csók után István király "azonnal pechy pyskpekkee tewee". /Az Imre-legendá hiteles szövegét és kritikai méltatását Mátyás Flórián, a jeles pécsi történész tette közzé 1881-ben./

A pozsonyi krónika adata szerint Maurus pannonhalmi szerzetesapát 1036-ban lett püspökké. Még ennél is hitelesebb forrás maga Mór, aki a Zoerard-Benedek legendában azt írja, hogy püspök volt, amikor a két bencés szerzetes élettörténetét hártýára vetette. 1036-ban a királyi kancelláriába került Bonipertustól Mór veszi át a pécsi egyházmegye kormányzását.

1046-ban kitört a Vatha-féle pogánylázadás, amely a Dunántúlra

is átterjedve, többek között Gellért csanádi püspöknek és Bonifác pécsváradi apátnak halálát is okozta. A lázadás elől Mór elmenekült Pécsről, a béke helyreálltával azonban visszatért székhelyére. Rövidesen részt vett András király székesfehérvári megkoronázásán (1047), majd ott látjuk kézjegyét a tihanyi apátság alapító oklevelén a hitelesség igazolására (1055).

1064. április 11-én, húsvét napján nagy koronázó ünnepség volt Pécsen. Ekkor tette Géza herceg a győri kibékülés megerősítésére Salamon király fejére a koronát az egyházi és világi előkelőségek jelenlétében.

Irodalomtörténetünk hálás Mór pécsi püspöknek az első legendaműfajú életrajz megalkotásáért. Művében a XI. századi magyar társadalom rajzának történeti értékű adatait rögzítette akként, hogy megvan benne az eseményeknek, a személyeknek, a helynek és az időnek külön és együtt is a valószerűsége, hiteles, sajátos, egyetemes és egyedeket jellemző ereje. Mór magyar földön írt művével a világirodalom részesévé tudta tenni a magyar szellemiséget.

Mór harmincöt évig (1036-tól 1070-ig) állott a pécsi egyházmegye élén. Az ő idejében építtette Péter király a pécsi székesegyházat, ahová utóbb temetkezett is. Mór püspök latin nyelvű legendáját Szabó Károly fordította magyarra 1864-65-ben. Itt jegyezzük meg, hogy a magyar nyelvű legendáknak a külföldi legendákkal való egybevetése terén nagy érdemei vannak Vargha Damján pécsi egyetemi tanárnak is.

KALÁN ÉLETRAJZA ATTILÁRÓL

Egy érdekes Attila-életrajz jelent meg 1502-ben Velencében. Szerzője: Juvenus Celius Calanus Dalmata. Hazai irodalmunkban Bél Mátyás volt az első, aki a Vita Attilae (Attila élete) c. munka szerzőjét keresve, azt Calanus pécsi püspökkel azonosította. Kalán

püspök III. Béla, Imre, majd II. Endre királyaink uralkodása idején élt. A tudományos közvélemény elfogadta Bél Mátyás véleményét, sőt Thierry Attila-mondák c. (Pest, 1864.) művében "régi irományok és ősi hagyományok" alapján írtnak mondja e művet. Az Attila-hagyomány kitűnő kutatója, Ballagi Aladár, Békési, Pintér, majd Gombos Albin a szerző személyének Calanus pécsi püspökkel való azonosságát, vagyis Bél Mátyás felfogását fogadták el. Néhányan álnév alatt írt munkának, ifj. Horváth János pedig 1941-ben írt tanulmányában XV. századi terméknek tekinti a Vita Attilae-t.

Ma már nehéz eldönteni a szerzőség kérdését, de több érv szól mellette, mint ellene annak a felfogásnak, hogy az Attila életéről írt latin nyelvű munka szerzője valóban Calanus pécsi püspök.

Koller József, a pécsi püspökség történetének írója részletesen ír Calanusról is. Nevével már 1181-ből származó oklevélben találkozunk. Egy két évvel későbbi oklevél királyi kancellárként és pécsi püspökként említi, aki III. Macarius utódként foglalta el a pécsi püspöki széket. Később (1193) oklevél igazolja, hogy Horvátország és Dalmácia gubernátora is volt. Tudós embernek tartották, amit igazol az a tény, hogy Béla király kedvelt embereként a kancelláriában, vagyis a magyar történeti irodalom középkori központjában tevékenykedett. Kalán (Calanus) később az esztergomi érseki szék betöltése kérdésében ellentétbe kerül Imrével, aki minden rosszat ráfog.

Csak jóval később, 1206-ban védi meg II. Endre a pápa előtt Calanust "az ellene gyűlölségből emelt" vádakkal szemben. Királyát szentföldi útjára is el akarta kísérni. Egy 1219-es pápai levélben már halottként említik.

Ismeretes, hogy a "dicső emlékezetű" Béla király jegyzője erősen hangsúlyozza az Árpád-háznak Attila hun királytól való származását, későbbi gesztairóink pedig a hun-magyar nép közös származására utalnak. Calanus is ismerhette a Gesta Hungarorum-ot, mert művében a hungarus (magyar) szófejtését a hun és avar szóból vezeti le. Meghatározza a

magyarság ősi lakóhelyét, majd rátér Attila élettörténetére. Futólag említi a hun király elődeit, a két testvért: Subthar-t és Mandluchus-t, és részletesebben foglalkozik Attila és testvére: Bleda háborúival. Nagy helyet kap az életrajzban Attila hadi készülődéseinek és háborúinak, főleg a catalaunumi csatának leírása. Attila menyegzőjét, hirtelen halálát, temetését is részletesen elbeszéli. Fontosnak tartja annak megemléítését, hogy Attila ugyanazon a napon született, mint Julius Caesar és azon a napon halt meg, amikor Caesart meggyilkolták.

A hun király egyéniségének kibontására, jellemének kifejtésére akkor tér át Calanus, amikor már egyeduralkodóként jellemezheti "istenostorát." Büszkejárású, uralkodásra termett, nagytehetségű ember volt, aki ugyan szerette a háborúkat, de békében hallgatott a jótanácsokra, körültekintő, óvatos ember volt.

Roppant érdekesen, az olasz krónikák hatását tükrözve, kissé bizarrul írja le Attila külsejét. A latinból magyarra fordított szöveg szerint Attila zömök testű, termete mégis majdnem arányos, szélesmellű, nagy fejjel, apró szemekkel, hosszú és hegyezett fülekkel, bozontos és durva hajjal, úgyhogy majdnem mindenki kutyafejűnek mondta. Ritka szakállával, amely ősz szálakkal keverve, saját szokása szerint lehajlott, pisze orrával, vöröses bőrű ember volt, aki szokásaiban vad, bátorságában is jószívú, kis szájú, széles ajakkal, fogai közül az egyiket szájon kívül is észre lehetett venni, s ez egyébként is kicsiny arcát elrútította.

Az életrajz legdrámaibb része a catalaunumi ütközet leírása. Az egyébként száraz tényeket közlő író tollát a küzdelem pátosza elragadja, és forrásainál (Priszkosz, Jordanesz) részletesebben adja elő az ütközet előzményeit és lefolyását.

Bár Kalán minden megállapítása nincs tévedés nélkül, mégis korának értékes és érdekes felfogását tükrözi a hun népről és annak nagy

királyáról. Honi író előtté még nem írt ily részletes, helyenként irodalmi szépségű életrajzot Attiláról.

KÖZKÖNYVTÁR PÉCSETT A XV. SZÁZADBAN

A magyarországi reneszánsz kultúra Mátyás király korában még eléggé vékony humanista rétegből állott. A jobbára köznemesi származású értelmiségiek jó része Vitéz János rokonságából és pártfogoltjaiból adódott. Vitéz védencei közül a patrícius polgári származású Handó György vitte a legmagasabbra: kalocsai érsek és egyúttal Mátyás fő- és titkos kancellárja lett. Életét tisztelője, a híres firenzei könyvkereskedő: Vespasiano da Bisticci írta meg (Vita de Uomini Illustri del Secolo XV.).

Mátyás uralkodása alatt a díszes hártyakódexek legtöbbje firenzei műhelyekben készült. Amíg Mátyás Budán fel nem állította másoló és könyvfestő műhelyét, a Bibliotheca Corviniana (Corvin-könyvtár) köteteit firenzei díszítőmesterek készítették. Mátyás példájára a humanista főpapok majd mindegyike (főleg Vitéz János, Janus Pannonius, Bakócz Tamás stb.) díszes könyvtárt gyűjtött magának össze. Amíg azonban e könyvtárak kivétel nélkül egyéni, magánkönyvtárak voltak, addig Handó György pécsi prépost (1467-1478) talán az ország első nyilvános könyvtárát létesítette Pécsen a XV. század végén.

Az életrajzíró Vespasiano da Bisticci így emlékezik erről: Handó a Mátyás és Beatrix közötti házasság megáldása után "Firenzébe ment, ahol 3000 forintnál is nagyobb értékű könyveket vásárolt, hogy Pécsen, prépostsága helyén, könyvtárt szervezzen. Elnyervén a királytól a kancellári méltóságot, és mert minden eszköz rendelkezésére állott, olyan dolgokat vitt végbe, minőket kevesen a hozzá hasonló rangúak között... remek könyvtárt alapított, és ebben minden tudományszakhoz tartozó könyveket helyezett el. - Több mint 300 munkát gyűjtött itt össze, és maga állapította meg a könyvek

elhelyezését. A könyvtár élére jó fizetéssel egy papot állított, akinek feladata volt a könyveket gondozni, a könyvtárt naponként kinyitni és bezárni... Minden vagyonát, még magán pecsétjét is belefektette ebbe a könyvtárba."

Ki kell emelnünk a Bisticci által elmondottakból a könyvtár mindennapos nyitvatartását és a könyvtári könyvek különböző szakterületekhez tartozását. - Ő, aki Padovában megszerezve az "artium et iuris doctor" (a művészeteknek és a jognak doktora) címet, értett ahhoz, hogy a humanista tudományos műveltséget elősegítő közkönyvtárt létesítsen. Az életrajzíró azt is megemlíti, hogy az egyházi célokat szolgáló könyvek beszerzéséről külön gondoskodott.

Handó könyvtára előtt már Janus Pannoniusnak is volt könyvtára Pécsen. Ez azonban nem volt nyilvános jellegű, és halála után Mátyás a Corvin-könyvtárban helyezte el a javát.

Az első pécsi nyilvános könyvtár elhelyezésére vonatkozólag Petrovich Edének az a felfogása, hogy az a Káptalan u. 2. számú, préposti hivatalnak minősített házban volt.

A 300 kötet akár egy teremben is elférhetett. "A könyvtár létezése figyelmeztet arra, hogy a préposti kúria már ez időben (1467-1478) sem szorítkozhatott csupán a ma ismert déli homlokzat keleti szakaszára. Kellett az épületben egy északi szárnynak lennie, amit különben a földszinti kamra szokatlanul vastag nyugati fala is valószínűsít." (Adatok a Káptalan u. 2. sz. ház történetéhez.)

Mi lett a pécsi Handó-féle könyvtár sorsa? Nem tudjuk. Valószínű, hogy Handó kalocsai érsekké történt kinevezésekor magával vitte ezeket a könyveket is, de lehetséges az is, hogy Szatmári György pécsi püspökre hagyományozta.

Akárhogy is történt, bizonyos, hogy Handó György pécsi nyilvános

könyvtára a Pannoniában is hódító reneszánsz műveltség jelentős terjesztője volt.

JANUS PANNONIUS

A Mátyás-kori humanizmus legnagyobb költőjének, Janus Pannoniusnak eredeti családneve sokáig bizonytalan volt. Az egyik regényes életrajz (Karliczky Margit: Janus Pannonius, Bp. 1969.) még a Csezmiczei János névvel illeti a nagy költőt. Ő maga csak keresztnevét árulja el:

János volt a nevem, s Janus, ki e verseket írta!

Megmondom, ha netán tudni kívánod okát.

Nem buta gógból hagytam cserben a régi nevem, nem!

Tudna-e bárki különb s szebb nevet adni nekem?

Ezt hittem magam is, s lásd, Janus lettem, amint

a Múza magához emelt, s megkoszorúzta fejem.

/Berczeli Anzelm Károly fordítása/

Janus isten nevét a kor humanista szokásának megfelelően - talán Janus Lascarist utánozva - vette fel a költő. E nevet a Pannonius (magyarországi) jelzővel már Ferrarában használta, midőn Guarino Veronese iskolájában tanult.

Középkori okleveleink tanúsága szerint az utókorra is átszálló, állandó családnevek használata köznemességünknel csak a XVI. század elején kezd kialakulni. Leggyakrabban a születési hely szolgált családnévül. A külföldi egyetemeken ugyanis a születési hely nevét iktatták anyakönyvbe névként, s a külföldön tanult humanisták e szokást itthon is alkalmazták.

Janus Pannoniust kortársai (Galeotto Marzio, Ludovico Carbone) "János, pécsi püspök"-nek nevezték. A leghitelesebb kútfő Janus

Pannonius, aki igazi humanista öntudattal rejti el nevét. Csak bizonyos körülírásokból következtethetünk szülőhelyére:

.... s én magam is, kit az Isten
S jósorsom küldött hozzád még zsenge koromban,
Pannoniának azon részéről, merre a Dráva
Átszeli lágyan a zsiros szántóföldeket, és már
Árját s régi nevét a Dunába veszíteni készül.

(Csorba Győző fordítása)

Az idézett versrészlet nyilvánvalóvá teszi, hogy Janus Pannonius szülőföldjét a Duna-Dráva torkolat közelében kell keresnünk. Ugyanerre utal egy másik Janus-vers részlete is:

"Én magam is ezekről énekeltem, aki a mély Drávánál születtem, olvasd át ezeket is, ha már a többit is elolvasod majd."

Mivel az eredetnél nem beszélhetünk "mély Dráváról", itt is a Dráva-torkolatról van szó.

Abból a tényből, hogy a költő nem közli pontosan szülőhelyét, többen arra következtetnek, hogy Janus aligha hallgatta volna el születési helyét, ha az híres hely lett volna. A versidézetek alapján megindult a találgatás Janus Pannonius szülőhelyének megállapítására. Angelo Colocci, az első kortárs-életrajzíró és Bombardius Mihály szerint "Janus Pannonius Aurelianus hazájában, Sirmiumban született." A régi Sirmium azonos Szentdemeter, ma Sremca Mitrovica városával, s éppen nem a Duna-Dráva torkolatnál fekszik, hanem egészen pontosan a Száva partján.

E különös tényen azonban nem akad fenn még a híres Janus-kutató, Kaprinai István sem. Pedig itt azzal a jelenséggel találkozunk, hogy Janus Pannoniust összetévesztik ifjú Vitéz Jánossal, a sirmiumi, majd később veszprémi püspökkel, idős Vitéz János egyik unokaöccsével. Ez a személytévesztés több ízben is megtörtént az idők során. Akkor is, amidőn 1879-ben Fraknoi Vilmos, a híres történész, ifjú Vitéz János csezmiczei születéshelyét Janus Pannoniusra ruházta.

Janus Pannonius ugyanis nem a torkolattól igen messze fekvő Csezmiczén (Csázmán), hanem az Eszék alatt, a torkolat közelében levő Kesinczén született. Ezt a következőkkel igazoljuk:

1./ II. Pius pápa egy 1460. február 16-án Sienában kelt levelében magyarországi követének, S. Angeli kardinálisnak megígéri: "...az ekkor szünetelő pécsi egyházmegyéről szeretett fiunknak, Cesinge Jánosnak személyében gondoskodunk." E sorok csak Janusra vonatkozhatnak!

2./ A Cesinge név helyes olvasása a Kesince vagy Keszince. Kérdés: van-e ilyen nevű község a torkolat tájékán? Van, még ma is létezik. E község a középkorban az eltűnt Valkó megyében feküdt Kese, Kesse, később Kesincze néven. Okleveleinkben 1435 óta nemesi névként és birtoknév gyanánt is szerepel. A pápai tizedlajstrom az 1330-as években Kesét (Kesinczét) az asszuági főesperesség területén sorolja fel, amely a pécsi püspökség hatásköre alá tartozott.

Fekvéséről tudnunk kell, hogy Eszék alatt, Diakováitól észak-keletre, pontosan ott fekszik, ahol a Dráva - költőnk szavait idézve: "árját s régi nevét a Dunába veszíteni készül."

3./ A Cesinge névnek bizonyos fokig bizonyítékai azok a plakettek is, amelyeknek fejkörirata magyarul: CESINGE /KESINCE/ JÁNOS, PÉCSI PÜSPÖK. E köriratok nem egykorúak ugyan a költővel, de azért érdekesek, mert éppen a CESINGE nevet hagyományozták reánk.

4./ Janus egyik életrajzírója, Marulity Márk spalatói dalmát költő (1450-1524) és a híres raguzai humanista költő, E. L. Crieivity Kesinac Iván-nak nevezik őt.

A kifejtettek alapján úgy véljük, hogy Janus Pannonius nem azonosítható a Csezmiczei névvel. Ötszáz év után tisztázott neve helyesen: Kesincei János.

Janus Pannonius családi vonatkozásai

"A leány új életre keltette csókjával az anyát, s az ókor tudománya újra feléledt." E költői sorokkal jellemzi saját kora humanista műveltségét Janus Pannonius, a latin nyelvű humanizmus legnagyobb magyar költője.

Családi nevét Fraknói Vilmos közlése alapján¹ sokáig Csezmicei Jánosnak mondták. Előbb részletesen kimutattuk², hogy Fraknói álláspontja téves. A költő szülőhelye és neve nem Csezmice, hanem Kesince. Az ott kifejtett érvek alapján már az irodalmi közvélemény is a Kesincei János nevet fogadja el a Csezmicei név helyett.³

A költő családi kapcsolatairól Kaprinai István ezeket írja latin nyelvű művében: "Janus Pannonius, akit azelőtt Jánosnak hívtak, Pannoniából, az egykori római kolóniának városából, Sirmiumból szegény szülőktől származott, atyja Ludicius, anyja Katalin. Az atya alighanem ácsmester volt."⁴

Kaprinai a szülőváros és az anya nevének megítélésében téved. Mint már említettük, II. Pius pápa 1460-i oklevele Janust "Cesinge (Kesince) János"-nak nevezi. Apja nevét talán Ludiciusnak ejtették, de valószínűbb a Ludovicus, a Lajos név. Karácson Imre Janus atyjának ácsfoglalkozását Kaprinai találmányának vélte, s feltételezi, hogy Janust éppen gyűlölt ellenségével, Beckensloerrel tévesztette össze, akinek atyja ugyancsak ács volt.⁵ Karácson azonban téved, mert Janus atyjának "faber lignarius", azaz ács voltáról Angelo Colocci, Janus első életrajzírója tudósít elsőnek.⁶ Coloccinak ez az értesülése valószínűleg Phaliscustól, Janus iskolatársától származik, aki azt talán magától Janustól hallhatta. Colocci és Kaprinai életrajzában az édesanya neve Katalin, holott a Siratóének anyjának, Borbálának halálára című siratóénekekben a költő Borbálát említ. Egyik epigrammájában is ily néven említi édesanyját:

"E márványtömb alatt nyugszik Barbara."

(Epigr. L. II. ep. 1.)

A "Hugóra" írt epigrammában is anyjára hivatkozva a Borbála név szerepel:

Barbara volt az anyám. "Barbár anya szült" - csúfolódom. Istenek anyja ki volt? Nemde a Phrygiai?⁷

Édesanyjának Barbara, Borbála nevét tehát biztosra vehetjük.

Janus verseiben nem szól Atyjáról. Ennek oka csak az lehet, hogy nem ismerte. A siratóénekekben édesanyja 23 évi özvegységére hivatkozik:

Holt urad emlékét őrzéd; ím, erre bizonyság,
Nem tetted le sosem özvegyi fátyolodat
Attól fogva huszonháromszor jött az esős ősz,
S téged, mint legelőbb, özvegyi gondba talált.

(Jékely Zoltán fordítása)

E versét a költő 1463-ban írta, és ha a 23 évi özvegységet ebből leszámítjuk, az 1440. esztendő áll elénk. Janus tehát hat esztendő volt atyja halálakor.⁸

De mikor született Janus? Erre vonatkozólag több epigrammájában találunk utalást.⁹ A legjellemzőbbek a X. elégiában közöltek: "Most a tizenhatodik életévemet töltöm, ha igazat mondott születésemről az anyám. A tizenhetedik akkor kezdődik, midőn izzik az ég közepe: augusztus hónap végétől a harmadik nap."¹⁰ Mivel Janus ezt az elégiáját 1466. március havában írta, ugyanannak az évnek az augusztusában betöltötte a 32. életévét, ez okból születésének idejét 1434. augusztus 29-re kell tennünk.

Janus születésével kapcsolatosan olyan mendemonda is lábra kapott

irodalmi körökben, hogy csodagyerek volt és ezt annak köszönheti, hogy nehezen, tíz hónapra született. E felfogásnak nincs semmiféle alapja. Bár igazi nagy költők valóban "nehezen" születnek, de Janus esetében más volt a helyzet. Ő maga nyilatkozik születési körülményeiről a Síratóének anyjának, Borbálának halálára c. elégiában:

Engemet áldott méhedben, jaj, nemde te hordtál?

Tízszor telt meg a hold, s tízszer apadt ezalatt.

(Csorba Győző fordítása)

Janus tehát tíz holdhónap alatt született. Más a holdhónap, s más a polgári naptár szerinti hónap! Mint ismeretes, a holdhónap 28 napból áll, s így költőnk édesanyja nem késett a szüléssel: pont kilenc hónapra szülte meg magzatát. Az édesanyja halálára írt epicediumban testvéreiről is szól:

Ó, nem irigykedtek! Noha másik két fiad is volt.

Drágábbnak láttál engemet egymagamát.

Egyik bátyja haláláról Itáliában írt elégiájában szól:

"A kevéssel előbb megtagadott könnyeket fogadd el
most egyszerre fivérem."

A másik fitestvére és nővére, miként arról egyik elégiája tanúskodik,¹¹ 1464-ben még élt. Ez a nővér fogta le a meghalt édesanya szemét. Kissé félreérthető az elégia Csorba Győzőtől származó magyar szövegű fordítása:

Sírtak a kislányok, gondjuk nemrég te viselted,

S egy lányod készült ríva lefogni szemed.¹²

Itt a vérrokonsághoz tartozó, a Vitéz családból származó rokonlányokról van szó, akiket Borbála anya fia püspöki javadalmából anyagilag is támogatott. A Jékely-féle fordítás ekként közli e két sort:

Ríttak a kis rokonok, kikhez szerető anya voltál

Lányod is ott zokogott, sírva fogá be szemed.¹³

Janusnak csak egy nőtestvére volt, akiről az 1468-ban írt Az árvívről c. elégiájában is megemlékeznek:

Föl hát, drága húgom, felhőt dönt még az Olympus,
Fussunk, szedd velem a lábaidat szaporán.¹⁴

Karácson Imre - félreértve Janus egyik epigrammáját (I.357) - Janusnak Jusztina nevű nőtestvéréről is tud. E nőszemély egyike azoknak, akiket Janus erotikus epigrammaiban szerepeltet,¹⁵ családi kapocs azonban nem fűzte Jusztinához.

Nem kevésbé problematikus Janus státushelyzete. Petrus Ransanus megjegyzi, hogy mind Vitéz János, mind pedig Janus Pannonius "humillimo loco nati", vagyis legalacsonyabb helyről származtak.¹⁶ Vele szemben minden forrás Janus nemesi származását hangsúlyozza. Ludovico Tubero, dalmát apát, Janusnak csaknem kortársa, ezt írja:

"Ez a Janus irodalomban és tehetségben egyaránt jeles, nemes nemzetségből származott."¹⁷

Thuróczi Krónikája szerint "mindkét János, az esztergomi érsek és a pécsi püspök Szlavóniában alacsony nemességű fedél alól származott."¹⁸ Ő maga Hugóra írt egyik epigrammájában büszkén jegyzi meg, hogy gazdagabb és fiatalabb is Hugónál, nemkülönben "híres vérű nemességben is jelesebb".¹⁹

Janus valóban igazat mondott! Éppen e sorok jelzik, hogy mennyire tudatában volt anyai részről nemesi származásának, a Vitéz családnak a Szilágyi-Garázda családdal való rokoni kapcsolatának. Vitéz Borbálát, miként Vitéz Jánost is, Pilis megyei származású atyja és a Garázdák családjából sarjadt anyja révén nemes-származásúnak kell tartanunk. Az édesanya atyja ugyanis csak 1428 óta viseli a Vitéz nevet, amelyet Fraknói megállapítása szerint "előbb sem ő, sem elődei nem használtak, következtetjük, hogy azt a harci mezőn kitüntetett vitézségének jutalmául nyerte."²⁰ A Magyar Országos Levéltár okiratai alapján Fraknói összeállította a Vitéz család nemzedékrendi

táblázatát.²¹ E szerint Vitéz János és Borbála elődei a Csébi vagy Kamaricsai Sáfár nevet viselik. Ilyen nevet a királyi és főúri uradalmakat kezelő tisztek gyakran vettek fel. Ily tisztség birtokosa volt Janus egyik anyai őse, István mester, aki Róbert Károly jószágadományaiiban részesülve a Pilis megyei Cséb elnyerése után megszerzi még a Pozsega megyei Kaproncát és Kamaricát.

A hirtelen felemelkedett család vagyonának jórésze azonban az unokák gondatlansága révén elveszik, s ezért később a szlavóniai birtokokra vonulnak vissza. Jóformán csak a címerük marad meg: a felső arany mezőben vörös oroszlán, az alsó kékmezőben két csillag közt az Anjouk címerének főjelvénye, a lilium díszlik.

Mivel Vitéz János primásnak anyja a Garázda családból származott, ezért a főpap két kódexének díszlapján saját címerén kívül - szerényebb kivitelben ugyan - a Garázda címert (lángokból kiemelkedő zerge) is feltüntette.²² A rokonságra utal az is, hogy Vitéz János nagyváradi püspök korában várnagyává Garázda Jánost nevezte ki.²³

Megyericsei János 1507-ből való gyulafehérvári sírfeliratának disztichonjai is bizonyítják e rokonságot:

Hárman származtunk híres jósök e vérből

merre a mély Dráva öntözi Pannoniát.

Az egyik Janus, ki először vitte honába

Helikon zöldkoszorús istennőit.

A másik Péter volt, ki a Garázda nemből származott,

s elhozta a lírai dal csengő lantjait.

Utolsónak én követtem őket e nemből,

a tudós múzsáknak harmadik dicsősége.²⁴

Fraknoi szerint "a XV. század első éveiben Garázda Miklós és Szilágyi László közel rokonok és bajtársak, vitéz tetteikkel nagy

hírnevet szereztek maguknak."²⁵ Ez a Szilágyi László édesapja Szilágyi Erzsébetnek, Mátyás anyjának. Ekként a Garázda család s így a Vitéz család is rokonságban volt a Hunyadi házzal is. Ez a körülmény nagyon is érthetővé teszi azt a tényt, hogy miért került Vitéz János és két unokaöccse oly fiatalon magas egyházi méltóságba, olyan időben, amikor a püspökké való kinevezés joga a főkegyúri jog alapján a királyt illette meg.

A Janusra vonatkozó családi kapcsolatoknak eléggé vitatott kérdése a költő nemzetisége. Mihovil Kombol, horvát irodalomtörténész, mivel Janus Szlavóniában született, őt horvát nemzetiségűnek tartja. Hivatkozik Vespasiano da Bisticci-re, aki Janus-életrajzában "di nazione schiavo"-nak, azaz szláv nemzetűnek mondja. Kombol szerint Aenea Silvio Piccolomini Europa című művében "mind Vitéz Jánost, mind pedig Csezmicsei Jánost" vagyis Janus Pannoniust szlavónnak mondja: "Horum tamen originem Sclavonicam ferunt."

Kombol még a palermói humanistára, Ransanora is hivatkozik, aki a két főpapot dalmát nemzetiségűnek tünteti fel /"erant hi natione Dalmatae"/, majd a dubrovniki Tubero-t idézi, aki szerint Janus Pannonius nemzetiségére nézve szláv volt /"genere Sclavenus"/.²⁶

Gerézdi Rabán is hasonló véleményen van: "Janus Pannonius horvát származású: apja, anyja horvát, maga is Horvátországban született, s ott is élt - tizenhárom éves koráig."²⁷ Ha Gerézdi idézett felfogását közelebbről Szemügyre vesszük, kiderül tévedése. Az igazság az, hogy Janus nem Horvátországban született, hanem a Dráván túli megyék egyikében, Valkó megyében, a "Slavonia" nevezete alatt ismert területrészen, amelyhez Szerém, Verőce, Pozsega vármegyéken és a végvidéken kívül a hajdani Valkó vármegye is tartozott. Ezt a területrészt már Konstantinosz Porphyrogennotosz bizánci császár munkája és több régi oklevél is az anyaország valóságos részének mondja, s ebbeli jogi jellegét 1868-ig megtartotta. Csak az 1868. XXX. tc. által létrehozott magyar-horvát kiegyezés 66.§-a értelmében váltak e részek Horvát-Szlavón- és

Dalmátországhoz tartozókká.

De nézzük Kombolt is!

Idézetei pontosak. Aeneas Sylvius valóban szlavóniainak mondja Janust, nyilván azért, mert Szlavóniában született. Ransano sok mindenben téved, akkor is, amidőn dalmátnak mondja Vitézt és Janust. A dalmát Tubero, ki a „mediterrán Dalmácia vidékén született”-nek vallja Janust, a "szláv eredetűséget" hangsúlyozza.²⁷ Guarino da Verona, Janus mestere pedig az ízig-vérig humanista költőre ezeket mondta:

"Nemzetségére nézve magyar, erkölcsében olasz, tudományában csodálatos, sőt inkább bámulatra méltó!"²⁸

Itáliában általában magyarnak tekintették Janust. Raffaello, Volaterrano Gabrielis Naudeus az Ungatetus (magyar) jelzővel illetik. Mindez azt igazolja, hogy Janus minden részről magyarnak mondta magát, annak ellenére, hogy atyái részről minden bizonnyal szláv eredetű.

Az a körülmény ugyanis, hogy Janus neve után a szülőhelyet nem Kése, hanem Kesince, tehát horvátos névvel említi II. Pius oklevele, nemkülönben a délszláv kortárs-történetírók Kesinac elnevezése atyja horvát származását valószínűsítik.

Hallgassuk meg e kérdésben Janust is!

Magát következetesen "Pannonius"-nak, azaz Magyarországi-nak nevezi. In Sclavoniam című epigrammájában azt hirdeti, hogy Szlavónia egyik része Pannoniának:

Pannoniának része az, ahol Szlavónia nyugszik.

Van néhány falva, nincsenek városai.³⁰

A Mesteréhez írt dicsőítő énekben jövő terveiről írva hitet tesz a Hunyadi-család mellett:

Eljön majd az idő, mikor, érett férfi, merészen

Gyilkos harcokat énekelek, nagy, hős Hunyadinknak
Hadviseléseit...³¹

Ő, aki számos verset ír távoli rokonáról, Mátyás királyról, két epigrammát Hunyadi János haláláról, akit a magyar király "kiváló képzettségénél és erényeinél fogva mindenkor udvara fényének és ragyogásainak" tartott,³² és aki eposzt akar írni a Hunyadiak dicsőségére, vitathatatlanul az akkori magyar állami élet kiemelkedő képviselője volt. Legmeggyőzőbb mégis az a verse, amelyben magát nyíltan a hunnokkal azonosítja:

Sőt, ha magunk, hunnok vezekelhettünk a világért,
Lennénk megváltód, bűn fia, emberiség.³³

Ezek után - úgy véljük - nem lehet kétséges, hogy Janus Pannonius, bár, ez idő szerinti tudomásunk alapján magyarul nem írt le egyetlen verssort sem, milyen nemzethez tartozónak vélte magát. Meggyőző költői öntudattal hirdette:

Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám,
Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld.³⁴

J e g y z e t e k

1. FRAKNÓI VIILMOS: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp.
1879. 1.
2. TÓTH ISTVÁN: Janus Pannonius származása. ItK. 1965. 603-613.
3. KARDOS TIBOR: Janus Pannonius versei: Bp. 1972. 254.
- V. KOVÁCS SÁNDOR: Janus Pannonius munkái latinul és magyarul. Bp.
1972. 487.
4. KAPRINAI, STEPHANUS: Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad,
regis Hungariae.
I-II. Vindobona, 1797. XXXIV.
Idézi TELEKI Sámuel: Opuscula II. 152-155.
5. KARÁCSON IMRE: Janus Pannonius élete és művei. Kath. Szemle. VII. 1883. - 7.
6. COLOCCI, ANGELO: Excerpta de Jano Pannonio ex libro A.
Colotii de R.p. Iraria. /Idézi: Huszti József: J.P.
Pécs, 1931. 300./
7. KARDOS TIBOR fordítása. L. Kardos Tibor: Janus Pannonius versei. Bp.,
1972. - 76.
8. GERÉZDI RABÁN szerint hét éves volt, amikor apját elvesztette. E téves
álláspontját azonban semmivel sem igazolja. /Gerézdi Rabán:
Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Bp. 1968. 7./
9. Így pl. Lib. I. Ep. CVII. és CCVIII.
/L. Teleki S.: Opuscula II. 163-164./
10. Sextus hic et decimus vitae mihi ducitur annus,
Si verum nato rettulit ipsa parens. Septimus
incipiet medio cum ardebit Olympo,
Mensis ab Augusti tertia fine dies.
/Opuscula II. 164./
11. El. IX. "Heu, quod nec frater, nec adest soror optima nobis,

Quae digitis odulos condat, et ossa legat."

/Opuscula II. 181./

12. KARDOS TIBOR: J.P. versei Bp. 1972. 225.
/Latinul 1. Pouscula II. 181./
13. GERÉZDI RABÁN: J.P. válogatott versei. Bp. 1953. - 101.
14. KARDOS TIBOR: J.P. versei. i.m. 249.
/Latinul 1. Opuscula II. 182./
15. L. KARÁCSON IMRE: J.P. i.m. 7-8./
/A félreértés oka az lehet, hogy a soror nemcsak nővért jelent, hanem barátnőt is az ókori latinban./
16. Opuscula II. 174.
17. Opuscula II. 155. /7/j.
18. Opuscula II. 174.
19. "Sangvinis et clari nobilitate prior".
/Epigr. L. I. Ep. CCCV./ Opuscula
II. 155. /7/j.
20. FRAKNÓI VILMOS: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp.
1879. 6.
21. FRAKNÓI VILMOS: e.i.m. 3.
22. FRAKNÓI VILMOS: Mátyás király. Bp. 1890. 10.
23. Theiner Augustinus: Vetera monumenta historica Hungariam sacram
illustrantia /1352-1526/. Romae. 1860. 2:284.
24. Opuscula II. 178. /Nem verses fordításom./
25. FRAKNÓI VILMOS: Mátyás király. i.m. 10.
A Garázda családra vonatkozó irodalmat közli Gerézdi Rabán:
Janus Pannoniustól Balassi Bálintig.
Bp. 1968. 95.
26. Ivan Cesmicki Janus Pannonius Pjesme i Epigrami. Zagreb

1951. /M. Kombat: Predgovor/ VIII-IX.

27. GERÉZDI RABÁN: Janus Pannoniustól i.m. 42.

L. bővebben Opuscula II. 171-172.

28. Barbaro, Francesco: Lettere, Bresciae, 1741. 286.

29. Opuscula II. 173.

30. Saját fordítás.

31. Csorba Győző fordítása.

32. V. Kovács Sándor: Magyar humanisták levelei XV-XVI. század. Bp. 1971. 235.

33. Szabó Lőrinc fordítása.

34. Berczeli Anzelm Károly fordítása.

Van-e Janus Pannoniusról hiteles portrénk?

A magyarországi reneszánsz legnagyobb latin nyelvű költőjében, Janus Pannoniusban az embert keresve, elsősorban nem költészetének értékelésére törekszünk, hanem a hús-vér ember költő külső megjelenésének, illetőleg szellemi adottságainak, jellemvonásainak a teljeség igénye nélküli feltárását, ennek kapcsán a személyével kapcsolatos portrék hitelességének problémáját tűztük ki célul.

Először azt vizsgáljuk, milyen ember lehetett Janus Pannonius külső megjelenésében. E kérdésben eléggé eltérőek a vélemények. A legtöbb auktor szerint Janus Pannonius gyenge testalkatú volt, akit megtört idehaza a gyakori hadba szállás, és korai tüdőbaja juttatta 38 éves korában a sírba.

1464-ben ezt írja Mikor a táborban megbetegedett című versében:

Kórság, sápadt félelem és düh, rút nyomor,
 ádáz Arcú vérontás táborozik ma velem.
És e nehéz életmódhoz túl gyenge tudómnak
 Hőség, por, zivatar s éji hideg sokat árt.

Két évvel később, 1466 tavaszán a Saját lelkéhez című versben már halálfélelemről panaszodik a költő, fél a betegségtől, fél a szenvedéstől, mert hisz "Legfőbb rossz: a kín!"

Ez a halálra készülő ember újabb két év múlva, 1468-ban egyik legnagyobb költeményében, Az árvíz-ben kijelenti: a világ pusztulása után ő, a hun utód új Deukálion akar lenni és hűgával, Pürrhával, ők ketten lesznek az új kialakulásának a forrásai: "Így kél hajnali magvunkból újra az emberiség!"

És ha Januson többször is erőt vett a tudógyengeség, biztosra vehetjük, hogy mégsem volt "csenevész" férfi. Ferrarai, majd padovai tartózkodása alatt - egy enyhe lábfájástól eltekintve - soha nem betegeskedett. Mesterének fia, barátja és lakótársa, Battista Guarino hangsúlyozottan kiemeli nagy testi erejét ("corporis firmitas roburque"), nemkülönben szigorúan mértékletes életmódját ("sobrietas et in victu continentia singularis").

Vespasiano da Bisticci, ez a kiváló firenzei könyvkereskedő, Janus későbbi életrajzírója, midőn 1458-ban találkozik a költővel, igen kellemesen írja le megismerkedésüket: "Amikor violaszínű köpenyében meg érkezett hozzám és amikor a jómegjelenésű ifjút megláttam, rögtön azt mondtam: Isten hozta! Maga ugye magyar ember?"

Janust Vespasiano mutatta be Firenze nagy fejedelmének, Cosimo de Medicinek, aki a vele való társalgást nagyon kellemesnek ítélte, elámult a költő okosságán, lebilincselő modorán. Sohasem gondolta, hogy egy "hegyentúli" ennyire kiváló lehet. Vespasiano életrajza többször is

hangsúlyozza Janus csodálatos tehetségét, mind a próza, mind pedig a költészet terén jelentkező hihetetlen tudását. "Kiválóságának híre volt nemcsak a ferrarai iskolában, hanem egész olasz honban nem beszéltek másról, mint erről az ifjúról" - írja.

De ugyanígy nyilatkozik Raffaello Volaterrano, aki őt tudására nézve "valóságos római"-nak mondta. Niccolo Cosmico, fiatal padovai költő pedig értesülve Janus haláláról így kiáltott fel: "Nem tudom ennek a tudós, sőt - ha az igazat bevallani akarom - lángelméjű férfiúnak halála miatt érzett fájdalmamat elfojtani."

A lángelméjűségen, a bámulatos emlékezőtehetségen, a lebilincselő modoron kívül Janus benső habitusát szépszámú levelei is jelzik. Szilárd, kemény jellem, aki nem adja be derekát. Szereti, ha dicsérik, de ő is tud visszadicsérni. Rendíthetetlenül ragaszkodik régi, kipróbált barátaihoz /pl. Battista Guarinóhoz, Galeotto Marzióhoz, Prothasius de Czernahora olmützi humanistához és sok másokhoz/. Sirverben gyászolja a nagy mestert, Guarinót és pártfogójának, Jacopo Antonio Marcellónak kisfiát, valamint egykori jóakaróját, II. Pius pápát. De ugyanígy elsiratja és elégiát ír inasáról, aki a fettarai lóversenyen leesett a lóról és meghalt.

Szavaiban szerény, udvarias, de - főleg ha visszaéltek jóindulataival - határozott is tudott lenni. "Irigyeim szokták emlegetni - írja egyik levelében -, hogy én a király őfelségénél mindent el tudok érni. Király urunk őfelségének van elegendő magához való esze, aztán ott vannak nagy tekintélyű tanácsosai - meg én nem is vágyom oly túlzott befolyásra! Ami kevéske hatalmam viszont van, azzal nem akarok visszaélni."

A hatalommal való visszaélésnek sok példájával találkozott Janus az akkori közéletben. 1466 táján ezért vette tollára az udvari emberek hirtelen zuhanásáról megfogant gondolatát:

Azt, kit imént felemelt, most mélybe taszítja az udvar,

És aki tegnap alul volt, ma felülre kerül.

Fortuna játszik-e így sorsunkkal töltve a kedvét?

Vagy tán önsorsát így szedi rá a király?

Az epigrammának kétségtelenül van már attikai sóval hintett királyellenes célzata, pedig két évvel előbb még Mátyás király egyik adománylevelében elismerte Janus erényeit, érdemeit, kiváló képzettségét, amellyel "mindenkor udvarunk fényének és ragyogásának öregbitésén fáradozott és fáradozik." A közben levő egy esztendő alatt azonban megváltozott Janusnak az udvar iránti rokonszenve. Lando Jeromos, a Budán időző pápai legátus, krétai érsek, különböző fondorlatokkal áskálódott Janus ellen. Kettejük összeütközésének okáról leveleikben nem találjuk nyomát. Janus lenézi ellenfelét, becstelen, hazug embernek tartja, akinek verseit senki sem olvassa.

1468-ban Mátyás harcot indít a cseh korona megszerzéséért. II. Pál először Kázmér lengyel királyt kívánta cseh trónon látni, de annak elhárító nyilatkozata után Mátyásra gondolt. Még ez év július 14-én Mátyás bevonul Olmützbe Janus kíséretében. Talán ekkor írta Janus Mátyás királyhoz intézett dicsérő epigrammáját, amelyben a szarkasztikus élt nem nehéz észrevenni.

Ez a sértett fiatalember nem lehetett olyan beteg, ha még összeesküvést képes szőni Mátyás ellen, ha télvíz idején lovasaival védeni tudja Nyitra várát, ha székvárosába visszatérve Pécs várát erősen felszereli a király várható ostromának ellenállhatása végett.

Janus, ez az ősi itáliai isten, két arccal rendelkezett. Egyikkel előre, a másikkal hátra tekintett; ismerte a jövőt és a múltat. A magyar Janus-arc - a kifejtettekből kitűnőleg - több arcú. Egy azonban könnyen megállapítható: a kortárs életrajzírók közlései, Janus Pannonius levelei, versei, megnyilatkozásai önmagához következő, szilárd jellemű egyéniséget vetítenek elénk.

De milyen volt korporális megjelenése?

1454-ben egyik versében a költő ekként nyilatkozik külsejéről:

Iam satis est; depono lyram, depono coronam,
Ac flavis heredas detraho temporibus.
/Már elég, leteszem lantom, leteszem koszorúm és
aransárga (szőke) fejjel megtagadom örökömet./

A Saját lelkéhez című versben magát külsőleg ekként jellemzi:
arca nem rút, alakja nem félszeg, termete viszont nem daliás.

Biztos tudomásunk Janus külső emberi megjelenéséről csak akkor volna, ha előkerülne az a festmény, amelyet Mantegna, a kiváló reneszánsz festő 1458-ban készített róla és Galeottóról. Mivel Galeottóról maradt reánk másfajta kép is, e vászon előkerülése esetén könnyű volna felismerni Janust.

A kép a mestert dicsérő elégia szerint igen jól sikerült. Az Andrea Mantegna padovai festő dicsérete című versben ezeket írja:

Más-e vajon festmény-arcunk és más a valódi?
Egy a különbség csak: néma a kép ajaka.
Képmásunk a tükör hívebben vissza nem adja,
Sem kristálypatakok hártyszerű üvege,
Pontos a törzs és végtagok egymásközti aránya,
Élethű a színük, pontos az alkatuk is.

(Kálnoky László fordítása)

Meglepő, hogy a nagy magyar humanistát egekig magasztaló Erasmus-nemzedék mit sem tud a festményről szóló versről, sem pedig magáról a festményről. Mivel Janus 1458-ban visszatért Magyarországra, feltehetően az elégiát is már itthon írta. A Padovában készült festményről viszont nem tudjuk, kinél maradt: lehet, hogy Mantegna tartotta magánál, de lehetséges az is, hogy Galeotto, esetleg Janus kapta meg. Mindhármuknak

annyira mozgalmas élete volt, hogy a kép eltűnése könnyen megmagyarázható. Egyedül Michaud Biographie Universelle-jében található némi utalás erre a képre, amely "Janust és Galeottót asztalnál ülve ábrázolja."

A festményről érdekes megjegyzést tesz Jean Claude Margolin: Janus Pannonius, a költő és Mantegna, a festő című cikkében (Tanulmányok, Bp. 1975.): "Esküdni mernék rá, hogy Janus Pannonius és Galeotto Marzio kallódó képének megfestésekor Mantegna alakjai egyszínű háttérből válnak ki." Ez a háttér Janus verse szerint az égbolt lehetett: "Míg az eget fested, legyen égiek üdve a béred" - írja a költő. (Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert a washingtoni Mantegna-kép háttere a báránnyfelhős égbolt színeit vetíti elénk.)

1925-ben Balogh Jolán a Századok-ba cikket írt Mantegna magyar vonatkozású portréi címmel, s ebben Mantegnának olyan csoportképéről tesz említést, amelynek egyik alakjában a tanulmányíró Janus Pannoniust sejti. "A kép felfedezése és azonosítása Balogh Jolán elévülhetetlen érdeme" - írja Kovács Sándor Iván Tények és kételyek a Janus Pannonius ikonográfiában" című (Új Tükör 1978. május 28.- 22. szám) cikkében. Anélkül, hogy Balogh Jolán valóban elévülhetetlen érdemeit megtépáznánk, ómagával vonatjuk vissza a képnek Janus Pannoniusszal való azonosítását.

Balogh Jolán ugyanis Janus Pannonius képmásai című (Janus Pannonius - Tanulmányok. Bp. 1975. 90.) értékes tanulmánya summázataként ezt írja: "Az olasz Janus-arcképek időrendje tehát így alakul: 1456 az Eremitani-freskója Mantegnától, 1458 a kettős arckép Mantegnától, 1459 körül kettős arckép a Plautus-kódexben. Az első és az utolsó csupán feltevés, de mindkettő - mint fentebb vázoltam - nagymértékben valószínűsíthető".

Mivel a fentiekből kitetszőleg nem az azonosítás, hanem csak a valószínűsítés hipotetikus esete fordul elő, nézzük közelebbről Mantegnának ezt a festményét, amely nem más, mint a padovai Chiesa degli Eremitani Szent Kristóf-kápolnájának freskója. Ez a festmény Garavaglia 1967-es

adata szerint 1452-ben készült. Kardos Tibor azt írja: "a padovai Eremitani Szent Kristóf mártírum-kápolnájának falait Mantegna 1454-56-ban díszítette." Balogh Jolán idézett tanulmányában kiemeli, hogy "Mantegna 1456 végéig dolgozott a freskósorozaton, művének hivatalos becslése 1457. február 24-én kelt."

Ugyan mit csinál ez a Janus Pannonius egy kivégzett szentnek a csoportképén? Szt. Kristófnak a bal lábát fogja, húzgálja, s ezért kényszeredik balra nézni. A festmény egyébként a második világháborúban súlyosan megsérült, de azóta jól-rosszul már restaurálták. A Janus Pannoniusnak tulajdonított fej eredetije azonban teljesen eltér a restaurált fejtől.

Vajon mi adott lehetőséget Balogh Jolánnak ahhoz, hogy Mantegna festményének ezt a mellékalakját Janus Pannoniushoz hasonlítsa? Giorgio Vasarinak 1550-ben Mantegna életéről írt feljegyzései, amelyekben a Szt. Kristóf freskóval kapcsolatosan a következőket írja: "Ott lefestette messer Bonramino lovagot és egy bizonyos püspököt Magyarországból, egy teljesen hóbortos embert, aki egész nap Rómában kószált, és azután éjszaka az istállókba húzódott vissza aludni, mint a barmok."

Ellenvetéseink a következők:

1. Janusnak olaszországi tartózkodása alatti híre-neve - elsősorban a nagyszámú Guarino-tanítvány révén - széles körben elterjedt. Halála után is nagy tisztelettel szólnak róla. Callimaco Etrusco, Lilio Gregorio Giraldi, Piero Valeriano, Paolo Cortese mind-mind csodálja kiválóságát, Giovio szerint: "litterarum atque-virtutis studio praezellens." Pápák, fejedelmek ismerik őt, biográfiát írnak életének egy-egy eseményéről (Vespasiano da Bisticci és Angelo Colocci), csak Vasarinak ismeretlen, neki csak "egy bizonyos püspök Magyarországból" az a személy, aki Galeottónak és Mantegnának egyaránt jó barátja.

2. De püspök-e egyáltalán ekkor Janus Pannonius? Ha a freskó festését 1452-re datáljuk, akkor Janus még ferrarai diák, ha 1456-ra, akkor

padovai éveit tapossa, tehát még nem püspök. Arra sincs semmiféle adatunk, hogy e két időpontban, vagy között, Janus Rómában lett volna. Költőnk ekkor a doktori süveg megszerzésére készül, s csak utána indul vándorútra. De hogyan? Mint egy vagabundus? Vespasiano da Bisticci, akit ez alkalommal meglátogatott, megemlíti, hogy a költő előkelő formák között, lóháton, szolgák kíséretében érkezett. Cosimo is rendkívül lebilincselő modorú embernek mondotta. Hogy ez az ember "teljesen hóbortos", utcán kószáló, istállókban barmok módjára magát meghúzó ember lett volna, mindenképpen ellenkezik Janus pompaszeretetével, egész egyéniségével.

3. Mint tudjuk, Mantegna 1458-ban lefestette Janust Galeottóval együtt. Az ezzel kapcsolatos versben vagy akár külön versben is megemlékezett volna Janus arról, hogy őket Mantegna már egy ízben lefestette.

4. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy Vasari száz évvel később írt Mantegnáról, s kortársai /Kellab, Scardeona/ megbízhatatlan írónak tartották, aki "a hagyomány adataival nem egyszer önkényesen jár el, az igaz magot gyakran fiktív, anekdotaszerű leírásokba burkolja." Bár Balogh Jolán védelmébe veszi őt, mi mégis úgy hisszük, Vasarinál mind a püspök személye, mind pedig a hozzá tálalt mese fikció. De ha igaz is, akkor sem vonatkozhat Janus Pannonius egyéniségére.

Végső következtetésünk tehát az, hogy az Eremitani-freskó mellékalakja - "a maga nagy sötét szemének távolba fúródó tekintetével" (Balogh Jolán) - bármennyire is rokonszenves és maias a lányos képű, sötétfürtös (és nem szőke hajú) Janus-fej, mégis a hipotézisek gyengesége és a tények ellentmondásossága miatt nem azonosítható a költő egyéniségével.

Pedig még egy fontos bizonyítékot kihagytunk.

A bécsi Nationalbibliothek Cod. Lat. 111. szám alatt őriz egy kódexet, amelynek arany alapra festett címlapján kék-vörös-zöld indafonatok között három címer és négy arckép látható. A felső címer Mátyás királyé, az alsó Vitéz Jánosé, a harmadik címer kék mezőben véres

kardot tartó kéz - a lap jobb szélén ismeretlen rendeltetéssel.

Az arckép-miniatúrák a következő személyeket ábrázolják - feltehetően: a Vitéz címertől balra, heraldikailag jobbra egy szőkehaju férfi képe; a címertől jobbra, heraldikailag balra egy megállapíthatatlan hajú fiatalember könyvet tart kezében.

A címlap jobb szélén a keretsávban két férfiportré figyelhető meg. A felső, babérkoszorús fej császár,- vagy költőfejet ábrázol, az alsó pedig (az ismeretlen eredetű címer alatti) Borso d' Este ferrarai herceg medaillon képe.

Nos, Balogh Jolán szerint "az ifjú szőke haja és feltűnően hosszú nyaka is megfelel a Janus-külsejéről szóló feljegyzéseknek." "A miniatúra ábrázoltja igen emlékeztet a Mantegna-freskó ifjú alakjára, azaz Janusra, mind a kerek fej és hosszú nyak strukturájában, mind az arc vonásaiban, különösen az orr, a száj és az áll vonalában."

Mivel a Vitéz címer felett mitra látható kereszttel, s az érseki kereszt Vitézt csak 1465-től illette meg, a kódex beszerzési ideje is erre az évre, vagy ez év utániakra tudható. Ha a miniatúrát 1465 táján festették, akkor az Eremitani-kép és a Platus-kódex miniatúráképe között 18 esztendő telt el. Épp ezért illuzórikus a két kép összevetése, mert az csak az esetlegesség hipotetikus ingoványán lebegő lidércfény lehet. De azért csak vessük össze szomatológiailag a két képet! Az ellentétek tüstént kiugranak! A miniatúrafej feltűnően hosszúnyakú és nyakbalógó hajú fiatalembert ábrázol apró bennülő szemmel, lefelé hajló felső és behúzott alsó ajakkal, nyerges orral.

A Szt. Kristóf-freskó férfifeje egészen más szemállású, Balogh Jolán szerint: "a nagy, sötét szemeknek távolba fúródó tekintete mintegy sejteti, érzékelteti a rendkívüli szellemet." Az orr hajlás nélküli, hosszú orr, felfelé ívelő felső ajakkal és csak a tarkóig érő körhajzattal.

Ha ezeket az ellentéteket nem vesszük figyelembe, akkor a miniatúrafejjel minden hosszúnyakú és -hajú férfifej azonosítható volna, mint ahogy ezt meg is tették egyesek, midőn 1972-ben, éppen a félezredes évfordulón olyan levelezőlapokat hoztak forgalomba, amelyeken egy ismeretlen észak-itáliai mester miniatúrája látható a XV. századi Tribrahus-kódexen.

A két festmény, a Mantegna mellékalak és az ismeretlen festőtől származó miniatúrafej közötti adekvitást tehát nem mondhatjuk ki, bármennyire is tetszetősnek látszik.

De más baj is van ezzel a kódexszel!

Először is: szerepel rajta miniatúrafej formájában Borso d' Este, az a Leonello utód, aki nem méltányolta azokat a nagy szolgálásokat, amelyeket Guarino három évtizeden át az Este-háznak és Ferrarának tett, hanem 1450-ben Guarino fizetését megalázó módon leszállította, s annyira elkésérítette a kiváló pedagógust, hogy az Veronába való átköltözésre készült. Már házáat is áruba bocsátotta. Hogy Janus Pannonius vagy Vitéz János festette volna a Plautus-kódexre Borso d' Este mellképét, alig hihető. Mint ahogy kevésbé valószínű az is, hogy a kódex Vitéz János rendelkezésére készült. Vitéz Jánost ugyanis csak 1465-től illette meg az érseki kereszt, de nagy a valószínűsége, hogy nemcsak a kereszt, hanem az egész címer később került a kódexre. Számos példa van a korvinásban az ilyesfajta rá- vagy átfestésekre. Csapodi Csaba említi a Bibliotheca Corviniana-ban, hogy pl. Vencel császár és cseh király címerére ráfestették Mátyás címerét (XV. sz.), vagy fordítva: Mátyáséra ráfestette a maga címerét Szapolyai János /XV. sz./, illetőleg Ulászló /XV. sz./. Csapodiné Gárdonyi Klára Vitéz János könyvtára című tanulmányában említi, hogy pl. a Cod. Lat. 831 jelzetű bécsi kódexen Vitéz címerét Mátyáséra festették át. (Tanulmányok, 238.)

A kézirat keletkezésének történetét sajnos Balogh Jolán sem tudja megoldani. A címerátfestés annak a jele, hogy nem Vitéz János volt a

kódexrendelő, hanem csak a vásárló.

Nagyon szépen hangzik Balogh Jolán értékelése: "A miniatúrák kettős arcképe, a közvetlen és mégis ünnepélyes könyvatadási jelenet a magyar humanizmus dokumentuma, megkapó művészi kifejezése." Sajnos ilyen miniatúrafej-párossal a Bibliotheca Corviniana-ban is eléggé gyakran találkozunk. Így pl. /XX. sz./ a firenzei Ficinus-féle kódexen a keretdísz megszakító kivágatokban a lap felezésénél egyik oldalon egy fiatal, a másikon egy idősebb férfi mellképe látható. A XXI. számú firenzei Calderinus-féle kódexen a szövegkezdő iniciáléban egy aranysárga hajú fiatalember kezében könyvet tart. Csapodi Csaba véleménye szerint: a szerző képe. Ugyanezen a kódexen lent egy hosszú, világos hajú fiatalember könyvet tart kezében. Mivel a kódexen Mátyás-emblémák, címerrészletek találhatóak, a sárgahajú, könyvet szorongató ifjában is Janus Pannoniust vélhetjük.

Ha az ilyen, fiatal-öreg férfi lapszédíszeket figyelembe vesszük csak a korvinákban, igen sok Janus Pannonius-kép kerülhetne elő gyönyörű szép aranysárga hajjal.

Mivel a kódexeken a könyvet tartó rendszerint a scriptor, az illuminátor, aki művét ajánlja a kódex megrendelőjének, nagyon valószínűsíthető az a felfogás is, hogy a könyvet nyújtó férfi Vespasiano da Bisticci, a híres kódexkészítő, aki Janusnak is, Vitéz Jánosnak is számtalan könyvet adott el, s aki különösen nagyra értékelte Vitéz János nagyon szép könyvtárát ("bellissima libreria"), s éppen e miniatúrán könyvét vételre ajánlja Vitéznek.

Ismert, hogy Fraknói Vilmos eleinte ifjú Vitéz Jánost sejtette a Plautus-kódex miniatúrafejben. Azt az ifjút, akit mint váradi kanonokot II.Pius pápa 1459-ben az idősebb Vitéz János, akkor még váradi püspök kérésére koadjutorrá nevezett ki. A két Vitéz között tehát már 1465 előtt igen szoros közvetlen kapcsolat alakult ki, hisz a családi kötelékeken kívül összekötötte őket az egyház hierarchikus rendje.

Hipotézisünket erősíti az a körülmény is, hogy ifjú Vitéz János nagyon könyvszerető ember volt. Csapodi Csaba említi, hogy Maestro del libro More di Bona di Savoia - alias: Giovanni Pietro di Biragó, aki Mátyás királynak festett kódexet /ezt később XII. Ince pápa címerével átfestették/, - ifjú Vitéz János részére is készített egy díszes, un. vatikáni pontificale-t.

Ha már a hipotézisek ködös világában járunk, miért ne lehetne Birago a Plautus-kódex illuminátora és miért ne festhette volna stílszerűen a Vitéz címer jobb és bal oldalára az ugyanazon címert viselő ifjút és nagybátyját?

Tudunk tehát egy hiteles, de elveszett Mantegna-festményről, amelyen Janus Galeottóval együtt szerepel. Tudunk egy csoportkép mellékszereplőjéről, amelyet Mantegna festett és van egy miniatura-festmény, amelynek sem szerzőjét, sem eredetét nem ismerjük. Az e két képet alaposan elemző Balogh Jolán szerint a két képnek Janusszal való azonosítása feltevés. Szerintünk olyan feltevés, amely tetszetős ugyan, de semmiféle megalapozottsága nincsen. Egy festménynek szőke vagy fekete hajábrázolása, vagy egy hosszú nyak nem lehet perdöntő az alakviselő személyének megállapítására,- főleg akkor, ha ellene több érv hozható fel, mint mellette.

Az elmondottak teljes tudatában ismertetünk több olyan Janus ábrázolást, amely nem mindenki előtt ismert, de az utóbbi időben több sajtótermékben foglalkoztak vele.

Már Balogh Jolán is említi azt a profilarcképet, amelynek színes lenyomatát nemrég sikerült Washingtonból beszerezni. 1967-ben megjelent Mantegna műveit bemutató és értékelő könyv, Maria Bellonci és Niny Garavaglia alkotása, felhívja a figyelmet Mantegna által saját- kezűleg aláírt 24x19-es méretű temperavászonra, amely egy balra néző férfifejet ábrázol.

Ha e képet nézzük, a szemből határozottság, erős akarat, célratörés sugárzik. A rőtes szőke hajú férfi fejtartásában van némi fölényesség. Szemén és arcának alsó részén beesettség látható, amely a költőnek versekből is ismert szem- és tudógyengességéről árulkodik.

Az Új Tükörben megjelent túlexponált kép alapján Kovács Sándor Iván úgy látja, hogy a portré "egy értelmes ökörbőr-kereskedő vagy takarékos pénzváltó alakjához hasonlít. De gustibus non est disputandum! Mégis megjegyezzük: Balassi Bálint ló-, Zrínyi Miklós pedig marhakereskedő volt, bár költőnek sem voltak utolsók.

A képről még annyit: a háttér a kék ég (miként az első Mantegnaképen) és olyan violaszínű köpenyben van éppen, amilyenek őt firenzei látogatásakor Vespasiano leírta.

A kép festésének hozzávetőleges ideje: 1467. Ez az idő nagyon közel áll ahhoz, amikor Janus Pannonius 1465-ben Mátyás király hódoló küldöttségét vezette II. Pál pápa elé.

E képnek különös története van; valamiféle úton Magyarországra került. Lehet, hogy annak idején még Janus hozta magával a kedves ajándékot. Sorsáról csak 1906-tól kezdve tudunk valami keveset. Az olasz és az amerikai források szerint a kép rövid ideig Balatonbogláron volt, később Kelemen Lajos budapesti lakos családjához került. 1929-től kezdve Amerikában van, s jelenleg a washingtoni Nemzeti Képtár Kress-gyűjteményének 1088. számozású darabja. Egy amerikai műtörténész, Frankfurter M. Alfréd az amerikai Mantegna-kiállításról írt bevezető cikkében (Introduction to the exhibition) e festményt már 1939-ben Janus-portrénak tartotta.

A felhozott antropológiai érvek, a verseknek, kortársainak Janus külsejére vonatkozó megállapításai, a festés ideje, a festmény sorsa - mindmegannyi a kép hitelességének kimondása felé törő feltevés, amelyeket a Janus-ikonográfiának - úgy érezzük - a jövőben figyelembe kell vennie.

Az említetteken kívül további portrék is idézik Janus Pannonius egyéniségét. Pécssett gimnáziumot is neveztek el róla, s az épület feljárati folyosóján látható a költő mellszobra, Palkovics Lajos szobrászművész alkotása, aki műve megformálásához Janus ezüst plakettjét vette alapul. A plakett sokáig a Pécsi Egyetemi Könyvtárban volt, de onnan rejtélyesen eltűnt, fényképe azonban ránk maradt. Szőnyi Ottó ekként írja le: "Ovális alakú, hosszabb átmérője majdnem 8 cm. Egyszerű, domború szegéllyel körülvett mezőben félmagas domborműben Janus Pannonius szembenéző félalakja: püspöki díszben. Lelógó bajusza és rövid szakálla van. Haja nem látszik. Fején püspöki mitra. Nyaka meztelen. Válla alig van. Vonalas szegélydíszű és beporcolt rendetlen vonalkákkal borított palástját egy kerek gomb fogja össze a mellén. Melle előtt a bal váll felé dülő helyzetben sarlós görbületű pásztorbot. Az alaktól balra öttornyos és háromszögű ormos épület (templom). Ez alatt kezdődik és a fej körül folytatódik a felirat, amely hitelesen így szól: IOH CESINGE EPS V BASILIC. A plakett háta teljesen sima."

Szőnyinek az a véleménye a plaketről, hogy az "barokkizű", a felirat betűtípusai nem felelnek meg a költő kora minusculáinak vagy a reneszánsz antiquájának.

Ernst Lajos Géza budapesti gyűjteményében is volt egy Janus portré. Ez kerek csontplakett, 66 mm átmérőjű érem. Gohl Ödön ekként írja le: "Mellkép szemben, kissé jobb felé hajlott fejjel, hajadon fővel, hegyes szakállal és bajusszal. Testét galléros reverenda fedí és mellkereszt díszíti. Körül IOH CESINGE EP Q ECL. Az érem mezejét bevészt indamotívumos díszítmény borítja. Erősen előre álló sima szegély." Az érme hátlapján egy indás kördíszítés közepén az öttorony látható Pécs város jelképeként.

Mivel ez a plakett sem egykorú, egyébként is öreges Janus-fejet ábrázol, semmiképpen sem azonosítható a 35-38 éves költővel. Ha a köriratok nem tanúsítanák, nem is tudnánk, hogy Janus alakját sejtethjük

a plakettképekben.

Janus Pannoniusról tehát feltétlenül hitelesnek mondható portré nem maradt reánk. Ha arcvonásaiból nem is tudunk következtetni egyéniségére, reánk maradt sokszor ma is időszerű, gondolatokban gazdag, érzelmi hatásokkal teli költészete töretlen fényel sugározza felénk Janus Pannonius igazi arcát.

Szelleme egye dicsőbb...

"A nemzeti irodalmak is táplálják a világirodalmat. Egy-egy sejtükkel újra és újra bekapcsolódnak a nagy vérkeringésbe. A legkisebb, legistenhátramögöttibb nép is szülhet olykor egy-egy világirodalmi nagyságot" - írja Babits Mihály.

A magyar líra első, még latin nyelven verselő költője Janus Pannonius, akinek szép híre-neve túljutott a mindenkori országhatárokon, s akit öt évszázadon át csodált az európai irodalmi közvélemény. Költészetét olyan világhírű gondolkodók értékelték nagyra, mint Erasmus és Carducci. Az angol J. Wight Duff 1927-ben a neolatin költészetről írt művében Janus Pannoniust Martialis legkiválóbb szellemi örökösének tekinti. A német Johannes Frobenius pedig, midőn 1518-ban az iskolák számára kiadja Janus munkáit, ekként kezdi művét: "Amit a mi Germániánk számára egykor Rodolphus Agricola Frisius, most Erasmus jelent a mindennemű tudományokban és a nyelvek ismeretében. Reuchlinus a titkos mesterségekben, a matematikában egykor Johannes Regiomontanus, az volt Janus Pannonius a költészetben. Ezt olvastassátok a gyerekekkel Vergilius századának költői után, mert a tudósok véleménye szerint a Pontanusokon, Marullusokon, Baptistákon túl ő áll legközelebb a régiekhez!"

Beatus Rhenanus, aki költőnket németnek véli, Janust Erasmussal állítja egy sorba, s őt Vergiliussal, Ciceróval együtt emlegeti: "Janus verseinek olvasása úgy magával ragadott, mint bármelyik antik íróé..

epigrammáinál nincs tudósabb, szellemesebb, metszőbb."

A sort folytathatnánk a lengyel kultúrközösséghez tartozó Paulus Crosnensis Rutheusszal, a bécsi Johannes Carmesszal, Justus Lipsiussal, Brockhusiusszal és másokkal. A szegény kesincei ács gyermeke feljutott a Parnasszus csúcsára, az első olyan magyar költő volt, akit ismert és elismert Európa.

És ha elfogadjuk azt a shakespeare-i tételt, hogy "a mű kincse, amit tartalma ad" (74. szonett), akkor egyúttal rámutattunk Janus Pannonius halhatatlanságának titkára is. Versei nemcsak nagy akribiával, ragyogó művészettel létrejött alkotások, de egyúttal kora haladó humanista műveltségének kifejezői is. Előtte is szereztek verseket Magyarországon - magyarul is, latinul is -, de Janus Pannonius költészete abban különbözik ezektől, hogy szakított a régivel, új utakra lépett:

Hagyd a letűnt korokat, minek ébresszük fel a holtat,
Régi idők emlékeiről se regéljen az ének;
Nappal gyújt lámpát, aki folyton a múltat idézi.

Ars poeticája ma is időszerű: "Nézz körül, és ne feledd, hogy hű fia légy a jelennek!" Janus költészetével kilép a középkor theocentrikus világnézetű szemléletéből, meglátja a körülötte lélegző élet valóságát, ember tudott lenni, akitől semmi sem állt távol, ami emberi. Kilépett a személytelenség zubbonyából, hogy egyéniségét, szubjektumát kendőzetlenül vetítse a világ elé. Kitárulkozó szemével mindent meglátott, ami kora haladó műveltségéből sarjadt "mert a tudás fényt áraszt, s alkot az emberi szellem." Amíg a középkor világa "földre tiporja a tudományt", addig az új kor feladata "a vadonban lakó népet kivezetni, a műveltség áldásait föltárva finomná tenni az életet." Ennek az életfeladatnak megvalósítása akkor sem jelentett könnyű feladatot. Tudta ezt a költő is, ezért hozza tudomásunkra:

Értékes dolgok nem támadnak soha könnyen,
Nem születik nagyság, csak kínzó áldozatokból,

Roppant fáradozás kellett a tudáshoz, amely majd
Elhessenti a földünkről a ködöt s a homályt, és
Dísz ad az új szerzőknek, a régieket beragyogja.

Janus Pannonius korát jóval megelőzve világosan látta a tudás megszerzésének fontosságát. Tudta, hogy a külföldiek által lenézett magyar nép szellemi életének felemelése érdekében nem lehet néha visszariadni a "kínzó áldozatoktól" sem. Vallotta az emberi szellem előretörését; hitt abban, hogy az igazi tehetség "éretten s biztos haladással" fölhághat az oromra; hogy "az ész leigazza a világot."

A véges és a végtelent átfogó gondolatai között első helyen említhetjük valóságszeretetét, amelyet a költészetéről vallott felfogása is tükröz: "Költők annyira átlátszón mire jó hazudozni? Phoebus (a költészet istene) gyűlöli ezt, és a valót szereti." A művészetéről írt apró epigrammája is erre utal:

A művészi gyakorlat erőt fakaszt, ám a remekmű
Ott kél, hol lángész izzik a munka mögött.

Janus szerint az igazi zseni önmagából meríti a tudást és a stílust, s arra törekszik, hogy gondolatainak "legyen súlya és igazsága, a kifejezőmód pedig legyen ékes." Guarino ferrarai iskolájában már megtanulta a tiszta beszéd tudományát, a helyesírást, a nyelvhelyesség és stílus követelményeit. S bár tudja, hogy a tudományok és művészetek elsajátítása hosszú fáradozás útján lehet csak, minden fiatal számára bizakodóan írja:

Ifjú, hagyj föl a kétséggel, bízzál a jövőben!
Semmi nehézségtől ne riadj meg, nagy jutalom vár.

Az európai humanizmus szellemiségének megfelelően Janusban is élt a vágy, a minden téren érvényesülésre törő szabadság eszménye iránt. Az emberi élet teljességét nem lehet élvezni testi-lelki megkötöttségben.

A lelkiismeret szabadságát hirdetve szembeszáll mindenfajta lelki megkötöttséggel. Felfogása megegyezik a neoplatonizmus atyjának, Gemisztosz Plétonnak az ember méltóságáról vallott felfogásával. Tanítómestere, Guarino is szabadon gondolkodott vallási és erkölcsi kérdésekben. Janus őt követve hat epigrammában fejti ki véleményét az 1450-i ún. "jubileumi" szentévről, amikor "szlávok, hiszpánok, gallok, hunok, teutónok" lepik el a római Péter-templom arany küszöbét, hogy üdvözüljenek:

Nem tudom én azt, vajon e vakhitből van-e hasznuk?
Ám, hogy a pápának haszna van, jól tudom azt.

Társadalompolitikai téren Velence város eszményi szabadsága lebegett szeme előtt, midőn a Marcellóhoz írt dicsőítő énekben példaképpül állítja elének, az ottani demokratikus jogokat:

Nincs város, hol jobb s békésebb lenne a polgár:
Nem marakodnak, tiszteli itt mindenki a törvényt,
Még a nemes sem nyúzta, zsarolja galádul a népet,
S föllázadva a nép se kívánja a zsarnok-uralmat
Hajlik a szóra szelíden, amely bölcs és neki kedvez,
S enyhe igáját törli derék s boldog megadással. Már
ezer éve, hogy itt még mindig szűz a Szabadság,
Kényuralom nem törte le durván zsenge erényét.

A testi szabadság kötetlensége, a szépség csodálata ihletti meg a költőt fiataalkori verseiben, így az Ágneshez intézett lángsugarú szerelmi vallomásban és az erősen erotikus Lucia-versekben, amelyekből csupán egyet mutatunk be:

Ó, te parázna! Akárhány nő öle tárul eléd, te
egyre csak újra hevülsz, nem hagy aludni a vágy.

Ezekben az ifjúság szertelenségét kibontó, fantáziáját felfokozó

kamasz-versekben futó szerelmeket idéz fel: lázas éjszakák, szabados kilengések emlékeit meséli el. Megtörténtek-e mindezek? Aligha. Különben nem írná Catullus híres költeményére utalva, hogy a költőnek kell tiszta erkölcsűnek lennie, nem pedig verseinek.

A test kultusza mellett a természet szeretete gyakran buzog elő verseiből. Meglátja, észreveszi a természet megejtő szépségét, amelynek kizárólagos élvezője: az ember. Természetleírásait gyakran szenvedélyes érzésektől áthatott tájszeretet jellemzi:

Hosszan hallgatom a rohanó zuhatag csobogását,
Mellyel a kénes víz habzik a völgyben alatt, s
közben csúcsait elnézem sorjára a hegynek,
Melyet a kék égbolt tiszta derűje övez.

A színes ecsettel festett magyar táj idillikus otthont is jelent számára:

...csacsogó csermely partján heverészni
hús árnyékot adó tölgy terebélye alatt,
válogatott könyvek szépségein elgyönyörködni,
s almát szedni a fák roskatag ágairól.

Minden bizonnyal a Tettye malompatakja jutott eszébe, ahol pompás almafák virultak Szathmáry György gyönyörű reneszánsz nyaralója körül később is. Itt kéklött az égbolt, itt virultak a "réti füvellők", ahová pihenni az országos teendők elvégzése után megtért.

Előtte és utána Petőfiig is ritkán jelentkezik a magyar lírai költészetben olyan csodálatosan kiforrott költői alkotás, mint amilyen a Búcsú Váradtól c. vers, amelynek hét strófája hét felvillanó kép. A téli táj szépségének szinte tökéletes tükrözése a vers eleje, amelyet a város nevezetességeitől való elégikus hangulatú búcsúzás követ. A zárt kompozíciójú vers strófáit az utazás türelmetlen láza

hevíti át a refrén ismétlődő lüktetésével: "Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!"

Janus Pannonius Mátyás diplomatája volt, s bár testét mindinkább gyöttrik a belső kínok, a fokozódó szenvedések nem tudták erejét megtörni: élni akart, mert úgy érezte, hogy még sok nemes feladat vár reá. Az életért folytatott küzdelem azonban megtört a test gyöngeségén:

Érzem, mint közelít az a végső pont, hol a testből,
Napjai fogytával, lelkem is elmenekül,
Ó, kéklő égbolt, ó dombok s zöldfüvű rétek!
Ó, kristálypatakok s zöldbe borult ligetek!
Együtt távozom innen az édes napsugarakkal,
S mit hagyok emlékül? Jaj, csak a puszta nevem!

Tisztán látta az országot délről fenyegető oszmán hatalom előretörését. Ezért száll szembe a legnagyobb reneszánsz uralkodó, Mátyás király nyugati politikájával, s válik az 1471-es összeesküvés szellemi irányítójává.

Látta viszont az ország békés nyugalmit hátráltató hódító háborúk pusztításait is. Bensőséges hangulatúakká forrósodnak át békét sóvárgó, a népek barátságát, megnyugvását kérő békeversei. Ezekben felemeli szavát a határt kipusztító, városokat leromboló, halottra éhező, békegyűlölő, vad éhhalál szülője, a háború ellen. Talán legszebb békeversében minden nép számára boldogságot, jó szerencsét kíván:

Kínzott földünkön veled újra viruljon a béke,
Zárja be végképpen Janus a fegyvereit.
Minden népnek hozz virulást és tiszta szerencsét,
Mégis főképpen Pannoniára tekints!

Egyik utolsó, nagy erejű elégiájában, az Árvízről szóló hatalmas

költeményében is azonosul a nép szenvedéseivel, s úgy látja, hogy a bűnös emberiséget a magyar nép szenvedései válthatják meg:

Pusztuljunk, ha a többiek is, belenyugszik a fajtánk
Abba, amit közösen oszt ki az égi parancs.
Sőt, ha magunk, hunok vezekelhethetnénk a világért,
Lennénk megváltód, bűn fia, Emberiség!

Nemcsak a puszta neve maradt reánk, gondolatokban gazdag, érzelmi hatásokkal teli költészete töretlen fényel ragyog felénk ma is. Újabb évszázadok múltával is legyen szelleme egyre dicsőbb, s általa híres e föld!

GARÁZDA PÉTER

A magyar reneszánsz már első szakaszában is (kb. 1450-1530) eléggé erős szellemi bázissal rendelkezett. A ferrarai iskolát nemcsak Janus Pannonius, hanem több, később elismert tehetségű költő, szónok is látogatta. Közülük nem is egynek jelentős pécs-baranyai kapcsolatai voltak. A már eddig említetteken kívül éppen ezért szólunk még Garázda Péterről, a saját korában nagyra értékelt költőről, akit vérségi kapocs fűzött Janus Pannoniushoz, és aki sokáig a pécsi káptalani iskola vezetőjeként működött.

Az eddigi feltevések szerint a Garázda-nemzetség ősi fészket a Drina partján ma is meglevő Garázda helység környékén kell keresnünk. A családnak Magyarországgal való kapcsolatai a XIV. sz. végén, Zsigmond uralma alatt alakultak ki. Az egykorú oklevelek tanúsága szerint Garázda István fiai, Miklós és Dénes a velük rokon Szilágyi Lászlóval együtt éveken át védelmezték a török által ostromolt délvidéki várakat, részt vettek a boszniai harcokban, és Zsigmond

király hű szolgálataikért címeradományozó oklevéllel tüntette ki őket.

Garázda Miklós egyik fia, Balázs tagja volt annak a négyszáz főnyi magyar csapatnak, amely Zsigmondot 1433-ban Rómában történt császárrá koronázására elkísérte. Ezt csak azért említjük, mert Garázda Balázs egy ránk maradt oklevélben "nobilis baro et miles Quinqueecclesiensis"-nek, vagyis pécsi főnemesnek és katonának vallja magát. Ezek szerint a családnak már régebről is voltak pécsi kapcsolatai. Garázda Miklós másik fiának, Istvánnak a gyermeke volt Péter, a híres humanista költő, aki a Szekszárdtól nyugatra fekvő Apar városkában született az 1448-50-es évek táján.

Elégé tisztázatlan még a Garázda családnak rokoni kapcsolata a Vitéz családdal. Azt a feltevést, hogy Vitéz János anyja Garázda leány volt, megerősíti a Vitéz tulajdonát képező Livius-kódexeken látható Garázda-Szilágyi címer. Mivel Szilágyi Lászlónak Erzsébet leánya Hunyadi János neje, Mátyás király anyja, így a Garázda család rokonságban volt a Hunyadi-házzal is. Ismert viszont, hogy Vitéz Jánosnak a Garázda leánnyal kötött frigyéből három gyermek származott. Az egyik a hasonló nevű főpap, akinek fitestvéréről csak annyit tudunk, hogy annak fia szintén Vitéz János nevet viseli (később veszprémi püspök, Janus Pannonius unokaöccse). A harmadik testvér: Borbála, egy Kőrös megyei köznemes neje, Janus Pannonius édesanyja.

Más bizonyíték is utal a Garázda és a Vitéz család közötti rokonságra.

Garázda Péter költő emlékét a gyulafehérvári templomban egy fekete márványkőre vésett, latin hexaméterekben írt (1507) sírvers tartotta fenn. Ennek magyar fordítása ekként hangzik:

Hárman származtunk híres jósok e vérből,
merre a mély Dráva öntözi a pannon földet.
Az egyik volt Janus, aki elsőnek vezette

saját honába Helikon zöldkoszorús istennőit.

A másik Péter volt, ki a Garázda nemzetségből származott, aki elhozta a múzsák helyére a lírai dal csengő lantjait.

Garázda Péter továbbtanulását is a tudós humanista nagybácsi, Vitéz János egyengette. 1465 tavaszán Ferrarába küldte a humanisztikus tudományok elsajátítására. Itt találkozott vele Janus Pannonius, aki Mátyás követeként Rómába ment II. Pál pápához, s útközben felkereste unokaöccsét. A látogatás anyagi haszonnal is járt: Janus kieszközölte számára a pápánál a váradi prefektúrát.

Ferrara után 1468-ban a firenzei egyetem következett. Itt már bizonyos tekintélyre tett szert. Nemcsak előkelő rokonsága, de költői tehetsége is ismertté tette a nevét. Amikor a firenzei signoria, Lorenzo de' Medici oroszlánokat küldött ajándékba Mátyás királynak, őt kérték fel a különös ajándék átadására. Ő azonban 1471. november 22-én kelt levelében kénytelen elhárítani a megtisztelő feladatot: "A véletlen úgy hozta - írja -, hogy ajándékkodra várva Velencében súlyosan megbetegedtem. Ennél fogva nem mertem könnyelműen folytatni a hosszadalmas utazást hazám felé, viszont gyönyörű ajándékodat továbbítottam, olyan, felettébb alkalmas postással, akit kegyes királyunk és főtisztelendő esztergomi gazdám is igen jól ismer."

A felettébb alkalmas postás a Garázda baráti köréhez tartozó Telegdi János pécsi kanonok volt.

Firenze után Padova következett, majd egy évvel a Mátyás elleni összeesküvés leleplezése után, 1473-ban hazatért. Itthon mint Janus Pannonius rokonságához tartozónak számolnia kellett azzal, hogy Mátyás nem engedi őt érvényesülni. Éppen ezért több kísérlet után 1478-ban szívesen elvállalta a pécsi káptalani iskola vezetését.

Garázda a magyar költőkön kívül kapcsolatban állott a külföldön élőkkel is, akik közül nem is egy dicséretekkel teli üdvözlő verset írt

hozzá. Néha még túl is értékelték, nagyobb költőnek tartották Janus Pannoniusnál. 1507-ben bekövetkezett halálakor holttestét az esztergomi dóm sírboltjában helyezték el. A török uralom után csupán sírköve maradt reánk, amelyet 1823 óta a Bakócz-kápolna katakombájában őriznek – rajta a már ismertetett sírfelirattal.

Garázda Péter költői működése elválaszthatatlan a magyar humanizmus első nagy virágkorától. Bár költészetéről és annak továbbéléséről nincsenek adataink, mégis kétségtelennek látszik, hogy Janus Pannonius költészetének folytatója volt.

TAURINUS ISTVÁN,

a Parasztháború első krónikása

A humanista szokás szerint latin nevet viselő Taurinus István (Stieröxel) életéről keveset tudunk. Neve egy-két hivatalos oklevélben szerepel csak. Iskoláit Olmützben és Bécsben végezte. Külföldön alapos humanista műveltségre tett szert; 1511-ben Bakócz (Bakács) Tamás esztergomi érsek pártfogásával Magyarországra jött. E jobbágy származású főpap kíséretében Rómában is járt, vele ment Budára, a királyi tanácsba, és segítségével 1517-ben a Janus Pannoniusszal rokon Megyericsei János utódjának, Váradi Ferenc püspöknek lett helynöke Gyulafehérvárott. Itt fejezte be az 1519-ben Bécsben kinyomtatott egyetlen ismert munkáját, a hexameterekben írt Stauromachiát.

Miként művének első sorai, az Előhang is tanúsítja, műve megírásának célja: feltárni annak okát, hogy „a durva szolgál-paraszt népség Magyarországon miért kel fel hadakozni, urait szörnyű halálra szánva.” Mint Bakócz Tamás bizalmasa és munkatársa közvetlen forrásból ismerte a parasztháború történeteit, amelyeket "tisztességgel szolgálva a történelmet" óhajtott megírni. Bár eposza valóban bővelkedik a realista részekben, munkájának nagy részét urai, mecénásai iránti hűség hatja át.

Művében nagy szükség volt Bakócz védelmére, mert a főurak közül többen azzal vádolták a főpapot, hogy - jobbágy származású lévén - szándékosan robbantotta ki a paraszti felkelést - a törökellenes keresztes hadjárat meghirdetésével.

Az eposz első része Bakócz Tamás római útjáról, hazatéréséről és Dózsa György fellépéséről szól. A Budára visszatérő Tamás urat Lajos, Magyarország zsenge királya várja díszes kísérettel. Kíséretében van Pécs kiváló püspöke, Szatmári György is, akinek tettyei reneszánsz palotáját még romjaiban is csodálhatjuk. Taurinus e művében - s ez ad éppen pécsi vonatkozást is az eposznak - vérbő reneszánsz jellemzést ad Szatmáriról, a kancellárról. Szinte Janus Pannonius dicsőítő éneke jut eszünkbe sorai olvastán:

Pécsnek püspöke, György, a jeles fő, nagyszerű ember
bűntelen és tisztos, fő gondviselése az ország
dolgában neki van, kancellár tiszte szerint ő.
Ember ez ám, derekas, nincs párja, ha kell a tanácsban
kétes dolgok közt, szava bölcs; dúsabb tudományút
nem láthattál még mindeddig a püspöki széken.
Párja sehol sem akad; szorgos munkával a naphoz
órákat s éjet toldoz, dolgozva magában.
Régi s az új szerzők könyvét sorjára kinyitja.
Arca csodálatos és abban be csodás szeme párja.
Körbetekint s így szól, megnyitva tökéletes ajkát
nyájasan: - Ó, legfőbb püspök küldöttje, köszöntünk.
Új méltóságban jöttél és jósjeleid jók.
Régen vár a király, az öreg meg az ifjú, hazánk is,
és mind-mind, ki szeret, hogy hozd számunkra a békét.

/Geréb László fordítása/

A vers további része dicsőítő ének a hős Székelyről, aki csak az Alvilágban kapja meg újabb súlyos büntetését. Csaknem fél évezred távlatából tekintve Taurinus Parasztháborúját, úgy tűnik, műve nemcsak forrásértékű alkotás, amely kitűnően lehel a kor atmoszféráját, de nagyszerű intuíció is, mert hisz a szerző megsejtette, hogy Dózsa neve "nem merül többé soha már feledésbe".

ISTVÁNFFY PÁL

Egy krónikát mondok, urak, hallgassátok,
Kinek talán mását ti nem hallottátok,
Egy olasz leányrul kin csudálkozhattok,
Asszonyházast oknak például adhatjátok.

Ezekkel a sorokkal kezdődik az az olasz eredetű széphistória, amelyet 1539-ben Istvánffy Pál szerzett Historia regis Volter (Volter király története) címmel. Művét János király és Izabella esküvője alkalmából írta, midőn "hertelen indula király örömében".

Az Istvánffy-család nemzetségének főfészke: Baranya megye. Egyik kis községében Kisasszonfán született a költő, akinek atyja baranyai alispán volt. A serdülő korban levő Istvánffy Pál Pécssett kezdte el tanulmányait, később azonban Paduába került, ahol az egyetemen szívta magába a humanista műveltséget, tanult meg jól latinul és görögül, ismerte meg a természettudományokat és a jogot. Itália kék ege alól hazatérve eleinte baranyai birtokain gazdálkodott, 1532-ben azonban, Szulimán szultán magyarországi hadjárata során fogságba került, s csak hatalmas váltságdíj ellenében engedték szabadon. Hat testvére közül egyik testvérbátyja a mohácsi csatában esett el. Amíg János királyt élt, annak volt lelkes híve. Hűségét a király birtokadományozásokkal jutalmazta.

1543-ban, Pécs török kézre kerülésekor a törökök minden birtokát elfoglalták, és családjával együtt földönfutóvá tették. I. Ferdinánd Habsburg-király azonban mint kiváló törvényismerőt pártfogásba vette, s csakhamar tagja lett a Pozsonyban ülésező helytartótanácsnak, s ebben a minőségében több diplomáciai küldetést ügyesen oldott meg.

Hét gyermeke közül az egyik Szigetvár 1566. évi hősi küzdelmében halt meg, a másik, Istvánffy Miklós, a hírneves történetíró az ország legelőkelőbb államférfijai közé küzdötte fel magát.

Istvánffy Pál 1553. április 9-én halt meg a Nógrád megyei Németi községben.

E baranyai költő egyike annak, aki irodalmunkban meghonosította a verses novellát. Petrarca latin műve alapján szabadon kidolgozta a Boccaccionál is előforduló "Volter és Grizeldisz" történetét. E rendkívül érdekes cselekményű novellában Volter király egy szegény leányt vesz el feleségül, akinek hitvesi engedelmességét kegyetlen próbákra teszi: leányát, fiát elveszi tőle, majd arra kényszeríti, hogy kedves barátsággal fogadja a kiszemelt új menyasszonyt, akit Volter király válásuk után feleségül akar venni. Grizeldisz mindenben szót fogad, mindvégig megmarad férje iránti rendíthetetlen szeretetben. Hűsége végtére is megtöri a király szívét, és a menyegzőn felvilágosítja Grizeldiszt, hogy a menyasszony a saját leánya, öccse pedig a fia. Azután - ahogy a mesékben történni szokott - boldogan élt a házaspár haláláig.

Szemlélete sok helyütt még középkori felfogást tükröz, és bár a négyesrímű tizenkettősökben megverselt széphistória költői értékek szempontjából messze elmarad a későbbi Árgirus széphistóriától, a XVI. században Volter király históriája kedvelt olvasmány volt. Első kiadása 1574-ben a költő halála után jelent meg Debrecenben, s utóbb még két kiadást ért.

ISTVÁNFFY MIKLÓS

a magyar Livius

1622-ben Pázmány Péter Magyarország történetéről 900 lapnyi történeti munkát jelentetett meg a kölni nyomdában: Nicolai Istvánfi pannonii Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. ab. a. 1490 ad. a. 1609, azaz A magyarság történetének 34 könyve 1490-től 1609-ig.

A latin nyelvű mű szerzője Istvánffy Miklós, akit mivel Liviushoz hasonlóan szerkesztette és írta meg művét, az utókor a magyar Livius névvel illette később.

Istvánffy Miklós, a széphistória-író Istvánffy Pálnak fia, 1538. december 8-án született a Baranya megyei Kisasszonyfán. Gyermekkorát Szigetváron töltötte, s bolognai, paduai tanulmányai befejeztével visszatért Szigetvárra "vitézi oskolát" tanulni Zrínyi Miklós mellett. Rövidesen Oláh Miklós veszi pártfogásba, akinél annak 1568. január 14-én bekövetkezett haláláig a titkári teendőket látta el.

Később a királyi udvar szolgálatába lépett, mind magasabb tisztségekre emelkedett. 1582-ben a pozsonyi országgyűlés beleegyezett alnádori kinevezésébe. Hosszú ideig Istvánffy Miklós az ország legtekintélyesebb és legbefolyásosabb egyéniségei közé tartozott. Politikai karrierjén csak akkor esett csorba, amikor Illésházy István perében ellene foglalt állást. Ennek következménye volt, hogy midőn a régóta híres nádori szék betöltésére került sor, a rendek nem őt, hanem a protestáns Illésházyt választották meg nádorrá. Ugyanezen a napon szélhűdés érte, jobb karja béna maradt. 1615. április 1-én halt meg a Varasd megyei Vinicán.

Milyen ember volt Istvánffy Miklós?

Kolta Ferenc a szigetvári múzeumban nemrég megtalálta Istvánffy-nak 1598. augusztus 10-én Gyulafehérvárott írt, eddig ismeretlen levelét.

Ebből egy derűs, kedélyes ember élcelődése tűnik elénk, aki meleg barátságban van Mihály úrral, a szakáccsal, akinek azt üzeni, hogy visz neki Erdélyből fiatal feleséget, "közben pusztítsa el azt a vén banyát".

34 kötetes hatalmas történeti műve abban a korban nagy teljesítménynek számított, különösen ha hozzá vesszük, hogy még négy kötetet szándékozott hozzáírni, de ennek csak vázlata készült el. Mint történetírónak Mátyás erős, fegyelmezett állama az eszményképe: Véleménye szerint a nagy uralkodó halála óta minden "disciplina és religio" megromlott a nemzetben, végveszélybe sodródott az ország. Ezért a régi dicsőség hősi küzdelmeit ecseteli megrázóan. Ő is azok közé tartozott, akik a szigeti hős 1566-os heroikus önfeláldozását eposzi méretűvé magasztosította.

Évszámaiban nem mindig megbízható, földrajzi adatai azonban pontosak. A tulajdonneveket szereti latinos formába önteni. Pécsnek török uralom alá jutását 1543. július 20-ra tette. Másik érdekesség: szerinte a mohácsi csatában Lajos király nem a Csele-patakban, hanem a Karasica iszapjaiban lelte halálát. Műve megírásához felhasználta Bonfini, Brodarics és Tinódi történeti írásait is.

Pray György szerint Istvánffy történeti műve éles ítéletekkel van tele, amelyeket azonban mérsékel a szabadelvűség és a közügyek tárgyalásához való alkalmazás. Stílusa világos, ékes, nem mesterkél, nem idegenszerű. Adatait sokszor mérlegeli, sőt oknyomoz is. Hazánk történetét attól a ponttól ismerteti, midőn a magasból vakon rohant a mélybe. Mégsem esik kétségbe, bízik a haza jövő sorsának kedvező fordulatában.

Olyan példákat szeretne a nemesség elé állítani, amelyek visszaterelik a hajdani nagysághoz vezető útra. Ezért tárja eléje a török elleni harcok hősies mozzanatait, a várostromokat, csatákat. Különös helyet foglal el művében Szigetvár elestének eposzi magaslatokba emelkedő históriája, amelyből a költő Zrínyi Miklós is merített. Zrínyi portréját Istvánffy tovább fejlesztette, és a hős alakjában, hősi önfeláldozásában már a későbbi barokk hősök jellemvonásait

is feltalálhatjuk.

Művének népszerűsége Bonfiniével vetekedett. A Pázmány Péter megbízásából történt első kiadás után Magyar története még több alkalommal is napvilágot látott. Kritikai kiadása - Holub József pécsi egyetemi tanár munkája - évtizedek óta kéziratban van. Művét később Kazy Ferenc, majd Cseri Mihály folytatta. Kemény Zsigmond Zord idő című regényének is egyik forrásává vált.

SZÉKELY ISTVÁN

az első magyar naptár csináló

Néhány évtizeddel ezelőtt egyik tudós pécsi tanár, Riegl Sándor készítette el évenként az ország hivatalos naptárát. Talán nem is tudta, hogy e tudományos megfigyeléseken alapuló munkában már volt elődje, az első magyar naptárkészítő: Székely István, aki - ahogy Bod Péter írja 1766-ban - "sokat fáradozott a tudatlanságnak elkergetésében, e végre bocsátott világra egy néhány könyvet magyarul".

Székely István az Udvarhely megyei Bencéden született, minden bizonnyal vagyonosabb székely családból. Születésének idejét nem tudjuk: a XVI. század első évtizedében született. Krakkón járt egyetemre, mit bizonyít a krakkói egyetem hallgatóinak albumába történt anyakönyvi bejegyzés. Stephanus Siculus Dominici de Zenthmiklos dioc. Quinqueecclesiensis 4. gr. s., vagyis Székely István Szentmiklósi Domokos fia a pécsi egyházmegyéből, fizetett 4 grosnyt. Ezen az egyetemen szívtta magába az erasmista tudományt az első magyar grammatika írója, Sylvester János, továbbá Dévai Bíró Máttyás, Kálmáncsehi Sánta Márton, Ozorai Imre és mások.

Székely István családja még 1529 előtt elhagyta Székelyföldet és a Baranya megyei Szentmiklóson telepedett le. Apja, Domokos a Perényiek siklói birtokán dolgozott. Perényi Péter a mohácsi csatát túlélve siklói várában húzta meg magát. Innen később a török elől az abaúji birtokra menekült a család. Így került Székely István is Siklósról Sárospatakra, illetőleg iskolamesterként Szikszóra.

Az első magyar nyelven írt naptár - a korabeli viszonyokat véve figyelembe - tudós igényű munka volt, 1538 előtt jelent meg Krakkóban. Az akkori egyetemeken és főiskolákon a naptárismeretet is tanították - latinul. Munkájának célkitűzéseit Székely István ekként ecseteli ajánló levelében: "Mikoron minden nemzetet látnék, hogy az ü nyelvén Calendáriumot szerezne, kiből esztendőnek innepit megtudhatná, igen jónak vélem én is, hogy az magyar nyelvre az Calendáriumot fordítanám, kiből megtudhatnák az gyermekek nem csak az innepeket, hanem hány hét lenne minden esztendőben, az hús hagyat mely nap lenne, meg az újság /holdújulta/, hány órán támadna fel minden napon az nap, mikor kezdhethnék el a tavasz, nyár, ősz, tél, kibe ennek felette be csenáltam az magyar Cisiót, hogy könyvnélkülis az innepeket meg vethethnék, kivel vélem, hogy valamit használnék az magyarul olvasó gyermekeknek."

Az első magyar nyomtatott naptár tehát elsősorban az iskolai tanulók számára készült. Csíziókészítésről korábbi kódexeink is tudnak, de a későbbi naptárakban Székely csíziói éltek tovább.

Irodalmi munkássága rendkívül széles körű. 1559-ben Krakkóban nyomtatta ki legnagyobb szabású történelmi művét, a Chronica ez világnak jeles dolgairól.

E munkájában legfőbb célja a történelmi események folyásából a reformáció jogosultságának igazolása. Szerinte a török csapás Isten büntető eszköze. A hun-magyar azonosság hirdetésével a magyarság történetét a 367. évvel kezdte. Ideálja Mátyás nemzeti királysága, s ezért Székely később a Zápolya ház mellett foglal állást. Harcias felekezetiessége és németellenessége egész munkásságát áthatotta. A magyar múlt történelmi

tényeit Thúróczy Jánostól és a humanista Bonfinitől kölcsönözte. A különböző helyekről szerzett tényanyagot a saját kútfejéből merítettekkel kiegészítve időrendbe rakta, kommentálta. Műve erős támadás a katolikus papság, főleg a pápák ellen.

Igen sokat is a magyar történeti eseményekről. Szent István és László nála közel sem oly pozitív alakja a magyar történelemnek, mint – mondjuk – Mátyás, akinek uralkodása a régi dicsőség legszebb ragyogását jelentette.

Az 1514-es parasztháborút a nemesség szemszögéből értékeli; részvét nélkül számol be arról, hogy Zápolya Dózsát a hajdúkkal "nyersen megeteté", nagybotú Lőrinc papot pedig "nyáron megsütteté, mint egy malacot".

Közel másfél századon át sokan merítettek Székely Világkrónikájából, így: Borsos Sebestyén, Heltai Gáspár, Szenczi Molnár Albert és mások. 1620-ban lengyel nyelvre is lefordították, de könyvsajtó alá nem került.

Székely István írói munkásságát az utókor lassan elfelejtette. Nemcsak történelmi alakjaira, hanem egész munkásságára, műveire is ráülepedett az évszázadok patinás pora.

BARANYAI DECSI JÁNOS

Megyénkből származott a nagy humanista történetírói nemzedék jeles képviselőjének, Baranyai Decsi Jánosnak családja. Nevét írták Baranyai Decsi Csimor Jánosnak, humanista nevét Decius Baroviusnak is. A kiváló humanista a Baranya megyében birtokos Istvánfi család sarja. Apja, Istvánfi Pál, a Voltér és Grizeldisz c. első regényes históriánk szerzője, maga is humanista műveltségű ember.

Baranyai Decsi iskoláit az akkor virágzó és jeles könyvtárral rendelkező tolnai iskolában kezdte Herczeg-Szöllősi Gáspár és Tolnai Bálint vezetése alatt. Majd a debreceni és kolozsvári iskola következett, ahonnan Bánffy Farkas fejedelmi tanácsos jóvoltából a wittenbergi egyetemre iratkozhatott be. Itt egy ideig együtt lakott Durith Andrással, a kiváló humanistával, aki a pécsi püspöki széket később Miksa király felesége udvarhölgyének kedvéért a civil élettel cserélte fel.

Családjának vagyona a pécsi és a szigeti bégek rablótámadásai következtében teljesen tönkrement, s maga a család is menekülni volt kénytelen. Így kerültek Erdélybe, ahol Báthori Zsigmond fejedelemmel találtak menedéket. 1493-tól kezdve Baranyai Decsi a marosvásárhelyi református iskolában tanított. Később az iskola rektora lett. Halálakor, 1601 május 15-én ezt írták a "Schola" évkönyvébe: "Decus et ornamentum Scholae nostrae" /Iskolánk díszé és ékessége/. Régebbi irodalomtudományunk eléggé mostohán bánt személyével, pedig valamennyi korabeli tudós humanista közül Baranyai Decsi munkássága volt a legsokoldalúbb: kiváló alkotott mind a költészet, a műfordítás, a nyelvészet területén, mind pedig a jog és a történettudományban.

Már Wittenbergben megverselte tanuló társait, később pedig Báthori Zsigmond haditetteiről írt magasztaló verseket. Meg akarta írni az egész magyar történetet, de korai halála megakadályozta ebben. Munkája azonban töredékében is jelentős: kritikai erényei, szakszerű történeti éleslátása miatt.

Nyomtatásban elsőnek megjelent munkája a Hodoeporicon (Verses napló. Wittenberg, 1587.) E művét a múlt század végén találták meg a marosvásárhelyi könyvtárban. Munkájának javarésze wittenbergi utazásának leírását tartalmazza. Előbb azonban történelmi visszapillantást nyújt, amelyben a magyarok bejövetelét a zsidók egyiptomi megszabadulásához hasonlítja. Majd a nagy törökverőket sorolja fel, akik a "Keleti Antikrisztus" ellen oltalmazták hazánkat. Végül kora nagyjait (Zrínyi Györgyöt, Nádasdy Ferencet és Batthány Boldizsárt) magasztalja.

Műve pontos s még pontatlan adataival is eléri, hogy az olvasó mintegy a szerző útitársává válik, főleg midőn a berecki hegycsúcs izgalmas éjszakai legyűréséről, a fáklyafényes erdei utazásról, a moldvai folyókon véghezvitt veszélyes tutajozásról ír. Bátran bevallja nagyon is emberi félelemérzését, főleg a tatár rablók veszélyzónáján, az örvénylő vizeken.

Erasmus nyomán elkészítette három nyelvű szólásgyűjteményét (Ötezer görög-latin-magyar szólás). E műve bevezetőjében a közmondások használatára buzdít, mert azok bölcsességre tanítanak, igen jó eszközei a szónoki meggyőzésnek és díszei bármiféle előadásnak. "Éljünk velük, de ne ételként, hanem módjával, fűszerképpen!".

Gyűjteményével Baranyai Decsi János felbecsülhetetlen örökséget hagyott a későbbi magyar irodalomra.

SZATMÁRI GYÖRGY,

a reneszánsz kor mecénása

A Tettyén sétálók közül kevesen tudják, hogy az ottani romok Szatmári György pécsi püspök 450 évvel ezelőtti pompás nyári lakásának a maradványai. Két oszlopfőjén nem régen még felismerhető volt a lilimos és a rózsás címer. Kevésbé ismert az is, hogy a pécsi Székesegyház Corpus Christi kápolnájának remek reneszánsz oltára Szatmári rendeletére készült pizskei vörösmárványból 1506-17. között. A pécsi hagyomány szerint a márványköveket a török időkben elrejtették, s csak az ún. Szatmári-ház lebontásakor, 1782-ben kerültek elő.

Ki volt az, aki műszeretetének emlékeit nemcsak Pécsen, hanem Kassán és Esztergomban is reánk hagyta? Szatmári György kassai kalmárcsalád sarja, aki korán elveszítve szüleit, Ferenc nagybátyja gondozásába került. A krakkói egyetem elvégzése után Ulászló király idején királyi titkárként a királyi kancelláriába került. Csakhamar veszprémi püspök és királyi kancellár. 1501-ben a gazdag váradi püspökség vár reá, öt év múltával azonban

áttéteti magát a nem oly gazdag, de békésebb pécsi püspökségre.

1505-től 1521-ig, tehát 16 éven át volt Pécs püspöke. Bakócz halála után, 1522-ben a primási és főkancellári székbe került. 1524. április 7-én halt meg.

Szatmári György inkább államférfi volt, mint egyházfő. Erős klasszikus műveltség, éles ítélő tehetség, fáradhatatlan, kitartó munkakészség, gyakorlati gondolkodás egyesült benne a méltóságos komolysággal. A velencei követek jellemzése szerint kora legnagyobb tekintélyű és legbefolyásosabb államférfija volt, aki nem egyszer még a király intézkedéseit is megváltoztatta. Mindenki tudta róla, hogy a Fuggerekkel áll üzleti összeköttetésben. Ha a pápaságot pénzen megvehette volna - írja róla Massaro - minden bizonnyal pápa is lett volna belőle. Pompakedvelését mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy valahányszor felkereste a királyi udvart, harsonaszóval kétszáz lovas kíséretében érkezett.

Ez az ízig-vérig reneszánsz államférfi rendkívüli módon lelkesedett a tudományokért és a művészetekért. A külföldi és a hazai humanisták leglelkesebb támogatójukat, mecénásukat tisztelték benne. Nagy elődje, Janus Pannonius költői munkásságát oly nagyra értékelte, hogy tárgyalásokat kezdett a velencei Aldus Manutiusszal verseinek kiadására. Bőkezűségének tanúbizonysága az a pazar kiállítású zsolozsmakönyv, amely az ő megrendelésére készült, s ma a párizsi nemzeti könyvtárnak egyik féltve őrzött kincse.

Sokan fordultak hozzá anyagi segítségért, s ennek fejében neki ajánlották műveiket. Így pl. 1510-ben Modestus ekként emlékezik reá Ulysses című munkájában: "...Te egyeseket pénzzel támogatsz, másokat egyházi állásokkal avagy hivatalokkal kitüntette szoktál magadtól elbocsátani, amiért is kedvességben állsz mindenki előtt."

A híres pécsi költőkanonok, Hagymási Bálint 1517-ben így dicséri mecénását: "... A te ítéleted elé teszem munkámat, s bíróul téged kérlek, ki nem egyszer a közérdeket védelmezed, saját érdekeidet elhanyagolod, te, aki

a közdolgot saját ügyeidként kezeled, ki őszinteséged s megvesztegethetetlen voltod miatt az élő igazságosságnak neveztetel, stb." Nem folytatjuk, hisz e pár sor is igazolja, hogy a magyar humanisták sem maradtak el a virágos szólamok költésében külföldi barátaiktól.

Szatmári tudmányszeretetének köszönhető, hogy a bolognai főiskolára kerülhetett Beszterczei Lőrinc, Gönczi Melczer András, Brodarics István, Oláh Miklós, Hagymási Bálint és még sokan mások.

Szatmári élete hű tükre korának. Minden ízében a reneszánsz kor gyermeke volt: a kassai kalmár fia a legmagasabb méltóságokig emelkedett, s bár királyok hallgattak szavára, ő mindezek ellenére sem feledkezett meg az irodalom pártolásáról, a tudomány iránti lelkesedésről. Nevét és emlékezetét nemcsak kora, de a történelem is megőrizte.

HAGYMÁSI BÁLINT

(Pécs dicsérete 1512-ből)

A mecénáskodó Szatmári György pártfogoltjai közül kiemelkedik a Bolognában végzett Hagymási Bálint költő. A kor humanista szokásának megfelelően ő is latin nevet vett fel: Cybeleius, Cybeleus vagy Cibeus név szerepel írásaiban. Magyar neve is különböző változatokban fordul elő: Hagmasi, Hadmassch, Hadgymás stb.

Hagymási pécsi költő életéről nem sokat tudunk. Csak annyit, amennyit műveiben magáról elárul. Magyar nemesi származása biztosra vehető. A Dráva melletti Varasd városában született az 1490-es években. Szatmári pártfogása révén kerül Bolognába, ahol 1505 és 1516 között az irodalmi ismereteket szerzi meg. Első versei mestere, Giovan Battista Pio Elegidia című verses könyvének záró részeiben jelentek meg.

Szatmári méltányolta költői tehetségét, 1512-ben Hagymásit pécsi

és székesfehérvári kanonokká nevezte ki. E feudum elnyerését költőnk hosszú magasztaló versben köszönte meg. Ekkor versbe foglalta Pécs város dicséretét is.

Midőn Magyi (Magius) Sebestyén 1513-ban kiadta Janus Pannonius néhány versét Bolognában, Szatmári Györgyhöz intézett magasztaló soraiban a múzsák gyermekéről, Hagymási Bálintról is megemlékezik.

Több adat nem áll rendelkezésünkre életéről, haláláról.

Nevét versei és egy prózai mű tette saját korában híressé. 1515-ben egy pécsi vikáriusnál, Mihály doktornál ebédelve vita indult a bor és a víz hasznos, illetőleg kártékony voltáról. E vita kapcsán Hagymásit megsértette Macedóniai László, s ezért Hagymási ellene írta 1517-ben Hagenauban ki is nyomtatott művét: Művecske a bor és a víz dicséretéről, illetőleg kárhoztatásáról. (A latin nyelvű mű eredeti címe: Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae.) Hagymási művének tendenciája nemcsak a sértés megtorlása, hanem társadalmi hivatástudata is volt: deklamáció az iszákosság ellen. Nem nehéz kitalálnunk, hogy a kettős küzdelemben Hagymási a vízivóknak adja a pálmát, és megbélyegzi a borivást, a részegeskedést. A Dózsaháborút is említi, s soraiból a jobbagyság forradalmi megmozdulását elítélő hang szólal meg.

Bár a magyar irodalomtörténet Hagymásinak csak a bornemisszák érdekében írt humanista kompilációjáról emlékezik meg, nekünk, pécsieknek sokkal jelentősebbnek tűnik az a panegirikus (dicsőítő ének), amelyet 1512. november 6-án írt Szatmári pécsi püspökhöz, s amelyben a kanonoki kinevezés megköszönésén kívül ékes disztichonokba foglalta Pécs város dicséretét is. (Nem kenyerünk a műfordítás, e sorok olvasói tekintsenek el a néha döcögő disztichonos sorok bírálatától).

Állnak a díszpaloták pompásan a távoli földön,

Égbe törő csúcsok lassan elérik egét.

Fényben csaknem legyőzik a messzi nagy városok ékét:

Messala, Licinius díszelt épületit.

S amit aranyos korokon szeszének ősi vezérek,

Versenyez itt velük most művészkéz remeke.

Változatos festmények, pompás képek előtt is

Sokszor gyönyörködnek itt tisztas szemeink.

Öt nagy templomáról a Quinqueecclesia névvel

Ismerik és nevezik ily különösképpen.

István első király, ki emelt itt templomot egykor,

Majd az utókorban útból dússá vált.

Ötféle művészet növelte a városi jó hírt,

Földje is termékeny, gazdag a termése.

S nagy haladás van a római nyelvnek tiszteletében,

Mely Latiumból van, otthonos itt a latin.

S mint régen Tarsus tudománnyal megnemesíté

Vad Cilices népét s tette híressé azt,

Vagy mint Nagy Sándornak városa nagyra emelte

Múzsát s Apollót déli Egyiptomban:

Épp így Pannóniát is Quinqueecclesia révén

Díszessé teszi az ünnepi római szó.

Hagymási Bálint a vers további részében a nemes jellemű Brodarics Istvánt is említi, akit lelke felének: "animae pars magna meae"-nek nevez.

OLÁH MIKLÓS

A nagy reneszánsz mecénás, Szatmári György pécsi püspök nevelte humanistává a nagyszebeni születésű Oláh Miklóst, aki apai ágon olyan nemesi család sarja, amelyik állítólag a Hunyadi-családdal is rokonságban állott. Már pécsi kanonok korában felvette a kapcsolatot a németalföldi humanistákkal, különösen Rotterdami Erasmussal. Ez az erasmista szellemi légkör formálta véglegessé humanista műveltségét, amely később nagy irodalmi művek keletkezésére készítette Oláh Miklóst.

Amíg Brüsszelben tartózkodott, a hazája iránti féltő szeretet, az itthon hagyott barátokhoz fűződő ragaszkodás levelezésre és versírásra készítette. Latin és görög szövegű versben búcsúzott el a halott Erasmustól, és az udvari költők stílusában dicsőítő énekeket írt Mária királynéről, akinek a mohácsi csata után titkára lett. Ez időtől kezdve Oláh pályafutása emelkedő jellegű: püspök, majd 1553 májusában esztergomi érsek lett, 1562-től pedig egy ideig királyi helytartó.

1536-37-ben írta meg nagy történelmi visszaemlékezéseit: Hungaria et Atila címmel. A három részre szabdalt magyar hazában, a kínok és keservek éveiben Oláh e művével valójában a Mátyás-kori Magyarország dicsőségét és pompáját idézi fel azzal a céllal, hogy a veszni tért feudális osztály előtt felcsillantsa - miként később más vonatkozásban Berzsenyi Dániel teszi - a múlt erkölcsi tulajdonságait, gazdasági és hadászati erejét.

Műve első része, a Hungaria fejezeteiben Oláh a régi dicsőségre való visszaemlékezéssel akar hatni.

Az első 15 fejezetben Pósa és Kézai gesztája nyomán, de elsősorban gazdag élményraktárából a hun-magyar őstörténetet bontja ki. Oly színes képet fest az állatokban, ásványi kincsekben, palotákban és gyönyörű városokban gazdag országról, hogy ehhez hasonló csak Hagymási Bálint Pécsről írt dicsőítő énekében található. Vérbeli reneszánsz író, aki lírai hangulatú

leírásaiban nemcsak a táj szépségében gyönyörködik, hanem annak hasznossági hatására is ügyel. A művében közzétett történelmi, néprajzi, régészeti, földrajzi és természetrajzi adatokból tudományos alaposágára és humanista igényességére következtethetünk. Pontos adatokat szolgáltatott Buda vára és Visegrád Mátyáskori állapotáról. Feljegyzései ma is nagy forrásértékűek.

Idézett műve második részében a nagy hun király, Attila alakját idézi, annak nagyszerű győzelmeit, hódításait állítja követendő példaként honfitársai elé. Ideálja a keménykötésű, erőskezű Attila és Hunyadi Mátyás. A hunok dicsőségét, erkölcsét, a régi szittya szabadságot már csak a székelyek őrzik, akiknek segítségével – Oláh Miklós elgondolása szerint – még meg lehetne menteni az anarchiába süllyedt feudális országot. A konok, ostorozó szavak ellenére is Oláh Miklós megtartja higgadtságát, a retorikus hév csak ritkán ragadja el.

Oláh Miklós idézett kettős műve a Mohácsot megelőző humanizmus értékes históriás hajtása hazánkban, szinte kiegészítője Brodarics István a mohácsi csatáról készített emlékiratának. Kiemelkedő írói tevékenységén túlmenően jelentős művelődéspolitikai munkát is végzett: nagy gondot fordított az iskola-ügyre. Életrajzírói feljegyezték róla, hogy nemcsak az egyházi, hanem a világi pályára készülők közül is sokan az ő költségén tanultak külföldön, többek között a XVI. sz. II. felének kitűnő humanistái: a Baranya megyei születésű Istvánffy Miklós, Forgách Ferenc és a polihisztor Zsámboki János, aki 1569-ben közzétette az addig legteljesebb Janus Pannonius-kiadást.

BRODARICS ISTVÁN,

a mohácsi csata krónikása

1539. november 7-én halt meg az első történelmi emlékirat szerzője: Brodarics István, akinek 1527 tavaszán megjelent nagy műve: De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio (Igaz leírás a magyaroknak törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról) már saját korában nagy feltűnést keltett. Szerzője ugyanis II. Lajos király kancellárjaként

személyesen is részt vett a tragikus végű csatában, s hiteles tanúként számolhatott be az ott történteokról.

Brodarics István 1470 táján született a Szerémségben. Ha évét nem is, de legalább születésének hónapját és napját ismerjük. Egyik levelét ugyanis így végzi: "Pécsett, 1532. október 20-án, az én születésnapomon."

Iskoláit kezdő fokon Pécsett végezte, s itteni tanulmányai végeztével Csáktornyai Zsigmond Ernő pécsi püspök küldi Páduába magasabb tanulmányok végzésére. Később Szatmári György vette pártfogásba. Hogy Páduában a nagy költő előtt, Janus Pannonius után Brodarics István is mennyire feltűnést keltett, erről Pinus Tolosanus 1505-ben ekként tudósít: "Nem hallgathatom el rosszakarat gyanúja nélkül ama zágrábi, Brodarics melléknevű Pannóniai Istvánt aki nekem előbb lakó-, majd tanuló társam volt. Ez az igen nagy tehetségű és hihetetlen fogékonysággal és emlékezőtehetséggel megáldott fiatalember, ámbár hajdan még mint serdülő ifjú Padovában több évig hallgatta Calpurniust, a mi közös mesterünk vezetése alatt oly nagy előrehaladást tett, hogy csak övéinek leveleitől kényszerítve másfelé nem fordította volna tehetségét, a tudományok ezen nemében - úgy látszott - nagy eredményeket ért volna el."

Pannóniai Magius Sebestyén, a bolognai egyetemről 1512. január közepén Szatmári György pécsi püspökhöz intézett levelében azok között sorolja fel Brodarics nevét, akiket Szatmári bőkezűsége küldött külföldre tanulmányaik végzésére: "...azonkívül Brodarics István is méltó Apolló babérjára."

Tény, hogy amikor 1505-ben "decreterum doctor"-ként hazatér, nem önszántából teszi ezt, mint inkább azért, mert Lukács zágrábi püspök őt 300 arany elsikkasztásával vádolta. Brodarics szorult helyzetében eleinte Kasai Alberthez fordult védelemért, önérzetes hangon tiltakozva a vád ellen. Látva ennek eredménytelenségét, ártatlansága tudatában a királyhoz fellebbezte meg ügyét, aki őt kihallgatva nagyon megkedvelte.

Bakócz Tamás is pártfogásába vette. II. Lajos Lengyelországba, majd Rómába küldi követségbe, majd a pécsi prépostságból szerémi, majd pécsi püspök és egyúttal kancellár lesz (1532–37 között).

Brodarics eleinte poéta hírében állott, nagy tisztelője volt földijének, Janus Pannoniusnak, akinek több versét ki is akarta adatni. Pécsi püspök korában Erasmus tisztelője, levelez is vele. Leveleinek legtöbbje latin nyelvű, csak egy a magyar szövegű. A már említett fő művét Zsigmond lengyel király kérésére élvezhető stílusban írta meg.

Mint a csata résztvevője az események történeti hitelességével írja meg az igazságot. Bár műve polemikus jellegű, mégsem vitatkozik, hanem rendkívüli fegyelmezettséggel, tárgyilagos okfejtéssel tárja fel a csata előzményeit és tragikus befejezését. Brodarics a csata előtt megfontolt tanácsaival arra törekedett, hogy az ütközetet halasszák el mindaddig, amíg az összes segélyhadak és a hazai bandériumok a királyi zászló alá nem seregelenek. A legnagyobb mértékben ellene volt annak, hogy a királyt nyílt ütközetbe vigyék. A fortyogó szenvedélyek közepette adott tanácsaira azonban nem hallgattak.

Mindenről csak annyit mond el, amennyit látott, tapasztalt. Pártatlansága azonban nem zárja ki, hogy a feudális osztály hibáit, a vezetők felelősségét meg ne állapítsa: "Bűneink miatt bizony még súlyosabb csapásokat is megérdemeltünk volna." Másutt így ír: "Akkora hazugságok ezek, amekkorát 16 öszvér is alig cipelhetne el." Mindezek ellenére is előtör patriotizmusa: "Nekünk a hazával és a hazáért mindent el kell viselnünk."

Megdöbbentően tolmácsolja a másfélórás ütközet embertemető tragikumát, bár néha leteszi a tollat, s felkiált: "Nincs elég erőm ahhoz, hogy azon éjnek s a következő napoknak borzalmait festhessem." Városunkról így ír: "Az ellenség egész a Balaton taváig haladt előre, s közben Pécs híres városát felégette. A vár azonban s a várban álló szép templom épségben maradt."

A csata után visszatér a teljesen elszegényedett pécsi egyházmegyébe: "Visszajutottam - írja - a semmivel bírók és a mindent birtoklók régi szabadságába."

A KÉT VERANCSICS

Az egyik: Faustus, akinek nevét csak azért említi a magyar irodalomtörténet, mert megírta nagybátyja, Verancsics Antal életét. Különböző korának kitűnő szótárírója volt, akinek ötnyelvű szótára a magyar szótárirodalom jelentős műve. Mint fizikus sokféle építészeti, technikai, főleg haditechnikai kísérleteivel világhírnevet szerzett magának. Illick tudunk, hogy a világ első használható ejtőernyőjét Verancsics Faustus szerkesztette és mutatta be, a firenzei Signoria tornyából sikeresen földre ereszkedve.

A másik: Antal, aki mind irodalmi, mind diplomáciai tevékenységével hírnevet szerzett a dalmáciai Sebenicoból származó Verancsics családnak. Sebenicoban született Antal is: 1504. május 29-én. Anyai nagybátyja Statilió János erdélyi püspök neveltette Magyarországon és a padovai egyetemen. Hazaérkezése után János király, majd Izabella királynő diplomatájaként működött, később azonban a Habsburgokhoz pártolt, és Ferdinánd király udvarában végzett jelentős diplomáciai tevékenységet.

Verancsics Antal 1553-ban lett pécsi püspök, s ekkor egy követség élén Zay Ferencsel Konstantinápolyba küldték. Sikeres diplomáciai munkája eredményeként később esztergomi érsek, majd királyi helytartó lett.

Sikerei zenitjén érte utol a halál: 1573. június 15-én. Amire leginkább vágyott, bíborosi kinevezése megkésve, már csak halála után érkezett meg hazánkba.

Verancsics Antal (nevét gyakran olvashatjuk Verántznak, vagy Verantius-nak) a Zápolyák udvarában jelentős költői hírnévre tett szert. Szerelmes versei és János Zsigmondról, mint a Mátyás örökség megújítójáról írt nagy verse felkeltették iránta a figyelmet. Ez utóbbi

dicsőítő versében felhívja a nemesség figyelmét az ország egységének és békéjének mielőbbi megvalósítására. Janus Pannoniushoz hasonlóan gyakran írt csipkelődő epigrammákat is. Ezekben barátainak egy-egy jellegzetes hibáját állította pellengérré.

Verseinél jelentősebbek jól szerkesztett, szabadon csapongó stílusban írt diplomáciai levelei, amelyek erős érzelmi aláfestésükkel igazi írói tehetségét igazolták. E levelek árról is számot adnak, hogy Verancsics Antal eleinte Erasmus híve, később azonban az ellenreformáció egyik első hazai képviselőjeként lép fel.

Verancsics történetírói működésében arra törekedett, hogy Bonfini Magyarország történetéről írt munkáját hiteles adatokra támaszkodva, reális alapossággal folytassa. E cél érdekében hihetetlen energiával végezte anyaggyűjtését. Korának szinte valamennyi humanistájával kapcsolatot tartott fenn, hogy azok a történeti eseményekről, tapasztalataikról, egyéni élményeikről őt tudósítsák. Az ekként összehalmozódott jegyzetanyag alapján akarta megírni Magyarország történetét. Nagy tervének végrehajtásában azonban megakadályozta a halál. Forrásgyűjteményében azonban egy-két értékes írása reánk maradt.

Verancsics Antal vérbeli humanista íróként az embert állította írásai középpontjába. Szerette a természetet, igen jól ismerte kora néprajzát, a régészetet és a földrajzot is. Valóságos polihisztor volt, aki rendkívüli módon értett a képzőművészeti alkotásokhoz, a zenéhez, sőt még az akkori tánckultúrához is. Kiemelkedő reneszánsz műveltsége erjesztően hatott kora későbbi íróira, akik között a különböző társadalmi osztályok tagjait is megtalálhatjuk, így a jobbágyivadék Szerémi Györgyöt, a városi polgár Bornemisza Tamást, a közép- és a főnemesi osztály több tagját.

DUDITH ANDRÁS

a hitehagyott

A mohácsi csata után a nagyrészt hadszíntérré vált országban a humanista tudományosság megszerzésére éhes fiatalság számára - egyetemi városok hiányában - csak külföldön nyílt lehetőség. A külföldön tanultak közül többen föllendítették a hazai nyelvtanirodalmat (Honterus János, Wagner Bálint, Sylvester János stb.), vagy görög-római szerzők műveit nyomtatták ki. A külföldön járt humanisták körében nagy tekintélyre tett szert a kitűnő magyar filológus: Dudith András.

Ő maga nevét Dudith-nak, mások Dudich-nak, Dudics-nak írták, humanista néven Andres Duditius Pannoniusként szerepelt. 1533. február 5-én Budán született anyai részről előkelő velencei családból. Főiskolai tanulmányait Padovában végezte, majd Londonban és Párizsban képezte magát tovább főleg a görög és a keleti nyelvek tanulmányozásában. Életrajzírói megemlítik, hogy 22 éves korában Brüsszelben V. Károly császár előtt tisztelgett, Párizsban Medici Katalin, Londonban Erzsébet királynő fogadta. Egyetemes érdeklődésű humanista volt, a teológiától a matematikáig minden tudományt végigtanult. Oláh Miklós pártfogása révén gyorsan emelkedett az egyházi pályán is.

29 éves korában ő képviselte a magyar érdekeket a tridenti zsinaton. Itt elmondott öt beszéde a cicerói ékesszólás remeke volt. Logikus érvelése, következetes fejtegetései rendkívül szuggesztívan hatottak hallgatóira. Beszédeiben elítélte a protestánsok egyháztól történt elszakadását, de ugyanakkor határozottsággal követelte az egyházon belüli reformokat. Nem csoda, ha a római pápa visszahívását kérte a császártól. I. Ferdinánd hazarendelte ugyan, de nem sokkal később, mintegy engesztelésül, pécsi püspökké nevezte ki.

Dudith 1563-tól 67-ig volt pécsi püspök. Ekkor nagy meglepetést keltve

lemondott magas egyházi méltóságáról. Az történt ugyanis, hogy 1565-ben követségbe küldték a lengyel királyhoz.

A királyi udvarban beleszeretett Strass Regina udvarhölgybe, akinek a kedvéért vált hitehagyottá. Felesége korai halála után egy igen gazdag lengyel özvegyasszonyt vett el. Mit sem törődve az egyházi átokkal, eleinte Krakkóban, majd rövid ideig birtokán Paskowban élt, végül is Boroszlóban telepedett le. Itt is halt meg 1589. február 22-én.

Ezt a nagy tudású, szkeptikus elmét sokan tartották erazmistának, unitáriusnak, ő azonban a protestanizmus egyik ágához sem csatlakozott. Amikor a svájci reformátusok csatlakozásra szólították fel, így válaszolt: "Nem látjátok-e, miként hatalmasodott el a gonoszság, mióta felgyulladt az evangélium mécsese, mely vélekedések szerint csakis a ti templomokban világol? Miként borítják el tetemek a föld színét a vérontás miatt?"

Irodalmi értékű beszédein, levelein kívül igen jelentős a paskowi magányában írt "De conetarum significatione" című, Bazelban, 1579-ben kiadott munkája, amelyben a csillagászat tudományos értékéről és a csillagjóslás babonája ellen értekezik. E műve a matematika és a természettudományok felé irányítja a figyelmét. A költők és történetírók többé már nem eszményképei, mert azok nem követik az igazságot és lelkiismeretük szavát. Levelezget még Johannes Brutusszal, Gyulai Pállal, a Báthoryak tanácsosával, de az írás lassan teher lesz számára. Főleg orvosokkal, természettudósokkal levelez. Orvosbarátaival az orvosságok hatását, érdekes eseteket, az emberi test titkait beszéli meg. Azt vallja: "Mindenben a természetet kell utánozni."

Bár utolsó éveiben alig hagyja el házát, városának még az utcáit sem igen ismeri, szellemi frissességét mindvégig megőrizte. Komoly nemzetközi elismerést aratott munkásságáról mai irodalomtörténet-írásunk is megemlékezik.

BALASSI BÁLINT BARANYAI KAPCSOLATAI

Nem igazolható, s nem is valószínű, hogy a magyar nyelvű reneszánsz irodalom legnagyobb alakja, Balassi Bálint Pécsen vagy Baranyában járt. Pécs és a megye jó része 1543 óta török megszállás alatt volt, s így a felvidéki végek énekese csak az odaváló vitézeknek zenghette dalait. Kapcsolatai azonban mégis voltak Péccsel és megyénkkel – elsősorban szerelmei révén.

Balassi Bálint első szerelmeinek egyike: Hagymásiné Kerecsényi Judit volt. Hozzá írta első jelentősebb alkotását: az Eurialus és Lukretia című széphistóriát 1577-ben. Róla emlékezik 1577. július 11-én kelt, jórészt titkosírásos levelében: "Hagymásiné sem idegen tőlem, mert a vénasszonya egy levelet írt vala az utolsó postától Dancka alá, kiben erősen panaszkodott, hogy órólok így elfeledkeztem, hogy sohasem írok, sem izenek és asszonya is csudálkozik, úgymond. Mely levélre én választöttem vala."

Ki volt Kerecsényi Judit? Szigetvár és később Gyula híres főkapitányának, Kerecsényi Lászlónak leánya. Kerecsényi László az 1554-55-ös esztendőben volt Szigetvár főkapitánya. Keménykötésű, vérbeli katona volt. Nagy gondot fordított a várkatonaság korszerű kiképzésére és a vár erősítésére. Egy alkalommal a budai basa támadását is visszaverte. Később Gyula várparancsnoka lett.

Kerecsényi Lászlónak Szigetvárról és máshonnan keltezett leveleit A szigetvári várkapitányok levelezése címmel nemrég tette közzé Molnár Imre, a Várbaráti Kör elnöke. Érdekes kortörténeti dokumentumokat tartalmaznak e levelek. Talán a legérdekesebb az 1554. október 9-én kelt levél, amely megrázóan ismerteti a döghalál és az ellenség pusztítását Pécsen és a megyében: "...Íme, ebben az órában írta az én emberem Szigetből... a darabont nagyobb része mind kihalt a várban. A többi pedig, akik meg nem haltak, betegek, óránként halnak meg. Annyira, hogy a ház

népe igen megfogyatkozott... nemhogy a vár megtartására, de még a vár jövedelmének behajtására is kevés volna."

Kerecsényi Juditot mégsem vette feleségül Balassi Bálint. 1577. tavaszán ugyanis Dancka alól hazatérve más lányok után is kacsingatott (pl. Krusith Ilona után). A női hiúságában megsértett szép özvegy ekkor Balassi Bálint unokatestvéréhez, Dobó Ferenchez ment feleségül. Ahhoz a Dobó Ferenchez, akinek Krisztina nevű hűgát Balassi Bálint később feleségül vette, és mert erőszakkal bevette Sárospatak várát, ezzel a ténnyel - ahogy Balassi írja - "halálos gyűlölséget" szerzett a Dobó család tagjaival szemben.

Balassi Bálintnak Dobó Krisztinával kötött házassága nem volt szerencsés. A költő csakhamar észrevette felesége "idegenkedését és hamisságát" főleg amikor kitudódott Gersei Pető Gáspárral való szerelmi kapcsolata.

A válást a világi bíróság Pozsonyban mondta ki 1587-ben. A vérfertőzés miatti másik perben Nagyszombatban ítéleztek. Az ítélet szövege a Forgács-levéltárból reánk maradt. E szerint közöttük "semmilyen törvényes és isteni törvényeknek megfelelő házasság nem történhetett és együttélésük vérfertőző, az isteni akarattal és a kánoni törvényekkel ellenkező együttélés volt".

Ezt az ítéletet Kutassy János, pécsi püspök hozta 1591. szeptember 26-án.

De minden valószínűség szerint baranyai származású volt Balassi Bálint utolsó szerelme: Fulvia. Reánk maradt sajátkézírású utolsó epigrammájában ezeket írja a költő:

Legtovább Júliát, s leginkább Celiát ezideig szerettem,
Attól keservesen, s ettől szerelmessen, vígan már búcsút
vettem,

Most Fulvia éget, ki ér bennem véget, mert tüzén
meggerjedtem.

Fulvia felvett költői név. Balassi előző szerelmeitől annyiban tér el, hogy azok mintáját megtaláljuk a petrarkista költőknél, a Fulvia név azonban sem a latin, sem a későbbi olasz irodalomban nem szerepel. Neve csak a római történelemben ismert. Fulvia ugyanis nemcsak arról volt híres, hogy Cicerónak engesztelhetetlen ellensége volt, hanem arról is, hogy három férje volt.

Utolsó férje Marcus Antonius triumvir, előzőleg azonban P. Clodius, illetőleg Caius Scribonius Curiónak volt a felesége.

Ha Balassi megfontoltan választotta utolsó szerelme számára a Fulvia nevet, s ebben nincs okunk kételkedni, akkor e név olyan asszonynevet takar, akinek előzőleg már két férje volt. Ilyen személy pedig Balassi környezetében csak egy akadt: Zrínyi Ilona, a szigetvári hősnek leánya, akinek első férje Guthi-Országh Kristóf országbíró volt, s akinek halála után Gyarmati Balassi (Balassa) Istvánval lépett házasságra.

Balassi István Bálintnak nagybátyja, apjának öccse, alig hat évvel idősebb a költőnél. Fiatalon, 42 éves korában halt meg.

Költőnkéről közismert, hogy tartósabb szerelmi kapcsolatba csak asszonyokkal lépett. Gondoljunk csak Hagymássy Kristófné Kerecsényi Juditra, Ungnád Kristófné Losonczy Annára, Várdai Mihályné Dobó Krisztinára vagy Zamaria Ferdinándné Zandegger Luciára és nem utolsó sorban a szép Céliára, Wesselényiné Szárkándi Annára, akit a költő "leginkább szeretett."

Egyébként is költőnk érdekes sajátossága: a biztosra menés, a biztonságra törekvés. Nőügyekben többször megjárta már; vigyáznia kellett,

főleg, ha tartósabb kapcsolatra számított. Nagy szerelmeihez vagy rokoni szál vagy korábbi ismeretség fűzte. Losonczy Anna szegről végről rokona volt; Dobó Krisztina pedig unokatestvéreként tudott. Szárkándi Anna atyja egri várnagy volt, aki Balassi Bálint atyjával együtt harcolt a török ellen. Előbb is ismerte őt Bálint mint Békés Gáspár feleségét. Rokoni kapocs fűzte őt Balassi Istvánné Zrínyi Ilonához is, akinek érett asszonyi alakja bizton feltűnt a Lengyelországból hazatért szereleméhes költőnek. A fiatalon megözvegyült nő a gyászév letelte után, 1591-ben kinél található volna segítséget, ha nem az akkor hazatért rokonnál? Bálint előtt újra felmerülhetett a Balassi vagyon gyarapításának a lehetősége is. De főleg az, hogy Balassi István a Pozsonyhoz tartozó Detrekő várában lakott, ahol nyomda is volt, s ekként a költő saját műveinek kinyomatatására is gondolhatott. (Ismeretes, hogy Balassi István nyomdása Mantskovity Bálint volt.)

A levirátság jogán is számot tarthatott István bátyja felesége kezére a költő. E szokásjogi törvény alapján az özvegy vagy özvegy maradt továbbra is, vagy pedig a férj valamelyik testvéréhez vagy rokonához tartozott feleségül menni. Zrínyi Ilona asszony tehát szívesen vehette a számára reménytelennek tűnő helyzetben Bálint udvarlását, s bizonyára felsejlett előtte a harmadszori férjhezmenetel lehetősége is. (Ezért lett Ilonából Fulvia!)

Ilonának a kor szokása szerint a lakóhelyéhez közeli nagyszombati zárdába kellett vonulnia a gyászév letöltésére. A régi magyar szokásjog szigorúan vette az ilyesmit. Még pereskednie sem lehetett a gyászév letelte előtt. Családjának nőtagjai is ekként cselekedtek. Így például Zrínyi Péter leánya: Auróra Veronika, akiből később fejedelemasszony is lett a zárdában.

Ilona egyik nőtestvére: Dóra (Dorothea) Battyány Boldizsár főasztalnokmester felesége volt. Ebből a házasságból született: Ferenc, a költő bizalmasa és rokona. Mindezt azért kell tudnunk, mert Balassi Battyány Ferenc útján gyűrűt küldött Fulviának, szerelmesének. Az 1593. március 21-én kelt levélben azonban Bálint nem azt kéri Battyány Ferenctől, hogy a

Fulviának küldött gyűrűt átadja, hanem csak azt, hogy küldje el számára. De miért? A Pozsonyban tartózkodó költő, aki lóháton fél Európát bejárta, aki tengeren túlra is képes lett volna elmenni, most megtorpan, és nem meri személyesen átadni Fulviának a gyűrűt? Nyilván erre nagy oka lehetett. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük: az átadási nehézséget az jelentette, hogy Fulvia apáca volt, illetőleg apácaklasterban élt. A költőnek olyan segítséget kellett kérnie, amely révén a gyűrűt biztonságosan eljuttathatta volna Fulviához. Ezért kellett Battyány Ferenc baráti szolgálatát igénybe venni. Ferenc ugyanis édesanyja révén a gyűrűt Fulviához becsempészhette volna. Ferenc azonban vagy nem merte, vagy egyáltalán nem is akarta édesanyját belekeverní ebbe a szerelmi ügybe, s ekként a gyűrű nem került Fulviához. Ekkor merész tette határozta el magát a költő.

Egy általunk a pozsonyi levéltárban föllelt okirat szerint /Joó János pozsonyi helynök levele 1593. július 24-én Pálffy Miklós pozsonyi főispánhoz és várkapitányhoz/ - a gyűrűküldés eredménytelensége utáni napokban - Balassi Bálint fölgyújtotta a nagyszombati zárdát Fulvia kimentése végett. Nézzük csak a levelet!

"Nagyszombatban az kalastromból Öt Apáca szökött volt ki. Négyet megfogtak, az Ötödik elszaladott. Azt mondják, hogy Balassy Bálint uram dolga, mert az inasát is megfogták... Most is mind ott az város környül lakik Bálint uram, és az várost Igen fenyegeti, ha az Inast neki ki nem adják."

Mi oka lehetett annak, hogy Balassi inasával vagy inasaival a nagyszombati klastermot fölgyújtsa, ha nem annak a bizonyos ötödiknek a kimentése és elrejtése nagybátyja detrekői várában? Ez az apáca pedig - az említett okokat figyelembe véve - feltehetően Balassi Istvánné Zrínyi Ilona volt. Az utolsó Fulvia levél kelte és az apácaszöktetés időpontja meglepően egybevág, de a helyközelség is erre utal.

Már említettük, hogy Balassi leveleiben gyakran használt titkosírást. Megítélésünk szerint a titkosírás használata verseiben is

megfigyelhető. (L. erről: Balassi Bálint akrosztikhonjai c. tanulmányunkat. Újvidék, 1973.) Ha a Fulvia-vers sorkezdő betűit áttesszük a titkosírásos betűkre (LAM = YMA) nemcsak a Fulvia apáca voltára utaló ima szó jön ki, de megfordítva: AMY (Balassinál az i-betű gyakran szerepel y-ként, pl. Fulvya, Celya stb.) Az AM - Y pedig nem jelenthet mást, mint AMO (= szeretem) Y=Ilona, vagyis: szeretem Ilonát.

Ha indokoltak e feltevéseink, akkor Balassi utolsó szerelme is baranyai volt.

TELEGDI MIKLÓS

Mezőtelegdi jobbágycsaládból származott a XVI. század utolsó évtizedeinek legkiválóbb egyházi prózaírója: Telegdi Miklós. Ebben az időben, ha valaki ki akart törni a szegény emberek sorsából, egyedül a papi pályán boldogulhatott. Telegdi is ezért választotta e pályát, ahol támogatója is akadt: Oláh Miklós és Verancsics Antal személyében, akik biztosították tanulmányai végzését, és kiküldték többek között a krakkói egyetemre is. Oláh Miklós primás annyira kedvelte legtanultabb teológusát, hogy halála közeledtét érezve reá hagyományozta nagyértékű könyveit, mert - a végrendelet szavai szerint - társai "még a port sem tartanák érdemesnek letörölni a könyvekről."

1558-ban hazatérve, az esztergomi káptalan nagyszombati iskolájának lesz a tanára, majd 1579-ben pécsi püspökké nevezték ki. Bár az akkori pécsi egyházmegye török megszállás alatt volt, Telegdi mégis szívesen használta pécsi püspöki címét. Egyik jelentős, 1580-ban írt vitairatának a címe ekként kezdődik: "Telegdi Miklosnac, Peechi Püspök nec felelete Bornemisza Peter nec fejtegetés nevű könyvére.. Egyházmegyéjében már alig akadt katolikus. A török megszállta Pécssett reformátusok és evangélikusok

küzdöttek életre-halálra az unitáriusokkal.

Telegdi nevéhez fűződik a török előnyomulás és a protestantizmus térhódítása következtében meggyengült katolikus egyház újjászervezése. E cél érdekében Telegdi az iskolák fejlesztésén, a nagyszombati nyomda felállításán (1577) kívül főleg irodalmi munkásságával írta be nevét a magyar kultúrtörténetbe, s ezzel mintegy előkészítőjévé vált a vallásos értekező próza legnagyobb mestere, Pázmány Péter munkásságának. Átveszi és ügyesen használja a protestánsok által meghonosított műfajokat: a katekizmus, a postilla és a vitairat formai sajátosságait. Erősen szorgalmazta az anyanyelven történő éneklést, ezért összegyűjtötte a késő-középkori népénekeket, többet közülük ki is adott. Népiesen írt ugyan, de azért óvakodott a köznapi szószátyárkodástól.

Legveszélyesebb ellenfelének Bornemisza Pétert tekintette. Előbb idézett Felelet című művében is Bornemisza Péterre piritott rá, aki Fejtegetéseiben megtámadta postilláinak első kötetét. Vitairataiban ügyesen használja fel, és fordítja visszájára a protestáns érvelés formáit, s igaza érdekében a finom logikai következtetésekből gyakran csap át a durvább, néha személyeskedő hangba is. Visszautasítja azt a protestáns álláspontot, hogy a törökdülés a katolikusok bálványimádását sújtó büntetés. Kimutatja, hogy az éppen az egyháztól való elszakadás következménye. A reformátorok kipellengéreztek a katolikus papság feslett erkölcsseit, Telegdi ugyanezt reájuk veri vissza.

Nagyszombati nyomdája köré egy kis írói csoport alakult ki, amelynek többek között tagja volt a pécsi származású Pécsi Lukács is. A kör tagjai irodalmi téren megvetették az ellenreformáció alapjait, és e cél érdekében jelentős magyar nyelvű könyvek írásáról és kiadásáról gondoskodtak. Műveik ellenreformációs tendenciájuk ellenére is erősen a késő reneszánsz talajába gyökereznek. A humanista külsőségek megtartását jelzik azok az ajánló versek, amelyeket Telegdi Miklós beszédei elé írt Monoszlóy András és Pécsi Lukács.

Az ellenreformációs irodalmi tevékenységen kívül van Telegdi Miklósnak világi jellegű munkája is. Mossóczi Zakariás nyitrai püspökkel

együtt szerkesztette 1584-ben a hazai Corpus Juris-t, vagyis a Szent István kora óta hozott magyar törvények első rendszeres gyűjteményét. E munkában a szerzők kínos pontossággal hivatkoznak forrásaikra, gondosan megjelölik idézeteik lelőhelyeit, s klasszikus humanista stílusban fogalmazzák mondanivalójukat.

1586. április 22-én, 51 esztendősen halt meg Nagyszombatban. Ahogy élt, úgy is halt meg: szegényen. Halála előtt két nappal kelt végrendeletében bocsánatot kér utódaitól, hogy nem hagyhat rájuk semmit sem, de "akinek nincs, az nem adhat". "Midőn e sorokat írom, oly kevés pénzem van, hogy alig lesz elég temetési költségeim kifizetésére."

Könyvtárát halála után hivatalosan összeírták. A könyvleltár elkészítése az elhalálozás utáni napokban történhetett, mert a katalógus másolati példányának lapszéli jegyzete szerint az eredeti példányt már április 28-án Bécsbe, az udvari kamarához küldték, ahol az - úgy vélték - az évszázadok során elkallódott. Bécsi levéltári kutatásaim során azonban sikerült megtalálnom az eredeti könyvkatalógust, amely a hazai, hibákkal teli másolati példánytól sok tekintetben különbözik.

A könyvjegyzék egyik meglepetése, hogy olyan írókat is feltüntet, akikről eddig nem, vagy csak igen keveset tudtunk. Különös jelentőségű a Cantiones Hungaricae (Magyar énekek) és a Psalterium Hurgaricum /Magyar zsoltárkönyv/, amelyek - ha a bennük levő énekeket Telegdi gyűjtötte össze - azt jelzik, hogy ő az első rögzítője a hazai énekeknek és zsoltároknak.

Könyvei közt tíz kötetű lírai munkát is találunk, és külön szerepelnek a nagy reneszánsz elődnek, Janus Pannoniusnak versei.

A jobbágyfiúból a legmagasabb egyházi méltóságba került kiváló humanista tudóst méltán nevezhetjük Pázmány-elődnek, aki főleg szónoki műveivel a magyar irodalmi nyelv előkészítője lett.

A PÉCSIEK

A magyar humanista irodalomban nemcsak Janus Pannonius költészete, majd később a Szatmári György köré tömörült írói csoport munkássága tette híressé Pécs-Baranyát, hanem azok a kisebb írók is, akiknek munkásságáról ma már csak irodalom-történetírásunk emlékezik meg.

Mivel e korban a név egyúttal a szülőhelyet is jelentette, könnyű felfedeznünk azokat, akik városunk, megyénk szülöttei voltak.

Ismeretes, hogy költészetünk fejlődésének az egyházból a világiba, a latinból a magyarba való átmenetét a rekordálás és a mendikálás segítette elő. Az akkori iskolamesterek énekeket költöttek, amelyeket szegény sorsú diákok alamizsna reményében faluról falura járva többnyire ünnepnapok alkalmával adták elő, s előadás után megkezdődött az adománygyűjtés. Egy XVII. század közepéről ránk maradt mondóka már ilyen hagyományokra hivatkozik:

Ma van szent balas napja

Rigiektül nekünk szokás hadva.

A magyar nyelven megjelent egyetlen hiteles rekordáló ének szerzője - a neve után ítélve - városunkból származhatott: Pécsi Ferenc, kozári iskolamester, aki Antonius Mancinellus Veliternus szent Miklósról írt magasztaló énekének szövegét latinból fordította le magyarra. Az éneknek verstörténeti jelentősége is van: ez az első szapphói versszakban íródott versünk.

Pécsi eredetű családból származott a kései reneszánsz érdekes alakja: Pécsi Simon (kb. 1570-1642). Fiatal korában bebarangolva Nyugat- és Kelet-Európát, Spanyolországban megismerkedett az onnan kiűzött

szefárd-zsidók közösségével, megtanult héberül is, hogy eredetiben olvashassa a zsidó irodalmat. Később Erdély leggazdagabb nagybirtokosa lett, akit Bethlen Gábor kancellárjává nevezett ki. Nemsokára hűtlenség gyanújába keveredett, s több évre börtönbe került. Amikor azonban hajlandó volt áttérni a református vallásra, kiszabadult. Írói munkásságának legjavát a héber nyelvből áttett fordításai adják. Ezekben nemcsak a szöveghűsége ügyelt gondosan, hanem a költői szépségű részek gondos átmentésére is. Kitűnő stílusban írt műveit értékessé teszi a székely nyelvjárás követése. Romantikus élettörténetét Kemény Zsigmond dolgozta fel a Rajongókban.

VERESMARTI ILLÉS

A XVI. században - főleg a török megszállta területrészekén erős villongások ütötték fel a fejüket. A három részre szakadt országban három felekezet birkózott egymással. A katolikus valláson kívül erősen tért hódított a Kálvin-Bullinger-féle helvét vallás, amelynek a Heidelbergi Káté lett a kánonja. A Dunántúlon Sztárai Mihály a lutheri hitet, Szegedi Kis István pedig a helvét szellemet terjesztette. A felekezetek közötti erőviszonyok területrészenként változtak. A baranyai hódoltság részekén kialakult erős helvét irány az ide is átszivárgó unitárius hullámmal csakhamar szembeszállni kényszerült. A kialakult harcnak az eredményét nemcsak szenvedélyes viták, hanem gyakran véres kimenetelű események is jelezték.

Amikor a tolna-baranyai helvét kerület élére Veresmarti Illés hercegszöllősi pap került Dél-Baranyába, 1574-ben Nagyharsányban hitvitát provokált a helvét és az unitárius felek között. A vita azonban annyira elfajult, hogy Veresmartinak és társainak sikerült rávenni a vitán elnöklő török béget, hogy a vesztesnek kimondott Alvinczi Györgyöt, Nagyharsány

unitárius papját akasztassa fel. Az akasztás Veresmarti Illés, Siklósi Miklós és Kálmáncsai Mányoki Péter jelenlétében valójában meg is történt. Egy Trombitás nevű gazdag unitárius kereskedő-azonban nem hagyta annyiban a furcsa hitvitát, felutazott Budára és az ott székelő beglerbégnél keresett jogorvoslást. Veresmartinak és társainak Budára kellett utazniuk, s mivel igazukat nem tudták - kellőképpen megvédeni, ezért a beglerbég Veresmartiékát halálra ítélte. Később azonban jelentős váltságdíj ellenében és az unitáriusok megbocsátó levelének hatására kegyelmet kaptak.

Veresmarti Illés nevéhez azonban nemcsak ezek a véres események tapadtak, hanem az ún. "hercegszöllősi kánonok" létrehozatala is. 1576. augusztus 16-ra Veresmarti zsinatot hívott össze Hercegszöllősre. Elnöklete alatt mintegy negyven prédikátor foglalt állást az unitárius tanokkal szemben. De nem ez az érdekes, hanem azok a kánonok, határozatok, amelyeknek eredeti latin cikkelyeit az a Siklósi Miklós fordította magyarra, aki részt vett Szigetvár török elleni ostromában, majd később sírverset írt Zrínyi Miklós hősiességéről.

E kánonok azért bírnak jelentőséggel, mert elsőnek rendelik el az egyházi anyakönyvezést. A 23. cikkely így szól: "Minden prédikátornak könyve legyen, az kiben a megkeresztölt gyermekeknek neveket és esztendőket fölírja, a házasságban való sok zűrzavarnak eltávoztatásért. Azt pedig, a könyvet, ha onnan elmenne is, el ne vigye, hanem az utána valónak hagyja!"

Érdekes e kornak a borról és a táncról vallott felfogása. A baranyai bort Tolnai Decsi Gáspár ekként dicséri: "Vinum de Baronya, sicut Isten aranya". (A baranyai bor olyan, mint Isten aranya.) Kárhoztatják azokat, akik "duskát" és "egyest" isznak. Részezség miatt veszett el Babilon, Trója, s ezért keményen korholják a korhelyeket: "Te borcsiszár bátya! Csaknem minden nap felteszed az Orbán süvegét, még pedig kétszer, háromszor is!"

A táncról is szigorú felfogást vallottak. Ma már mosolygunk ezen de

akkor... Az előbb említett dél-baranyai zsinat egyik cikkelye például így szól: "Az tánc miképpen hogy keresztyén és tisztességes emberhez nem illik, ezenképpen senkinek szabaddá nem hagyjuk, hanem inkább azt akarjuk, hogy minden tanító közönségesképpen tiltsa. Az tanítónak pedig, ha valamellik vagy ómaga vagy háza népe táncoland, tisztitól megfosztatik".

Decsi Gáspár a pogányoktól eredezteti a táncot. Eleinte csak férfiak táncoltak egymással, később enyhült a felfogás: asszonyok is táncolhattak asszonyokkal. A további "elfajzást" azonban már nem engedték meg. Erről így ír a kor krónikása: „Végül is annyi orcátlanságra jutának, hogy a férfiak az asszonynépekkel, leányzókkal együtt kezdének táncolni... Undok arcátlanság válogatni az asszonyok között, meg hogy asszony fogdosztatni hagyja magát. A tánc nincsen hitből, tehát bűn. Józan ember nem is igen táncol... Aki pedig józanában táncol, bolondnak mondjuk".

Arra nincs adatunk, hogy az akkori fiatalságnak mi volt a véleménye az ilyen "táncokról".

SZEGEDI KIS ISTVÁN

A magyar reneszánsz hitvitákkal teli, mozgalmi évtizedeit a magas színvonalú teológiai munkásságon kívül a tudományos irodalom művelése is jellemezte. Ezek java része még latin nyelvű. Népszerűvé válik azonban a magyar nyelvű énekirodalom, amelynek témaköre egyre bővül (katonaének, panaszvers, rabének stb.), érzelmileg egyre inkább színesedik, és megkezdődik a tömörebb formák felé való fejlődés.

Ennek a magyar nyelvi irodalom kibontakozása felé törekvő irodalomnak egyik jelentős alakja Szegedi Kis István. Bár Szegeden született, munkásságának javarészt Baranya megyében töltötte el a tudósnak és költőnek egyaránt kiváló prédikátor. Élete (1502-1575) oly változatos, hogy annak leírása akár egy reneszánsz-kori regénynek is beillenek. Szenvedélyekkel és szenvedésekkel teli életét halála utána Skaricza Máté írta meg (Basel, 1585). Ebből tudjuk, hogy nagyon szegény

sorban nőtt fel, s a krakkói egyetemet csak úgy tudta elvégezni, hogy társainak tanításával keresett pénzt magának. Később a wittenbergi egyetemen töltött egy félévet. Hazatérve, 1544-ben Tasnádon vállalt prédikátori és tanítói tisztséget. Fráter György váradi püspök és erdélyi kincstartó azonban sógorával, Perusics Gáspár kapitánnyal elűzette innen. Perusics nemcsak félholtra verte a tudós férfiút, hanem elrabolta mintegy 200 darab könyvét is. Temesvárról Losonczi István távolította el, s vetette újból fogságra. Ismét elraborták mindenét. Később Sztárai Mihály meghívására a dél-baranyai Laskóra kerül, ahol csakhamar református püspökké választják. A nép nagyon megszerette, és alig akarta elengedni Kálmánca községbe. Ide kerülve a szigetvári várkapitány, Horváth Márk kérésére gyakran bejárt a Szigetre is, ahol a várórség tisztikarát tanította. Ez az átjárás nem tetszett a pécsi bégnek és a kaposvári agának, s ezért 1561-ben fogságba vetették. A fogságban Perviz vajda kegyetlenül bánt vele, bár hívei, később pedig János Zsigmond erdélyi király is tárgyalni kezdett a béggel kiszabadítása érdekében. Ami nem sikerült János Zsigmondnak, azt végbe vitte egy haldokló magyar asszony, Mező Ferencné. Halála előtt megfogadtatta férjével, hogy kiváltja fogságából Szegedi Kis Istvánt, ha az elfogadja a ráckevei papságot. Így is történt. A hatalmas váltságdíj megtette a magáét, s ekként került a megkínzott prédikátor Ráckevére. Itt is halt meg 1572-ben.

Szegedi Kis István kora egyik legképzettebb, külföldön is ismert hittudós volt. Számos latin nyelvű teológiai művet írt. Ezek közül jelentős a papságellenes műve. A pápákról írt csípős epigrammák közül az egyiket Janus Pannoniustól veszi át.

Irodalmi szempontból jelentősebbek magyar nyelvű művei. Ezekben hol a töröktől sanyargatott nemzet siralmát tolmácsolja kétségbeesett hangon, hol a török rabságból történt kiszabadulásáért hálálkodik. A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásáról című, 1566-ban írt költeményéről Arany János a nemzeti versidomról szóló értekezésében elismeri Szegedi Kis István versében a strófák gyökeres magyarságát, tiszta magyar ütemekkel

való zengését. Előadása valóban egyszerű, világos, természetes, népies kifejezésekkel teli. A korabeli hitvitázók nyersesége még hiányzik műveiből. Költészetének értékét mai irodalom-történetírásunk is elismeri.

SZTÁRAI MIHÁLY

Életrajzírói szerint a török megszállta területeken háromszor is közel állt a lefejeztetéshez a reformációkori magyar irodalom jelentős alakja: Sztárai Mihály. Hívei éjszakánként éberen őrködtek háza körül, hogy megóvják az ellenséges lakosságot vagy a török támadásaitól.

Nevét és születési helyét a Dráva menti Sztára községtől kapta kiváló evangélikus szónok, hitvitázó, drámaíró és költő. A feltételezések szerint Padovában tanult, majd Sárospatakon ferencrendi szerzetes volt. Urával, Pálóczi Antal zempléni főispánnal együtt részt vett a mohácsi csatában, majd onnan hazamenekülve a sárospataki kolostor utolsó gvardiánjaként említik. Az 1530-as években csatlakozhatott a reformációhoz, s Luther Márton szellemében kezdett prédikálni. Egyik alapítója a később református kollégiummá fejlődő sárospataki iskolának. Később azonban kénytelen elhagyni Patakot, s 1544-ben már a Baranya megyei Laskón találjuk.

Hogy mi kényszerítette az akkor már török uralom alatt álló kis községbe, még nincs tisztázva. Bizonyos azonban, hogy nagy reformátori munkája eredményeként rövidesen 120 egyházközséget szervez a Dráván innen és túl. Élénken vitatkozik a katolikus egyház papjaival. Érdekes, hogy ezeken a vitákon a különböző felekezeten levők a török vezetőket kérték fel döntőbíráskodásra. A "semleges" felet azonban nem érdekelték a hitigazságok: ítéleteik mindig a nagyobb adófizető tömeggel rendelkező félnek kedveztek.

Később még Gyulán, Sárospatakon és Pápán töltött be prédikatori tisztséget. Kortársai indulatos és akaratos reformátorként ismerték. 1578-ban Bornemisza Péter postilláinak negyedik részében még mint élő emberről emlékezik: "Sztárai Mihály noha értelmes és tudós ember, és sokat épített Magyarországon, de őtet is megbírja néha a harag, néha az bor is."

Mint a polgárosodó mezővárosi réteg szószólója irodalmi munkásságában elsősorban a reformáció célkitűzéseit szolgálta. Munkásságát - kortársaihoz viszonyítva - a nagyobb irodalmi műveltség, az igényesebb műfaj-választás jellemzi. Sokat és sokféle műfajú alkotást írt, főleg azért, hogy hallgatóságát meggyőzze. Verses zsoltárfordításain kívül öt énekét és hat elbeszélő költeményét ismerjük. Verseiből gyakran csillan elő személyes líraisága. Gyakran panaszkodik - az ellenségre, a hitetlen pogányra, a "főnép" gonoszságára. "A kegyetlen ellenség fősvénységgel tölti telhetetlen hasát", és "a szegénynek titkon tört hány." Művészi zsoltárátdolgozásai készítették elő a Balassi-strófát négy, 6-6-7 szótagbeosztású sorból álló versszakakkal. A hagyomány szerint zsoltárait a laskói templomdombon esténként hegedűje kíséretében zengő hangon énekelgette.

Irodalmi szempontból igen jelentős eredeti, magyar nyelvű két drámája, amely az első fennmaradt, előadásra szánt magyar nyelvű drámai emlék; Toldy Ferenc szerint valóságos erkölcsi életkép mindkettő. A néha nyers, darabos humorú párbeszédekben a népnyelv eredeti fordulatai tűnnek fel. Az író jó magyarsággal, népiesen szólaltatja meg a drámák szereplőit, akiket egyéniségüknek megfelelően jellemez.

A papok házasságában (1550) a katolikus papok nőtlenségét gúnyolja ki, és azt bizonyítja, hogy a papoknak szabad megházasodni. Másik darabja: Az igaz papságnak tiköre (1559) a katolikus papság tanulatlanságát ostromozza. E drámáiban még érződik az iskolai és a misztérium színjátszás hatása (a durva komikum, a hitigazságok mindenáron való bizonyítása) és az antik hagyományokhoz való ragaszkodás, főleg

szerkezeti téren. Színműveiben túltengenek ugyan a magyarázó, értekező részletek, és bár a katolikus vitázókról rosszindulatú torzképet rajzolt, mégis drámáiban már van cselekmény, már van bizonyos drámai haladás, jellemfejlődés, érzék a komikum alakításához. Alakjai közt néha akadnak sablon-figurák, de vannak az akkori időket tisztán tükröző típusok is. Sztárai drámai kísérleteinek nagy értéke, hogy már az igazi vígjáték létrejöttének csíráját, a szatírának és iróniának magvát hordozzák magukban, és ezzel Sztárai zsenjei a világi polgári színjátszás fejlődésének alapját vetették meg.

A "PÉCSI DISPUTA"

Kevesen tudják, hogy városunknak a székesegyházzal csaknem egykorú templomát, a Mindenszentek templomát, a reformáció idején - az akkori források tudósítása szerint - négy felekezet is használta. Mivel a templom a városfal építésekor a falon kívül maradt, a törökök meghagyták a magyar lakosság használatára. Ezért a lutheránusok, a reformátusok és az unitáriusok gyakran közösen vették igénybe a katolikusokkal együtt.

Pécsnek ez a kis temploma nemcsak műemlékként jelentős, hanem azért is, mert a falai között tartották 1588 augusztusa végén öt napon át azt a híres hitvitát, amelyet az irodalomtörténet "Pécsi disputa" néven tart számon. Ennek szerzője Válaszúti György volt. Ki volt Válaszúti György?

Nem sokat tudunk életéről. 1572-ben, csaknem négyszáz évvel ezelőtt költözhetett Erdélyből Pécsre, ahol az unitáriusoknak lelkesze és a kollégium tanára lett. Minden bizonnyal Válaszúti révén került kapcsolatba a pécsi iskola a kolozsvárilal, s cseréltek továbbtanuló hallgatókat. Így került Pécsről Erdélybe Pécsi Simon, Erdélyből pedig Pécsre Bogáti Fazekas Miklós és Görcsöni Ambrus,

korokban ismert történetírók. Válaszúti halála idejét csak valószínűsíthetjük: mivel kéziratait 1608-ban Pécsi Szabó János kezdte el másolgatni, feltehető, hogy ekkor már nem élt.

Hogy folyt le a mindmáig emlékezetes disputa közte és Skaricza Máté ráckevei pap között? A vitát megörökítő Válaszúti szívélyesen fogadta nagyhírű ellenfelét, akiről ezt írja: "Az országot tartományokat átalfolyta az kegyelmed híre=neve". Miután séta közben megállapodtak a vita mikénti lefolyásában, Skaricza Máté felment a prédikálószékre, s elmondta beszédét a nép előtt. Válaszúti gondosan jegyezte ellenfele érveit, majd megindult a szópárbaj a két vitázó fél között. A nép nagy figyelemmel hallgatta "az pétsi körösztyn röndnek, méltatlan prédikátorának Válaszúti Györgynek Skaricza Máthéval, az keveiekkal túsztöletös és böcsületös prédikátorával Pécsen való beszélgetések" igaz okát és rendjét.

A vita után Válaszúti György ebédre is meghívta híres ellenfelét és a környékbéli papokat. És bár az öt napon át tartó kemény polémia során egyik fél sem engedett meggyőződéséből, mégsem került sor a nagyharsányi véres eseményekre, mert a felek barátsággal váltak el egymástól. Jellemző, hogy a katolikus István deák búcsúztatta el Skaricza Mátét: "Tisztelendő Máté uram! Egész város, köszöntjük kegyelmednek fáradságát és kívánságunkhoz való engedelmet. Melyben való fáradságát mi kegyelmednek meg nem fizetjük.. Míg élünk, emlékezetül tartjuk meg közöttünk a kegyelmed cselekedetét és emberséggel való beszélgetését." Skaricza is szeretettel búcsúzott a pécsiektől: "Én a kegyelmetek emberségét igen becsülöm, és tőlem senki kegyelmetek felől gonoszt nem hall."

A "Pécsi disputa" zamatos magyar nyelven fejti ki a hitvita lefolyását. A vitázók humanista műveltsége új színekkel gazdagította nyelvünket, könnyed észjárásuk, gördülékeny stílusuk messze kiemelkedik a kor hitvitázó irodalmából. Bár Válaszúti ennek a hitvitának a történetét - miként a róla elnevezett ún. Válaszúti komédiát - nem öltöztette drámai formába, mégis kitűnő emberábrázolásával, rendszerezett vitázó készségével

e műve a magyar reneszánsz irodalom egyik jelentős dokumentuma..

VERESMARTI MIHÁLY

A magyar barokk irodalom egyik reprezentatív műfajának, a memoárnak értékes jelentkezése Veresmarti Mihály kézírataiban reánk maradt munkája: Megtérése históriája. Ez az 1632-34 táján befejezett mű nemcsak az ellenreformáció ügyét szolgálta, de egyúttal a szerző mély lelki válságának, küzdelmének is kitűnő rajza, amely hűen tükrözi egy viaskodó ember belső katarziséját.

Veresmarti Mihály jellegzetes alakja azoknak a hitvitázóknak, akik ebben az időben buzgó írói tevékenységet fejtettek ki a katolikus dogmák védelmére és terjesztésére. E cél érdekében Pázmányt követve főleg a prózai műfajokat művelték, és fejlesztették gyakran művészi színvonalra. Ismert, hogy a hitviták hangja mennyire nyers, néha durva volt. Mégis értékesek a róluk készült vitairatok, mert bennük a népnyelv sokszínű változatát csodálhatjuk. Az egyik prédikátor például ekként kárpálta ellenfelét: "Szitkos nyállal csepegő szájú és csak szárnya-kiszaggatott szarka módon csörgő prédikátorka."

Mivel a marxista irodalomtörténet is kellőképpen méltatja a prédikátor-irodalom jeleseit, illő, hogy a baranyai származású Veresmarti Mihállyal is megismerkedjünk.

Veresmarti Mihály a dél-baranyai Veresmarton született, 1572-ben. Irataiban többször nevezi Baranyát hazájának.

"Derék kálomistaságban történt volt nemcsak születtem, de nevelkednem és tanulnom is." Nagy befolyással volt rá eleinte a szintén baranyai származású Sztárai Mihály reformátori és irodalmi munkássága, majd később a tolnai főiskola tanára: Debreczeni Borégető Miklós.

Pár év múltával Debrecenben találjuk már, ahol tanárai: Békési György, Taraczk János és Debreczeni Veresmarti János. Már ekkor vallási tépelődései vannak, ennek ellenére gyakran tör ki a katolikusok ellen. Forgách püspök ezért elfogatja, és Nyitra várába börtönzi be. Veresmarti ettől sem riad meg: "Látod, oly kézzel-lábbal vagyok, hogy kaszára, kapára vagy kardra, kopjára termöttem inkább, hogynem pennára: Vasat esztendeig, tovább is elpengethetek, vársöprést, kutatást, egyéb munkát felvehetek.."

1604-ben kiszabadul a fogságból és Komjáton lesz prédikátor. Nejének váratlan halála után azonban hitkételyei miatt lemond komjáti állásáról. Vallási nehézségeit írásba foglalja, felveszi a kapcsolatot Pázmány Péterrel és 1610-ben áttér a katolikus vallásra, és bár előbbi lelkész társai állandóan fenyegetik, bátor szóval száll síkra meggyőződése mellett.

Sok megpróbáltatás után 1615-ben Vágsellyére kerül plébánosnak. Itt találkozik az átutazó Szenczi Molnár Alberttel, de a találkozás kelletlenül végződik. Később pozsonyi kanonokká és bátai apáttá nevezték ki. 1645-ben halt meg valószínűleg pestisben.

Veresmarti Mihály művei: a Tanácskozás, Intő s tantó levél a bátaiakhoz, valamint a már említett Megtérése históriája a vallási vonatkozásokon túl eleven emberi mozzanatokkal, élményekkel telített munkák. Stílusa rendkívül egyszerű, népi jellegű. Párbeszédeket, dramatizált jeleneteket alkot mondanivalója szemléletesebbé tétele érdekében. Előadását gyakran szakítja meg népi mondásokkal, közmondásokkal, így például: Hosszúnyelű kapával nem jó kapálni. A lovat is a gazda szeme hizlalja. A mezőnek is a legzsírosabb ganéja a gazda lába nyoma. Érdekes baranyai népszokást is rögzít: "Hazámban, Baranyában a szőlőpásztorok parittyáiból a minemű sárból gömbölygetett öregdiónyi márvánnyal hajigálva kergetik a madarakat, azt híják galacsinnak."

Művei Veresmartit a barokk széppróza egyik első írójává avatják.

Munkássága átmenetet képez az ellenreformáció retorikus-értekező és szépirodalmi alkotásai között.

HARSÁNYI ISTVÁN

"Őfelsége sohasem várhat biztos kormányzást ebben az országban, amíg az eretnesség, amely a bűnök szülőanyja s a pestises lázadás megőrzi erejét." Ez volt a véleménye 1673-ban a bécsi kormánynak azokról a protestáns magyarokról, akiket felelőssé tettek az 1670-es fegyveres felkelés (Wesselényi - Zrínyi Péter - Nádasdy Ferenc szervezkedése a Habsburg-háztól való elszakadásra) támogatásáért. Szelepcsényi György primás éppen ezért a protestanizmus elnyomására mind a királyi Magyarországot, mind pedig a török hódoltságból az összes protestáns prédikátort és iskolamestert 1674 tavaszán Pozsonyba rendelte. A vád az volt ellenük, hogy a katolikus vallást és ezzel személyesen a császárt szidalmazták, a hatósági rendelkezéseket nem tartották be, "rebellióban" vettek részt.

Hiába volt a tagadás. Akik nem tértek át a katolikus hitre, vagy nem vállalták a hivatásukról való lemondást, illetőleg az országból való kivándorlást, azokat a pozsonyi "rendkívüli bíróság" halálra ítélte, majd később "császári kegygel" eladták őket fejenként 50 aranyért a spanyol gályákra. A negyvenegy gályarab között volt a baranyai származású Harsányi István református lelkész is.

Egy zürichi tanár, Heidegger János megfestette Harsányi portréját és ezt írta a festmény alá: "Vir pl. Rev. D. Stephanus Harsányi, Ecclesiae Rimaszombathensis in Hungaria." Ezek szerint Harsányi István debreceni és utrechti tanulmányai befejeztével a Gömör megyei Rimaszombatban lelkészkedett. Harmincnégy éves korában, 1674. február 18-án ő is megkapta az idéző iratot, hogy március 5-én köteles megjelenni a pozsonyi rendkívüli törvényszék előtt. Itt bátran szót

emelt a vallásszabadságot és a rendi önkormányzatot biztosító, a Habsburg-uralkodók által is szentesített törvények betartása érdekében. Április 5-én kihirdették az ítéletet: mindnyájukat halálra ítélték. Azokat, akik aláírták az önkéntes száműzetést, a protestáns német tartományokba vándoroltatták ki; 46 evangélikus és 47 református prédikátort azonban a különböző börtönökbe hurcoltak. Harsányi is megtagadta az áttérési papír aláírását, ezért hét hétig Pozsonyban tömlöcbe vetették, majd május végén vasra verve Lipótvárba vitték, hol tíz hónapig különböző munkával sanyargatták.

Harsányi István és prédikátor társa, Kocsi Csergő Bálint közösen írták meg szenvedéseiket latin nyelven. Ebből az írásukból idézünk egy részt: "Sokszor elájultanak, néha azt gondolták, hogy talán életek is elfogy; mikor a tömlőből kimentenek ennek meggondolása miatt, úgy remélték, hogy vissza se mennek többször. Emiatt Masári Dánielt és Korodi Jánost addig verette vala, míg a földre letaglaltatván a dárdának a nyele elromlék; Harsányi Istvánt, Alistáli Györgyöt mezítelen fegyverrel, míg megsebesítenék, Kocsi Bálintot tűzes fáklyával, ugyan szikrázott széllyel a hátán, úgy megvereté. Más alkalmatossággal Szilvási Istvánt és Harsányi Istvánt kosztperddel (kardlappal) addig vereté, míg elromlék a kosztperd, elájula Harsányi István, és két óránál tovább feküvék holt számban."

1675 márciusában kivitték őket az országból, hogy gályarabokként eladják. A nehéz bilincsek és az utazás viszontagságai miatt annyira megromlottak Harsányi lábai, hogy Theate városánál tovább már nem tudott menni. Ezért kilenc hónapon át itt tartották börtönben, s midőn erőre kapott, december 18-án elvitték Nápolyba, ahol két hónapon át a gályákon szenvedett nyomorgó társaival együtt.

Végül is megmozdult mind a hazai, mind a külföldi protestáns közvélemény. Angliában és Hollandiában is beavatkozást követeltek. Svájci, svéd, német kérések érkeztek a bécsi császári udvarba, s követelték, hogy a császár kegyelmezzen meg a gályarab prédikátoroknak.

Debrecenben az Emlékpark keleti oldalán áll egy emlékmű. A csillagdíszes földgömbbel ékesített oszlopon ez a felirat olvasható: DE RUYTER MIHÁLY hollandi tengernagy, a szabadító 1676. febr. 11.

Az oszlop négy oldalán a negyvenegy gályarab, köztük Harsányi István neve is. A 41 prédikátorból azonban már csak 26 rongyos, piszkos, csontig fogyott férfit ölelhettek meg Ruyter Mihály holland admirális fényesen öltözött katonái.

1861-ben a soproni országgyűlés végtére megengedte a szabad válásgyakorlatot. De még előbb Thököly győztes kuruc csapatai nyomán az elűzött prédikátorok titkon visszatértek gyülekezeteikbe. A negyvenegy prédikátorral háromszáz évvel ezelőtt történt kegyetlenségeket őszintén tárja fel Moldova György Negyven prédikátor című regénye is.

TINÓDI SEBESTYÉN,

a végvárok "riportere"

A Mohács utáni évtizedekben hazánk nagy részét a török tartotta hatalmában. A három részre szakadt országban politikai pártharcok, vallási villongások, erkölcsi züllés ütötte föl a fejét. Az egymással vetélkedő végvári főurak világában a népi énekmondók várról várra, városról városra vándorolva szították a nemzeti öntudat tüzét, az ország újraegyesítésének a vágyát, a törökellenes összefogás szükségességét.

A tudósító-ének első és legnagyobb művelője megyénk szülötte: Tinódi Sebestyén. Ez a Tinód községben született, jobbágyszármazású énekmondó már az 1530-as években Török Bálint szigetvári főúr szolgálatába szegődött. Előbb katonaként, majd íródeákként teljesített szolgálatot Szigetváron. Iskolázásáról, műveltségéről latin tudása, zenei képzettsége tanúskodik. Elsőnek itt írja meg Judit asszony históriáját, majd miután urát, Török Bálintot Szolimán török szultán

fogságba hurcolta, a hűséges udvari deák vándorútra kényszerült. Jó ideig Baranya megye különböző községeiben vándorolt. Ekkor írta Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról szóló históriás énekét sok más művével együtt.

Később kapcsolatba került Nádasdy Tamással, aki segítségére volt abban, hogy utóbb Kassán családjával együtt megtelepedhetett. 1556. január 30-án halt meg a Sárvárhoz tartozó Sár faluban. Nádasdy tiszttartója, Perneszych György ezt írta urának: "Tinódi Sebestyén megvetvén már ezt a halandó muzsikát, elment a menybélieliekhez, hogy ott az angyalok között sokkal jobbat tanuljon."

Tinódi énekszerzői pályáját először mint a Török család "lantosa" kezdte, később lett belőle a nép hivatásos költője, aki ha valahol nevezetes esemény történt, azt mindjárt versbe igyekezett szedni. Az általa alkotott versekhez dallamot is készített, és szerzéseit lant kíséretével énekelve adta elő a táborok, a várak, az udvarházak népének. Históriai lelkiismeretességgel vitte a híreket és tájékoztatta a történeti eseményekről a végvárak küzdő népét. Sajnos az uralkodók a nagyjelentőségű végvárak magyar katonaságával bántak a legmostohábban. Néha évekig nem kapták meg zsoldjukat, gyakran volt sorsuk a nélkülözés, a nyomor:

Szolgaínkat csak hazugsággal tartjuk,
Lovainkat zabszalmával hizlaljuk.

Tinódi sorsa is eléggé sanyarú. Ez a hegedűsutód vándorlásai közben többet fagyoskodott, mint melegedett. A Budai Ali basa históriájának befejezésében ezt írja:

Szerzé nagy bűvában, egy hideg szobában,
Gyakran fú körmében, mert nincs pénz tarsolyában.

A kulcsárokat és udvarbírákat nem szerette, mert azok "bűnös bort adnak Sebők deáknak", lovától is sajnálják az abrakot. Egyik versében gúnyosan szól sorsáról:

Az boros víz nádat terömt orromban,
Egészségöt nem ad nekem dolgomban,
Kiszebbedik gégém az krónikában,
Kiért udvarbírák esnek átkomban.

Tollát egyetlen nagy cél: a török elleni küzdelem és ezzel az ország egységének visszaállítása érdekében hasznosította. Nemcsak a jelen, a jövő számára is dolgozott, amikor megörökítette a végvári vitézek hősie harcának hiteles történetét. Verseit ugyanis 1554-ben Cronica címmel nyomtatásban is kiadta. Ennek előszavában nevelői és történetírói célkitűzését hangsúlyozza:

"Sokat fáradtam, futostam, tudakoztam, sokat is költöttem. Igazmondó jámbor vitézektül, kik ez dolgokba jelön voltanak, értéköztem, sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam."

Tinódi az egész nemzethez szólt, s ezért a reformáció küzdelmeiben nem állt egyik párt mellé sem. Az egymás ellen villongó pártcsoportokat inkább a végveszéllyel fenyegető ellenség elleni harcra igyekezett serkenteni. Gyakran fordult ezért bírálataiban még pártfogói ellen is, ha a köznép érdekeiről volt szó. Hiába sikerült megszereznie élete vége felé a nemességet, ő továbbra is a "nemtelen" szolgák, cselédek érdekeiért küzdött:

Innen példát vehették ti kegyetlenök,
Az köznépen ti ne kegyetlenkődjetök.

- írja Erdéli históriájában Fráter György kegyetlenségeit idézve.

A század egyik legfontosabb műfaját, a históriás éneket fejlesztette tovább. Énekeiben a történések, az eseménysorozatok legtöbbször már nem egy személy köré fonódnak, hanem a harcoló tömegek erejének kibontására törekedett. Szemfüles "riporterként" mindenütt ott volt, ahol valami történt. Példamutató igazmondással és történetírói hitelességgel örökítette meg Temesvár, Eger, Drégely várostromát. Mindezt egyszerűen, gyakran egyhangúan ismétlődő rímekkel írta le. Énekeihez maga szerzett dallamot, s ezzel a XVI. századi magyar zene reprezentatív alakjává vált. Népünk zenei nyelve és az európai műzene elemei Tinódi dallamaiban ötvöződtek össze első ízben. Strófáinak szárazsága egyszerre eltűnik, ha Tinódihoz hasonlóan énekelve mondjuk el sorait.

Tinódi a magyar nyelvű vitézi költészet megteremtője volt, akinek címerében a lant és a kard azért szerepelt, mert a fegyvert és a költészetet nem tudta szétválasztani egymástól. Írásaiban meleg szív lüktet felénk. Tinódi nemcsak behatolt kora lelkeségébe, hanem nemzeti öntudattól ösztökélt szövegeivel, dallamaival a magyar nép érzésvilágának, politikai koncepcióinak kiváló harsonásává vált.

Erőteljes, markáns, férfias költészetet hagyott ránk. Nem csoda, ha egyes alkotásai Arany, Gárdonyi tollán újra szárnyra keltek. Arany János Tinódi redivivus című versében a végvárok riporterét, a kor újságíróját tiszteli benne:

Patvarba, kollégám, jó deák Tinódi!
Álom-é ez a hír, vagy penég valódi?
Újságíró lettél, rád ragadt a módi?
Sok szerencsét kívánok a munkához, földi!

ZRÍNYI MIKLÓS,

a szigeti hős

A nagy embereket - írókat, költőket, hadvezéreket és feltalálókat - hajlamosak vagyunk gyakran emberfeletti, rendkívüli, szuggesztív adottságokkal felruházni. De akadnak, akik az emberiség eszményképeit, a nemzeti hősokeket lerángatják a porba, hogy megszeplősítsék a róluk alkotott nemes felfogást.

Így vagyunk Zrínyi Miklóssal, a szigetvári hőssel is. Koronként az írók más és más Zrínyi-képet állítottak olvasóik elé, hogy vele koruk ideológiáját erősítsék. Ugyanakkor azonban elkendőzték az igazságot, s gyakran torz tükörben mutatták be a szigeti hőst.

Salamon Ferenc, a polgári liberalizmus kimagasló történetírója, hiteles rajzot nyújt hősről, midőn ezeket írja: "Világosság és árny vegyítve vannak hősrünk jellemében; mint minden emberében. De Zrínyinél az árnyoldalak is bizonyos nagyságban tűnnek fel. Lehet őt keménységről, bűnről vádolnunk, de gyöngeségekről nem."

Az ellentétes felfogások közepette a sorainkkal csak néhány téves nézetet szeretnénk eloszlatni Zrínyi Miklós, a szigetvári hős körül. Nem a minden áron való megvédésre készültünk fel, csupán reális képet szeretnénk adni róla.

Az első tisztázandó vád Zrínyi ellen Sebestyén Gyula és mások felfogása: Sziget védője erőszakos birtokszerző, kegyetlen katona volt. Elsősorban a Katzianer-estet említik. A fiatal Zrínyi Miklós ugyanis bátyjával együtt a Kosztajnica várába menekült, Johann Katzianer krajnai főkapitányt meggyilkoltatta és a megölt főúr fejét a császárnak küldte fel. A legtöbb történetíró a tettéért elmarasztalja Zrínyit. Ma már tudjuk, hogy a zsoldosvezér kihasználva a Zrínyieknél

élvezett vendégjogot, összeesküvést szőtt, amelynek sikere esetén Horvátország - Zrínyi váraival együtt - török uralom alá került volna. A két Zrínyi tehát hazafias kötelességének tartotta, hogy bármi áron is megakadályozza Horvátországnak török kézre kerülését.

A másik vád Zrínyi ellen, hogy meg nem engedett módon zsarolta és sanyargatta a polgári lakosságot, és sok kárt okozott az egyházi birtokokban is. E korban ilyen és hasonló cselekedetek a többi földesúrnál is napirenden voltak. Hogy Zrínyit jobban megérthessük, tudnunk kell, hogy katonáinak zsoldját sajátmagának kellett előteremtenie. A legtöbb végvár őrsége ugyanis nemcsak rosszul volt felszerelve, hanem éheztek is. Így volt ez Szigettel is. Zrínyi kérelmet kérelemre halmozva kérte a hátralékos zsold kiutalását. Hasztalan. 1554-ben arról ír Nádasdynak, hogy némelyik végvár őrsége 14 hónapja nem kapott zsoldot, s igen sokan otthagyták a szolgálatot. "Nagyságod megítélheti, hogyan védhető meg 32 mérföldes határvonal 300 lovassal." Zrínyinek tehát a katonák zsoldja kifizetése érdekében volt szükség erőszakos cselekedetekre. Egyébként is a falvak nagy részét véres csatákban ő hódította vissza a töröktől, s ekként jogcímet is szerzett azok jövedelmének élvezésére.

Budina Sámuel szerint Zrínyi még a vár körülzárása előtt a várpiacon nyilvánosan lefejeztette egyik katonáját. Mindez már az eskütétel után történt. Tudni kell azt is, hogy ez a katona erősen felöntött a garatra, elhagyta őrhelyét, s az őt ezért felelősségre vonó hadnagyra kivont szablyával támadt. Zrínyinek példát kellett mutatnia egyrészt a fegyelemre, másrészt az elfogadott hadicikkelyek betartására.

Vádként szokták felhozni Zrínyi ellen azt is, hogy túlságosan királyhű volt, szinte az utolsó napig bízott a király katonai segítségében, s tulajdonképpen ez a bizalom okozta Sziget várának elvesztését és a szigetiek halálát. Hogy ez a felfogás mennyire téves, mi sem bizonyítja jobban, mint Zrínyinek 1566. április 19-én - tehát jóval az ostrom előtt - Nádasdy Tamásnéhoz írt levele, amelyből a maga megható szépségében világlik elénk Zrínyi előre megfontolt mártíriuma. "...

bezárkózom Szigetbe, hogy hűséggel, állhatatosan és vidám orcával, vérem ömlésével és, ha a sors úgy hozza, életem elvesztésével is szolgáljak a jószágos Istennek, ő szent császári és királyi felségének, a keresztény közösségnek és végső romlásra jutott édes hazámnak."

A katonáitól és a polgári lakosságtól kivett eskü szövege is utal arra, hogy a várvédők mindenre elszántan, felkészülten Zrínyivel akarnak élni, vagy "vele szenvedünk halált".

Bizonyos az is, hogy Zrínyi lojális feudális főúrként szolgált a királyt. De nem mindig. A közölt idézetek azt is igazolják, hogy a császári-királyi felmentő sereg várásától függetlenül készült fel Zrínyi a nagy harcra, amely végső soron megállította a hatalmas oszmán birodalom nyugatra törését. Királyhűsége mellett sem volt Zrínyi meghunyászkodó, talpnyaló főúr. Pedig a kor erre igen sok példát mutatott. Amikor a haditanács csökkentette a várórség létszámát, Zrínyi ezt üzenté vissza: "Adja őfelsége a Sziget kulcsát is annak, az kinek őfelsége akarja."

És minden bizonnyal igaza van a kiváló humanista történetírónak, Forgách Ferencnek, midőn azt írja: "Miksa császár mérhetetlenül haragudott Zrínyire és gyűlölte őt." A jól felszerelt, hatalmas császári sereg győri vesztegelése ugyanezt igazolja.

Az utolsó tévedés, amelyet még szeretnénk tisztázni: Zrínyi vallásossága. A dédunoka, a költő Zrínyi Miklós - korának, az ellenreformáció adottságának megfelelően a Szigeti veszedelemben kiváló eposzhőst alkotott Sziget védőjéből. Ezért Zrínyi szinte szükségszerűen "atleta Christi", aki előtt a fészület háromszor is meghajlik, s aki a magyarság bűneiért áldozatként ajánlja fel magát, és aki körül égi, alvilági hatalmak viaskodnak egymással. A valóság ezzel szemben az, hogy még azt sem tudjuk biztosan, milyen vallású volt Zrínyi: protestáns avagy katolikus. Több jel - gyermekei és második felesége protestáns volta - a reformáció híveként tünteti fel Zrínyit. Túltengő vallásosságról tehát nem beszélhetünk.

E pár gondolat talán elősegíti a reálisabb Zrínyi-kép kialakulását. Nem védeni akartuk Zrínyit - erre nincs szüksége -, csak tisztázni néhány torzítást, tévedést. Van mégis valami, amiben mindenki megegyezik: Zrínyinek és maroknyi szigeti hősnek kiontott vére, tetteiben megnyilatkozó hősiesség helytállása mindenkor messzire világító fáklyaként lobog a népünk szellemi és erkölcsi fölemeléséért folytatott munkában.

ZRÍNYI MIKLÓS,

a nemzeti öntudat költője

Nem voltam itt, de a rozsdás avarban
Lelkem bejárta százszor a helyet,
Hol Zrínyi élt, ki a búsult magyarba
Tüzes igével hitet égetett.

E sorokkal kezdi Csáktornya című versét Juhász Gyula. Valóban, hitet kellett égetni akkor a búsult magyarokba a három részre szabdaltnak magyar honban, mert kevesen akadtak igaz magyarok, akik "provokálták a fátumot", hogy a török elsősorban önmaga ellen fordítsa haragját, hogy az ő várain kezdődjenek el "utolsó romlása nemzetünknek", és hogy a "szigetvári Leonidász" módjára ő maga is hősi csatározásokra vállalkozzék.

Irodalomtörténészeink ma már megegyeznek abban, hogy a szigeti hős dédunokája, a költő Zrínyi Miklós a muraközi Csáktornyan született 1620-ban. A Zrínyiek birtokai a Balaton somogyi részétől hosszú ívben húzódtak az Adriai tenger partvidékéig. Ez a hatalmas vagyon biztos bázist nyújtott a törökellenes harcokhoz. A Velencében élő rokonság pedig alkalmas volt a köztársasággal való kapcsolat fenntartására. Mit ért volna azonban mindez, ha nincs Zrínyi Miklós! Benne három hatalmas hivatástudat találkozott egymással: a héroszi hadvezér, az alkotó államférfi és a lángelméjű költői tehetség tudata. Mindezt egy központi

célkitűzés megvalósítása érdekében törekedett megvalósítani:
Visszaállítani Magyarországot régi hatalmát!

Második Mátyás lehetett volna, ha az ország főurai mind melléje állnak, ha a pártoskodásban való féktelenkedés helyett létrejöhetett volna olyan erős központi hatalom, amely mögött fegyelmezett, nagy létszámú, katonailag iskolázott, korszerű hadsereg állott volna.

Zrínyi Miklós világosan látta azt, mit korábban kevesek: harcolni kell az ősellenség, a török ellen, de felismerte a bécsi udvar hagyományos politikáját is: a török-magyar küzdelmek a német terjeszkedés érdekeit szolgálják; a török és a német egyaránt az ország elpusztítására törekszik. Saját tapasztalatai megtanították arra, hogy igazat adjon Bonfininek: "Német és magyar fő sohasem lehet egy!" A Szigeti Veszedelemben ügyesen az ellenség szájába adja a német bírálatát:

Ki nem esmérheti német barátságát?
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
Hogy gyűlöli német az magyar katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát.

A szenvedélyes lendületű röpiratban, a Török áfiumban az önálló felelősség érzetével figyelmezteti nemzetét: "Ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!" Európa egyetlen nemzete sem segít rajtunk! Csak magunkra számíthatunk, az idegen segítség eddig is végzetes volt nemzetünk számára. A magyar régebben alkalmas volt saját maga megvédésére: "Hunyadi győzelmei, Mátyás király dicsőségei kezünkben is még újonnan megvirágoztathatnak.. minékünk pedig magyaroknak nemcsak dicsőségünk, de a megmaradásunk is abban van."

A mélyre süllyedt magyarság hibáit feltárva elítéli a henyé nemesi életmódot, amely írásból, pompáskodásból, pipeskedésből, esküdözésből, hazudozásból és a "semmi jót nem követés"-ből áll. "Senki sem tanul tudományokat, senki sem lesz zarándokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni." Hibái

ellenére is bizik népében, mert hisz "egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók."

"Mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérded: ki kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézesebb nemzetség."

Zrínyi Miklós nagyfontosságú felismerése: a nép katonai erejének értékelése. A felállítandó hadsereg zömét a parasztságból akarta toborozni, sőt háború esetén az egész nép felfegyverzését kívánta. Azt is világosan látta, hogy a felállítandó nemzeti hadsereg költségeit nem a nép adójából, hanem a nemesség anyagi erejének igénybevételével kell biztosítani: "Reformáljuk magunkat elsőben, kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunkvalókat!"

Ma már tudjuk, hogy Zrínyi Miklóst erősen foglalkoztatta a nemzeti királyság gondolata. Van olyan felfogás, hogy Péter öccsének feleségét, Frangepán Katalint bízta meg titokban, hogy tárgyalásokat folytasson Pierre Bonzi püspökkel egy létrehozandó francia-magyar szövetezésről. Ismert az is, hogy Velence Zrínyi Miklóst javasolta XIV. Lajosnak a magyar trónra.

1664 novemberében azonban a király a magyar főrendeket Bécsbe hívatta tanácskozásra. Zrínyi felmenetelére nem került sor: indulása előtt két nappal vadászat közben egy vadkan halálra sebezte a kursaneci erdőben. Aki egész életében a "sors bona"-t, a jó szerencsét ostromolta, a balsors áldozata lett.

Zrínyi nemzeti öntudata, mélységes hazaszeretete, népéért mindent kockáztatni merő bátorsága, hibáinkat látó és ostorozó szókimondása századokon át hatott. Az Áfium nemcsak kéziratokban terjedt, de 1705-ben Rákóczi Ferenc tábornoka, Forgách Simon

Kolozsvárott ki is adta. A felvilágosodás korára is erősen hatottak Zrínyi művei.

A költő Zrínyi, midőn élete vezéréül választotta a szigeti hősnek, "Zrínyinek ragyogó csillagát", hitet tett amellett, hogy a nemzeti egység megteremtése megmentheti a nemzetet. Szinte a manak is szólnak azok a szavak, melyek a szigeti hős szájából elhangzanak a fiával való beszélgetéskor:

Tanulj én tülem is nehéz vitézséget,
Tanulj fáradságot s hazádhoz hűséget!

SZIGETVÁR A MAGYAR IRODALOMBAN

Aligha akad országunkban olyan település, amelyhez annyi történelmi és irodalmi emlék tapadna, mint Szigetvár. Az első jelentős költő, aki beírta nevét Szigetvár irodalmába: Tinódi Sebestyén. Ez a jobbágy származású énekmondó az 1530-as években Török Bálint szigetvári főúr szolgálatába szegődött. Itt írta meg Judit asszony históriáját, ura fogságba hurcolása után pedig vándorútra kényszerült. Baranya megye falvaiban vándorolva zengett Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról.

Tinódi mint a tudósító ének kiváló művelője történelmi hitelességgel szerkesztette verseit, amelyekhez dallamot is készített, s szerzéseit lant kíséretével énekelve adta elő a várak és udvarházak népének. 1554-ben megjelent Cronicaja előszavában ekként hangsúlyozza írói célkitűzéseit: "Sokat fáradtam, futostam, tudakoztam, sokat is költöttem. Igazmondó jámbor vitézektül, kik ez dolgokba jelön voltanak, értéköztem, sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam."

Szigetvár falai között élt Istvánffy Pál, a török hódoltság előtti idők utolsó alispánja, aki 1539-ben négyesrímű tizenkettősökben ültette át magyar nyelvre Volter és Grizeldisz olasz eredetű széphistóriáját. Fia, a XVI. század nagy történetírója és költője: Istvánffy Miklós, 1543-ban szüleivel Szigetvárra kerül, s a hadipályán a szigeti hős lesz a mestere. Nem csoda, ha a "magyar Livius" hatalmas latin nyelvű történeti munkájában Mátyás királlyal helyezi egy sorba Zrínyit. Zrínyiről írt sírverse Carmina c. versgyűjteményében szerepel, amelyet Holub József és Juhász László adtak ki 1935-ben.

Itt élt és írta históriás énekét Szigetvár első, 1556-os ostromáról Tóke Ferenc költő, Szigetváron született és dolgozott az íróirodalombarát Juranics László, aki 60 éven át levelezett Batsányi Jánossal, a nagy forradalmi költővel, verseit is kiadta.

Írók, költők, művészek gyakran látogattak el e sokszor vértől pirosult gyásztérre, de a hősök vérenek hullása, héroszi halálküzdélme mindenkor hívséges hazaszeretet hirdetésére készítette őket. Talán még füstölögtek Sziget várának szögletes bástyái, amikor szerte az országban és külföldön megkezdődött a szigeti hősök apoteózisa. Egy 1566-ban Bécsben megjelent francia nyelvű munka már leírja Sziget ostromát. Valamelyik ismeretlen deákköltő, talán Lantos István vagy Lőrinc "az ü szívének keserű voltában" Sziget veszéséről pár héttel az ostrom után, panaszos énekében tudósít. Ez a várostrom évében keletkezett históriás ének volt a forrása a hasonló témájú szlovák éneknek.

E kor históriás énekeiben a történeti hűséghez való ragaszkodáson kívül alig bontakozik ki költői hangvétel, szabadabb alakító készség. Az egyszerű költői képekben mégis megfigyelhető már a magyar epikai stílus lassú erjedése. Egyre inkább felbukkannak a történéseket megszakító lírai kitérések. Igaz, egyelőre még latin nyelven (Schesaeus Keresztély, Budina Sámuel, Nivemontius Petrus Albinus stb.), de előkészítik az utat a halhatatlan nagy eposz, a Szigeti veszedelem írója számára.

Zrínyi Miklósnak a Szigeti veszedelem eposszá éréséhez a témára, az eszmeiségre, a jellemelek rajzára, a szerkesztés módszereire vonatkozólag a korábbi feldolgozások és a magyar-horvát néphagyomány motívumai nyújtottak segítséget. A költő-dédunoka a szigeti hős alakját akként állítja a világ elé, mint aki alkalmas a Magyarországon akkor uralkodó vallási egyenetlenség, erkölcsi züllés, feudális viszálykodások, katonai fegyelmezetlenségek megszüntetésére. A szigeti Zrínyi az egész magyarság képviselőjeként jelentkezik az eposzban, hogy a költő Zrínyi politikai koncepciójának kifejezőjévé válhasson. A csodálatos szépségű eposzban a hősi erények olyan felmagasztosult példaképévé válik a szigeti hadvezér, hogy tőle minden kor az önzetlen hazaszeretetet, bátorságot, bajtársi összetartást, a haza áldozatteljes megvédését, a nemzeti egység megteremtését tanulhassa meg.

Zrínyi barokk elemekkel teletűzdelt világa helyett, már a felvilágosult köznapi életfelfogást tükrözi "a magyar hazának együgyű hadi szolgája", Kónyi János strázsamester Szigetváron 1777-ben írt Magyar Hadi Románja, amelyet e sorokkal indít útjára: "Méltó, hogy Zrínyi Miklós érdemének örökösen fénylő világossági szemeink előtt ragyogjanak."

A felvilágosodás nagy írói, Csokonai, Berzsenyi, Kazinczy, Ányos Pál, Fáy András munkájukban megemlékeznek a szigeti hősről, hogy az idegen abszolutizmus ellen védekezve a kultúra és az irodalom nemzeti egységének követőivé váljanak. Mert Kölcsey szavaival élve: "Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti létét gyilkolja meg."

Szigetvár romjait látva eleveníti fel magában a szigeti hős nagyszerű alakját Vörösmarty Mihály, aki 1822-ben írt nagy elégiájában, a Szigetváriban saját kora tehetetlen nemzedékének veszteglésére, a függetlenségi harc zátonyra kerülésére

figyelmeztet:

Te a hazáért halni tudál: dicső!

Mi nem tudunk már érte csak élni is.

A szigeti hős példájával akar hatni Petőfi is A nemzet, Arany pedig Álom-való c. költeményében.

A szabadságharc után a nemzet évtizednyi zsibbadtságába lobbant bele Jókai Mór A szigetvári vértanúk c. drámájával. A nemzeti összefogást hirdeti erős patriotista tűzzel az abszolutizmus idején. Drámáját a kiegyezésig harmincszor adták elő, s ezzel ünnepelték Zrínyi halálának 300. évfordulóját is.

A 400. évforduló megünneplése már a felszabadult magyar népre váró nemes feladat volt. A nagy ünneppsorozatnak még irodalmi vonatkozásait is nehéz átfogni. Szólnunk kell mégis a Szigetvári Emlékkönyv nagy tudományos értékéről, Darvas József napjainkban is játszott Zrínyi-drámájáról, Hunyadi József: A kék hegyek kapitánya c. regényéről, Csukás Zoltán és Galambosi László verses elbeszéléséről, amelyekkel méltón ünnepelhettük azokat, akiknek - ahogy Schesaeus erdélyi szász költő írta 1571-ben: - "nagy híre megmarad mindig a föld kerekén."

A RÁKÓCZI-HAGYOMÁNY EMLÉKE PÉCSETT

"Recrudescunt diutina Inclytae Gentis Hungarae vulnera" - e szavak olvashatók a Parlament előtti Rákóczi-szobor talapzatán. Ugyanígy kezdődik az a latin nyelvű kiáltvány, manifesztum is, amelyet a vezérlő fejedelem "a keresztény világ valamennyi fejedelméhez és népéhez intézett: Ismét felszakadnak a híres magyar nemzet sebei..."

E röpiratot, amely a "munkácsi uradalomban levő táborban" 1703.

június hetedik napján kelt, szándékosan datálták a mozgalom kitörésének idejéből. A valóságban később készült. II. Rákóczi Ferenc felkérésére belső titkára, a jó tollú Ráday Pál 1704. január elején fogalmazta a röpirat szövegét, amelyet a fejedelem saját kezűleg javított át, Bercsényi Miklós pedig Nagyszombatban 1704. február 27-én éjjel kinyomatott, s március elején már szerte az egész országban ismertté vált a "Recrudescent"-kiáltvány. Benne felsorakoznak a magyarságot ért sérelmek, a felkelés jogosságának indokai, hogy mindezek alapján Rákóczi támogatást kérjen az európai országoktól, és harcra serkentse az ország népét.

A kiáltvány legfőbb célja: megmutatni a világ előtt, hogy a magyarság jogosan ragadott fegyvert. Nem lehet megbízni továbbra is azokban, akik saját okirataikat oly sokszor megsértették. "Ezért - fejeződik be a kiáltvány - életünket, javainkat és utolsó csepp vérünket szabad akaratunkból édes hazánknak (ami mindenkinek a legdrágább) az osztrák liga alóli felszabadítására szenteljük."

A Rákóczi-szabadságharc ügye 1711-ben a szatmári békével elbukott, de a szabadság eszméje, a Habsburg-ellenesség gondolata a kegyetlen megtorlások után is tovább élt népünk szívében. És hogy ez valóban így volt, nagyszerűen bizonyítja az a 340 lapos, nagyon szép kézírású könyv, amelyet az utolsó lap bejegyzései alapján minden bizonnyal - a Sáy-család valamelyik tagja évtizedeken át írogatott és rejtegetett.

A kódex első lapján hatalmas iniciáléval ez olvasható: Manifestum Rákóczianum, vagyis: Rákóczi kiáltványa. Ez az ismert röpirat azonban több tekintetben eltér az eredeti latin szövegű kiadástól. A kódexben néhol betoldások, néhol szóhiányok, szó- és mondatváltoztatások adódnak. Rákóczi címe az eredetiben: "PRINCEPS RÁKÓCZY, DE FELSŐ VADÁSZ etc.", a kéziratban az y-ból i lett, és Rákóczi címei között özö nyelvjárással "Fölső-Vadász" olvasható. A legmeglepőbb mégis az, hogy a kódex utolsó mondatai csak egy-két szavukban egyeznek a kiáltvány latin szövegével. Az ismeretlen kódexíró a röpiratba beleszótta Rákóczi hazájáról való búcsúját is, és a fejedelem szájába ezeket a szavakat adja: "... az üldözöttek vigasztalójára, az árvák Atyjára hagyom nagyon szeretett

feleségemet, gyenge gyermekeimet, s őt, az Egyedülit sírással és térdhajlással kérem..., hogy a jogok szerint hazámat igazsággal szolgálva a boldogság hajdani révébe vezethesse az, aki számkivetettként is kirtartok egészen a sírig." Majd váratlanul az eredeti manifesztum pontos keltezése következik: "Kelt munkácsi várunkban az Úr Ezer Hétszáz Harmadik esztendejében, június hó 7. napján."

A keltezést kivéve az utolsó mondatok teljesen hiányoznak mind a latin, mind a magyar nyelvű kiáltvány szövegéből. Nyilván a kurucmozgalom indulásakor Rákóczi Ferenc még nem búcsúzatott el családjától, és nem jelenthette ki száműzetésbe vonulását. Ezt az anakronizmust minden bizonnyal azért követte el az író, mert a manifesztum másolásakor Rákóczi már elhagyta hazáját.

FALUDI FERENC,

"a magyar poéták csudája"

A forradalmár költő, Batsányi János kiadásában megjelentetett "Faludi Ferentz Versei" c. kötethez Faludi arcképét is kereste Batsányi, de nem talált rá. Talált azonban olyan rohonci lakosokat, akik még ismerték Faludit. Szerintük a költő "középtermetű, teljes képű, vaskos ember volt." A Toldy-féle kiadás címlapján levő arckép tehát költött. Születése pontos helyét és idejét sem tudjuk. Valószínűleg Németújváron (mások szerint Kőszegen) született 1704. március 25-én vagy április 1-én. Apja a németújvári Batthyány grófok tisztartója, labanc érzelmű ember volt; anyja: Rodostics Jusztina családja a kurucok soraiban küzdött. Már 16 éves korában belép Jézus Társaságába; a bécsi Szent Anna Kollégiumban és Grazban tanul, megszerzi a filozófiai doktorátust Amadéval együtt. Pozsonyban, majd Pécsen tanárkodik, majd újabb bécsi egyetemi tanulmányok következnek.

Sokféle megtisztelő megbízatás után Pécsre még egyszer visszatér, és 1757–59 között a rend pécsi házát igazgatta. Rohoncon, a kies alpesi városkában halt meg 1779. december 18-án a szegényházban. "Vagyonát" – néhány ruhadarabot, jelentéktelen könyvtárát – elárverezték, és a Battyány családtól kapott néhány arannyal együtt Körmenden szegényeskedő hűgának küldték el.

Faludi Ferenc a magyar rokokó irodalomnak Mikes Kelemen mellett a legjelentékenyebb költője, aki prózai, költői, drámai alkotásaival, kivételes formaművészetével, bámulatos stílusérzékével beírta nevét a magyar irodalom történetébe. Valóságos polihisztor volt. A matematikát, a nyomdászatot, a jogot, a filozófiát is magába foglaló ismereteivel, német, olasz, francia, latin és görög nyelvtudásával kora legműveltebb írói közé tartozott.

Ezért nevezi őt Rájnis József "a magyar poéták csudájá"-nak, Révai Miklós pedig Magyar Cicerónak. Horváth János Herderhez méri népiességét, s nyelvét hajlékonyabbnak, játékosabbnak, fűszeresebbnek véli Pázmányénál is. Faludi tudatosan támaszkodott a népnyelvre, mindig ügyelt a prózaritmusra, a magyaros hangsúlyra. Szemtanúk adatai alapján Révai Miklós azt írja róla, hogy gyakran eljárogatott a köznép és a cselédek közé "csak avégett, hogy őket szabadabb beszédre felbátorítván, igazabban kitanulhassa a tulajdonabb magyar szóejtések."

Ő az első tudatos népnyelvi gyűjtő, akinek kitűnő érzéke volt a dalformához. Fejlődéstörténeti jelentősége – sokak szerint – abban áll, hogy vele kezdődik a magyar irodalmi népiesség. Programszerű népiessége néha ugyan idegen minták elmés meghonosításával párosult, de még gáláns verseiben is valamiféle vonzó magyaros ízt érzünk. Ilyenek: a vergiliusi mintára készült Második eklogája, a Kisztó és felelő ének, a Szakácsnének, a Nincsen neve vénasszony-csúfoló és a népies fordulatokkal teli Útra való.

Kísérletei között különös figyelmet érdemel az olasz "sonetto" formára írott A pipárul szóló verse. A barokk kor közkedvelt témájáról,

a szerencséről több verse is szól: Szerencse, Forgandó szerencse.

E híres versének időmértéke még nem szabályos, de magyaros ütemei között bizonyos daktilusi lejtés figyelhető meg:

Fortuna szekerén okosan ülj,
Úgy forgasd tengelyét, hogy ki ne dűlj:
Ha szépen vezetett,
Ha miben kedvezett,
Meg ne örülj:
Fortuna szekerén okosan ülj!

Faludi nagyarányú prózai munkásságot is kifejtett, s bár művei túlnyomórészt moralizáló, egyházi jellegűek, ezekben is tudatosan törekedett a prózai stílus magyarosságára. A Nemes embertől a Téli Éjszakáig a nemességet oktató, szórakoztató szépíróvá vált. Két iskoladramát is írt magyar nyelven már világi témával. A Halotti Beszéd az ősolvasatával került nyilvánosságra. Néhány, még ma is használt szóval gyarapította nyelvkincsünket, így például neki köszönhetjük a zsebóra és a napirend szavunkat.

Faludi írói, költői munkásságát mai irodalomtörténetünk is kellőképpen értékeli. Saját korában és a későbbi nemzedékre is jelentősen hatott költészete. Rájnisi, Révai, Versegly, Pálóczi Horváth Ádám mesterüket tisztelték benne, de sokat tanult tőle Kisfaludy Sándor, Csokonai és Berzsenyi is. Legtöbbször mégis Batsányi János értékelt. Verseit 2 angol, 3 francia, 3 német és 1 olasz antológia is közölte. A "Faludi tizes" róla elnevezett hangsúlyos sorképlet, ún. gyors ütemű magyaros formáink egyike.

Faludi valóban megérdemli, hogy kétszeri pécsi tanári működésének színhelyén megemlékezzünk a későbarokk és a rokokó kiemelkedő művészeről.

KÓNYI JÁNOS,
a strázsamester író

A Magyar Irodalmi Lexikon csak ennyit tud róla: "Életrajzi adatai ismeretlenek. Szegény családból származhatott." Néhány életrajzi vonatkozást művei árulnak el róla. Szinnyei Baranya megyei származásának véli, mert a megye vezető tisztviselőit jól ismerte. Amikor ugyanis Gessner idilljeit Kazinczyt megelőzve lefordítja, művét annak a Petrovszki Sándornak ajánlja, akinek atyja akkor Baranya megye viceispánja volt. Saját vallomása szerint Szigetváron katonáskodott, s midőn 12 évi szolgálat után leszerelték, minden bizonnyal Pécssett telepedett le. Ez főleg azért hihető, mert két munkáját a pécsi Engel Nyomda adta ki. 1792 utánról nincs semmiféle adatunk róla.

Kónyi János minden művében bevallja, hogy "a nemes magyar haza együgyű (egyszerű) hadi szolgája." Tizennyolc év alatt 16 munkája jelent meg. Olyan író volt, akit főleg az egyszerű nép nagyon szeretett olvasni, s aki önmagát művelve tanított másokat. Nehéz katonai szolgálata közepette is tudott időt szakítani az olvasásra, nehéz német művek lefordítására. Írói hajlama miatt a katonaságnál rossz szemmel néztek rá, az írói világ pedig lenézte alacsony származása és foglalkozása miatt. Bessenyei ki is gúnyolja a Filozófus című drámájában. Batsányi János, majd később Toldy Ferenc védelmébe vette. Vigasztalást csak az Ányos Pállal folytatott levelezés jelentett számára.

Munkásságában valóban nem vezette művészi tudatosság: elsősorban szórakoztatni akarta olvasóit - ízes, zamatos magyar nyelven. Talán ez volt sikerének is titka. Várta mulatság című "tündéres és ritka története" négy kiadást ért meg. Orfeus és Euridike című énekes játékát Kolozsvárott, Gróf Valtron c. tragédiáját pedig több nagyobb városban is sikerrel adták elő - magyar nyelven. A mindenkor nevető Demokratikus c. műve eleven, színes, a népi észjárás tükröző anekdotagyűjtemény, amely Arany János Jóka ördögére is hatott. Népszerűségére jellemző, hogy e két kötetes

"okos leleményű furtsa történeteket" tartalmazó művét az 1815-i Szent György napi vásásra hatodszor adta ki a budai Landover Nyomda.

Küzdött az elmaradott falu népének gazdasági és szellemi fölemelkedéséért is. Ezért németből magyarra fordítja Sámuel művét, amelyet A parasztember Magyarországon micsoda és mi lehetne; egy rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben címmel ad ki. 1779-ben Zrínyi Miklós Szigeti veszedelme után négyes rímű, tizenkettes strófákban verset ír Magyar Hadi Román, avagy Gróf Zrínyi Miklósnak Szigetváriban tett vitéz dolgai címmel. A szigetiek hősiességének megírására a következők serkentették: "Én felindulván, egyszersmind Sziget váriban lakó lakásom arra ösztönzött, hogy ama Magyar Hektornak, Zrínyi Miklósnak jeles történeteit és a pogányok ellen való vitéz maga viselését a régi hamvából megújítsam melly is már hazánkban igen megfogyatkozott."

Kónyi verses munkája azért is érdekes, mert a felvilágosodás eszmekörében a barokk elemek helyett már a világi életfelfogást tükrözi. Művében Zrínyi egyedileg nem kiemelkedő alak, csak seregével együtt nagy, aki csak a szigetiek áldozatvállalásával együtt képes megvívni török elleni harcát. A közösségi gondolat jut kifejezésre Zrínyi buzdító beszédében is:

Az idő vénsége nem bontja hírünket;

Maradékink áldják kiontott vérünket.

Az egyszerű strázsamester nyelve itt is ízes, szemléletes. Kedveli a költői képeket. Zrínyit a szultán "sárkány-téjjel tartott kaur"-nak nevezi, Juranits "hiába vásétja nyelvét", Badankovics "lesózott egynehány agát", míg Kerecsényi árulónak "hosszú nyakát istránggal megmérnék."

Ha Kónyi e munkájával nem is éri el Zrínyi Miklós nagy eposzának szépségét, kétségtelen, a köznép körében nagymértékben elősegítette a szigeti küzdelem megismerését.

Mai irodalomtörténetünk már kellőképpen értékeli "az együgyű hadi

szolga" irodalmi működését. A strázsamester író, ha nem is írt a kor "fentebb stíl"-ján, régi magyar nyelven fogalmazott, ízes népi írásaival az irodalmi népiesség egyik baranyai megszólaltatója volt.

ETÉDI SÓS MÁRTON

Magyar gyásza

Az első magyar hírlapok egyike, a Magyar Kurír 1792-ben arról számolt be, hogy a híres költőnek, Orczy Lőrincnek László fia saját költségén kinyomtatta Etédi Sós Márton eposzát, a Magyar gyászt, teljes címén: Magyar gyász, vagyis második Lajos magyar királynak a mohátsi mezőn történt veszedelme. - Mellyet gyenge tehetsége szerint versekben kívánt szedni egy Nemzete romlásán kesergő Nemes Magyar E.S.M.

A történeti eposz elején a szerző éigig magasztalja mecénása irodalom pártolását és tudományszeretetét, majd "A Magyar Nemzetről közönségesen" szóló versezetek következnek. "Romlott hazánknak" szomorú állapotáról nyilatkozik itt a költő: amíg saját lángja nem égette a magyarságot, amíg fegyverre nőttek fel bajnokaink, addig félt tőlünk török, tatár. De mióta Dobse László a király, régi dicsőségünknek vége. Mintha Etédi szavai visszhangoznának később Kölcsey Himnuszában vagy Tompa A gólyához című allegóriájában:

Mert ellensége lett testvér testvérenek,
Üldözője Attya édes Gyermekeinek,
Némely motskolója saját nemzetének -

Etédi Sós Márton művét két részre tagolja. Az első részben a magyarok ellen készülő Szolimán tanácskozását írja le, majd megkapó jelenítő erővel a budai országgyűlés főurainak, főpapjainak a török elleni harccal kapcsolatos véleményét fejti ki. Magyaros szólások, népi példabeszédek buzognak elő Etédi tollából, midőn az idegen nemzetektől

való segítségkérést, a csataterveket bontja ki:

Nem kell hinni a hírt, mert aki ezt írta,
A füles Baglyot is azt tudta: patsirta.

Itt bontakozik ki az eposz értékes mondanivalója, a kora társadalma feletti erőteljes bírálat. Nemcsak az bántja a költőt, hogy ruhája sincs népünknek magyar módra szabva, hanem az is, hogy erkölcsünket "idegenektől húzzuk", az emberek gonoszsága, kapzsisága nem ismer határt. Nemcsak a török, a német is pusztítja (!) a magyart, de leginkább önfia.

Míglen Hazánk saját lángja nem égette,
Addig a Hold szarva meg nem rettenthette,
A Sas körmével is hiába kergette,
Mert azzal halálra nem sebesíthette.

Az eposz második részében Brodarics leírását hűen követve "Lajos király külömb-külobb dolgairól" szól, majd Magyar Mars címmel a magyar tábort és a csata lefolyását részletezi.

Brodarics elbeszélése szerint Lajos királyt a csatakezdés előtt Mátyás szelleme és az Ekhó is óvatosságra intette. Etédi eposzában is, midőn a király "kiindult vadászni Pétsnek mezejére" egy sűrű erdőben rátalált Ekhóra, s az figyelmeztette, a törökkel való összecsapás előtt várja meg Zápolya seregét. A király azonban már nem tudott szembeszállni Tomori akaratával.

A befejező Toldalékban "a romlott világ" ellen panaszkodik az eposzíró, s arra a végső következtetésre jut, hogy lehet valaki tudós, mint Homérosz, vagy ékesen szóló szónok, mint Demoszthenész:

De ha nem tudsz élni színes praktikával,
Üldöz a szerencse, hidd el, balkarjával.

Etédi Sós Márton Magyar gyászát saját korában kétszer is

kiadták. Ihászi Imre 1795-ben A Mohátsi Veszedelem címmel ötfelvonásos tragédiát írt belőle. Az eposz minden bizonnyal tetszhetett az olvasóknak, mert a szerző a nemzeti érzést erősítette a mohácsi mezőn hősi halált haltak dicséretével. A mű népszerűségét elősegítette a korábban még erősen élő labancellenes hangvétel is. Bezerédi bátorságát említve megjegyzi a költő: úgy bánt a némettel, mint karoly a fürjjel:

Ki a kardját német hússal éteti,
A csujtárját német vérrel festeti.

Hiába, még visszhangzott a Márvány tenger partján élt hontalanok hangtalan éneke...

VIRÁG BENEDEK

"a Magyar Horácz"

Amikor 1830. január 30-án hetvenhat éves korában teljesen magára hagyottan, budai lakásán meghalt, kiderült, hogy annyi pénz sem maradt utána, amennyiből koporsóra tellett volna. Egy jótékonykodó özvegyasszony költségén temették el a század eleji ódaköltészet nagy alakját, Virág Benedeket.

Tabáni lakószobájának egész bútorzata egy fenyőfaágyból, könyvespolcból, asztalból és 3 szalmaszékből állott. Gyakori vendégei: Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Bajza József és mások télen nem sokáig tartózkodhattak nála, mert nem volt téli tüzelője. Bundákba burkolva, félig dermedten, késő éjfélig fordítgatta nagy mestere, Horatius, vagy, ahogy ő írta "Horácz" ódáit. El is készült műveinek teljes fordításával. Ha verseit a mai olvasó porosnak is érzi már, emlékezzék arra, hogy Virág Benedek saját

korában verseivel nemzedékeket lelkesített és tanított hazaszeretetre. A jobbagycsaládból származó költő komoly intései az egész nemzethez szóltak, különösen erősen ostromozta kora elpuhult ifjúságát: "Vesszetek el, mostoha fajzatok!" - dörögte. A dicső elődök példáját állította eléjük követésre, s Változás című versében a nemességre hárítja a felelősséget a nemzeti felbuzdulás elhamvadásáért: "Most tetszik ki, mi volt tüzed; játék volt, s mint füst elenyészett."

Virág Benedek ifjúságáról keveset tudunk. Iskoláit a nagykanizsai és a pécsi gimnáziumban végezte, majd belépett a pesti pálos rendbe. A teológia tanulmányozására ismét Pécsre jött. Pécsen kezdett el levelezni Ányos Pállal, aki a páros rímű alexandrinusok írására serkentette. Céljuk közös: a magyar költészet művelése az elhanyagolt nemzeti nyelv fejlesztésére.

Székesfehérvárra kerülve a pálos rend feloszlásáig gimnáziumi tanárként a latin nyelvet tanította. Mint kiérdemesült tanár megy nyugdíjba, de függetlenségét, bár nagy nyomorban élt, mindvégig megtartotta. Hazafias versei egyes lapokra nyomtatva kézzel kézre jártak, s hol lelkesítő, hol korholó hangjukkal hatottak az olvasóra.

Virág Benedek szerette a békét, a nyugalmat. Ezért emeli fel szavát a napóleoni háborúk embertelensége ellen. Az emberi béke eljövételét hirdeti, mert "a soká tartó viadal piacán a szeléd lelkek fene tigrisekké válnak, elszokván az igaz s az érző emberi szívtől." (Békesség-óhajtás. - E versre Kodály Zoltán nagyhatású énekkari művet komponált.)

Nevét elsősorban Horatius-fordításai, lelkesítő versei, nagy történelmi munkájának, a Magyar századoknak hazafias szelleme őrzi. Igen jelentős volt az a hatás is, amelyet kortársaira gyakorolt, főleg Csokonai, Berzsenyi és Vörösmarty költészetére. Nemcsak előkészítette az utat, de a felvilágosodás szélesebb köreibe is át

akarta menteni a klasszikus ókor örökségét.

A "szent öreg" emlékét Kosztolányi Dezső szép verse ma újból idézi:

Sokszor megállok most, hol ő lakott rég
s alázatosan és magamba szálló lélekkel kérdem,
mi maradt belőle? (Ének Virág Benedekről)

JURANICS LÁSZLÓ,
Batsányi barátja

Kufstein! Ma: Tirol kapuja, kellemes klímájú üdülőhely, Miksa császár 1512-ben 6-8 méteres falakkal körülvett várat épített ide, amelyet a XVIII-XIX. században börtönként használtak. Ide küldték "üdülni" vagy meghalni azokat a magyarokat, akik a Habsburg politikának útjában állottak.

A kufsteini Császár-toronyba ma már könnyű eltalálni: magyar nyelvű tájékoztató táblák irányítanak bennünket oda, ahol a 8 méteres falakon belül raboskodott Wesselényi Miklós, Kazinczy Ferenc, Teleki Blanka, Leőwey Klára, Czuczor Gergely és még sokan. Itt halt meg a tragikus sorsú író, Szentjóni Szabó László, akinek halálhörgését a szomszédos cellában a forradalmár plebejus költő, Batsányi János hallgatta és írta meg.

A tapolcai saru-varga fia egy évi kufsteini várfogsága után sok hányattatást élve át, végül is Linzbe került száműzetésbe. Itt a hazai irodalmi körökkel való kapcsolata meggyengül, lassan kezdik elfelejteni. Egy, csak egy jó barát tart ki mellette mindvégig: a szigetvári hősnek, Juranics Lőrincnek ivadéka, Juranics László, pécsi nagy prépost. A vele csaknem egykorú Batsányival a keszthelyi középiskolában ismerkedett meg Juranics, mindketten a "syntaxista" (nyelvtani) osztályba jártak. Ez a barátság hatvan éven át tartott, noha többé nem találkoztak egymással -

csak levelek útján. Batsányi azonban nemcsak levelező társat talált Juranicsban, hanem mecénást is, aki 130 lapos verses kötetét 1827-ben 400 pengőforintért kinyomatta. Rövidesen megjelent a második, bővített kiadás is 1835-ben a következő ajánlással: "Főtisztelendő Juranics László pécsi kanonok úrnak, több vármegyék táblabírájának, mint legrégebb szíves jó barátjának küldi és ajánlja a szerző."

De nemcsak a forradalmár költőhöz kötötte életre szóló barátság, jó viszonyt tartott fenn a kiváló tudóssal, Fehér Györggyel és Vörösmarty Mihállyal is. "A magyar rímekbe szinte szerelmes volt" - írja róla Szalay Antal, a kortárs. Tisztelte az élő és elhunyt jeles férfiakat. Legnagyobb királynak Szt. Lászlót, legnagyobb hazafinak Hunyadi Jánost, legnagyobb papnak Pázmány Pétert tartotta. Az élők közül pedig Széchenyi Istvánt értékelte legtöbbször.

Juranics erősen szociális lelkületű ember volt. Más írókat is segélyezett, különösen a jól tanuló fiatalokat támogatta. 78 éves korában végrendelezett s többek között "a magyar nemzeti academinak", a váci siketnémák intézetének, a pesti vakok intézetének és azok számára, akik Pécsen a katonaság körében a magyar nyelvet tanítják, nemkülönben "értényi szegény tanulók segedelmezésére" jelentős összegeket hagyományozott.

Végrendelete 15. pontjában leírja hazafiúi érzelmeit, minél fogva a magyar Leonidas és elesett társainak emléket kívánt emelni, és végrendeletileg meghagyta, hogy a hősi küzdelem évfordulóján, szeptember 7-én minden évben ünnepséget tartsanak Szigetvárott. Az első ünnepséget az ő magyar nyelvű beszédével nyitották meg, s ezek későbbi megtartására 2500 forintos alapítványt tett. De ugyanígy rendelkezett a szomorú emlékű mohácsi csata ünnepségeiről is.

Termetre kicsiny, de szellemében kiváló, nyájas, szívélyes, közvetlen modorú ember volt, aki szívesen részt vett a falusiak menyegzőin, a névnapokon, s az egyszerű beszédet örömmel hallgatta, a

tréfákat följegyezte magának.

Már életében sokra becsülték a tudományokban való nagy jártasságáért, különösen az irodalom és a honi történelem kiváló ismeretéért. Értékes könyvtárában nemcsak a latin klasszikusok kötetei voltak megtalálhatók, hanem "minden Catholikus és Protestáns, régiségek, melyek 200 esztendő előtt magyarul nyomtattattak." Ezek között volt Janus Pannonius kétkötetes latin nyelvű munkája is.

Pécs városa és a nagy költő szeretete árad e soraiból: "Pétsnek is ha megvizsgálom és megjáróm gyönyörű vidékét, amit pedig igen sokszor szoktam tselekedni, mikép lebegnek előttem ama halhatatlan és külföldön is elhíresedett Janus Pannoniusnak árnyékai, mert tizenkét esztendeig volt ezen városnak lakója és ha a csinos olasz föld és annak éltető ege hevítette őtet a versírásra, valóban azt tehette benne Pétsnek is bájoló tája."

A nagy irodalombarát 1850. december 12-én halt meg Pécsett, 85 éves korában.

GARAY JÁNOS,

az obsitos szerzője

Pécs város lakossága 1941-ben a Nagy Lajos Gimnázium falán szerény emléktáblával adózott "a magyar nyelv lánglelkű apostolának, régi dicsőségünk koszorús költőjének, a hajdani pécsi ciszterciták (1823-28) emlékének."

Mindössze negyvenegy évet élt a Háy János alakját Az obsitosban megörökítő költő, aki a rövid pályafutás alatt versben köszöntötte Kliegl pesti nyomdászt, az újfajta szedőgép feltalálóját, a magyar Gutenberget: a Pest és a Sámson gőzhajó indulását. Családi lírája, természetleírásai

Petőfi felé mutatnak, epikája (főleg a hős és a zsarnokság összeütközéséből fakadó Kont és A nagyidai vajda c. elbeszélő költemény) Arany Jánosra is hatott.

"Szépirodalmunk egyik igása" - ahogyan magát nevezte - tizenkét gyermekes családból 1812. október 10-én Szekszárdon született. A komoly, csendes fiút a szülők papnak szánták, s ezért a ciszterciek pécsi gimnáziumába írták be. Hogy az elszegényedett család gondjain is segítsen, és hogy középiskolai tanulmányait befejezhesse, verselgetett. Vahot Imréhez írt költői levelében ekként számol be irodalomszeretetről: "Pécsett Virágon és Zalán futásán csüggött szívem s a Himfy hősregéin." Kezdeti művei, de későbbi alkotásai is telítve vannak patriotista gondolatokkal: "Nincs életem - írja -, mert lényem hazámon kívül csak az irodalomé."

Sorsa: küzdelem a megélhetésért. Már országos nevű költő, mégis el kell fogadnia az aradi vár politikai foglyainak könyöradományát. A családért őrlődés néha a műgond nélküli munkára kényszeríti. Írt verseket, novellát, tájrajzot, szakcikkeket, kritikát, verses rejtvényt, divattudósítást, napihíreket - sokáig havi húsz váltóforint fizetésért. Amiként a műremekekben nem válogató, munkahelyeiben sem. Huszonegy éves, amikor Mátray Gábor szépirodalmi folyóiratának, a Regélőnek segédszerkesztője. Négy év után Munkácsy János lapjához, a Rajzolatokhoz szegődik, majd a pozsonyi Hírnök munkatársa.

Pestre visszatérve 1839-ben már mint az MTA tagja a Jelenkor és a Társalkodó szerkesztőségében dolgozik. Három év múlva megindítja Erdélyi Jánossal a Regélő Pesti Divatlapot, amely később a Pesti Divatlap nevet veszi fel. Vahot Imre szerkesztésekor Frankenburg Életképek c. lapjánál is rovatvezető.

1848 áprilisában a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává nevezi ki Eötvös. A forradalom és a szabadságharc katonája lesz: verseivel - kevés ideig nemzetőrként is - harcolva. A

szabadságharc bukása után állását veszti. Pestről is el kell menekülnie, állandóan betegeskedik. Családjával együtt nyomorog. Látását elveszti, utolsó műveit családja tagjainak diktálja.

Garay János 1853. november 5-én halt meg Pesten. Utolsó útja valósággal tüntetés volt az elnyomó osztrák rendszer ellen.

Összegyűjtött versei először 1843-ban jelentek meg. A negyvenes évek derekán írta legjobb verseit, köztük Az obsitost, melyben a nagyotmondó leszerelt katona ízes magyar típusát örökítette meg. A drámaírásban Shakespeare volt a mintaképe. Némelyik versének egy-egy sora szállóigévé vált. Versei megzenésítői között van Liszt Ferenc, Erkel Ferenc, Thern Károly, Kodály. A szigeti várvédő hősiességének Zrínyi Miklós című elbeszélő költeményében (1846) áldoz.

Amikor az egykori pécsi diák emléke előtt tisztelgünk, hadd zárjuk sorainkat a mai ifjúság számára is időszerű versrészlettel:

Csak törpe nép felejtethet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket;
A lelkes eljár ősei sírjához,
S nyújt régi fénynél új szövétneket.
S ha a jelennek halványul sugára,
A régi fény ragyogjon fel honára!

(Garay János: Az Árpádok)

VÖRÖSMARTY MIHÁLY,

a Szózat költője

A sors különössége, hogy a Szózat költője nemcsak ugyanabban a pesti (Váci utca 5. számú Kappel-ház) lakásban lakott és halt meg, amelyikben Kisfaludy Károly élesztgette a nemzet szunnyadó lelkiismeretét, hanem még a temetése is (1855. november 21-én) Kisfaludy halála napjának évfordulójára esett. Első életrajzírója: Gyulai Pál, Petőfi sógora, ekként írja le a nagy költő temetését: "Pest emberi emlékezet óta nem látott ily népes temetést. Húszezer embernél több követte a koporsót, s a fogatok számlálhatatlan sora lepte el az utcákat. Az életét nemzetének áldozott férfiú halálával is a nemzeti érzelem nyilvánulására adott alkalmat."

Amiként halálát megsiratta a magyar nép, amelynek sorsával negyed évszázadon át összefonódott élete és költészete, akként halála után is osztatlanul a miénk egész költészete. Éppen ezért életéből és költészetéből csak néhány olyan mozaikdarabkát ragadunk ki, amelyhez valamiféle pécs-baranyai vonatkozás tapad.

Kevesen tudják, hogy Vörösmarty családnevét a dél-baranyai Vörösmart községtől kapta. Pécs városa mindig nagyra értékelte a költőt. Ennek tanúbizonysága, hogy 1848. március 18-án "a választott község és az összes polgárság jelenlétében tartatott közgyűlés" őt a város díszpolgárává választotta.

Vörösmarty már fiatalon, 1821-ben meglátogatta megyénket a Perczel fiúk társaságában. A szigeti vár roskadozó falai előtt állva Zrínyi hősi szellemét idézi: "Te a hazáért halni tudtál, dicső! Mi nem tudunk már érte csak élni is!" Sziget c.

epigrammájának soraival a Szigetvár főterén levő hősi emlékmű talapzatán találkozunk. Az elhullott magyaroknak sírja, Mohácsföld" is versírásra készíti.

Barátainak egy része is Baranyában, Tolnában él. Egyed Antalhoz, Teslér Lászlóhoz, a későbbi bükkösi plébánoshoz, illetve Klivényi Jakabhoz több verset írt.

Az Egyed Antalhoz című versben meghatóan figyelmezteti barátját:

Oktass és magyarul terjesszed az isten igéjét;
Így vele terjed majd a hazanyelvnek ügye,
S a honn is gyarapul; te pedig fő karba jutandasz:
Fényleni fog neved is Hunnia díszes egén.

A Teslér barátomhoz című költeményben az érzelmi világában eléggé tartózkodó költő feltárja Perczel Etelka iránti szerelmi érzését:

Így ír barátod, kit ha talán feléd
Vezet korának szétlebegő szele:
Olvashatod bágyadt szeméből
Haszontalanul epedő szerelmét.

Az édesanyja vallásos szemléletmódját követő költő egy pécsi kispap hatására - bármilyen groteszk is - szembe tudott fordulni a klérus haladást gátló törekvéseivel. Klivényi Jakab, akivel Vörösmarty még Pesten barátságot kötött, akarata ellenére lett papnövendék, s súlyos ellentétbe került feletteseivel, akik költői kibontakozását gátolták. Vörösmartyhoz írt levelében így panaszkodik: "Midőn látom, hogy a legmíveltebb elme lecsüggő fővel szolgál a színlett erkölcsnek, vagy amint itt nevezik, ájtatosságnak, lehetetlen, hogy meg ne borzadjak, lehetetlen, hogy

ily érzésekre ne fakadjak... Átkot érdemelnek... kik a szentség palástja alatt bitangolnak."

Bár Klivényi később beletörődött sorsába, ez a költészet iránti rajongásának feláldozásával járt. "Hatása azonban - írja Nemes István - nyomot hagyott Vörösmarty költészetén, s nagy része volt abban, hogy az antiklerikális kritika egyre gyakrabban jelent meg verseiben.

Ars poeticája már 1833-ban: "Legszentebb vallás a haza s emberiség." E kettőt együttesen szolgálják későbbi nagy verseinek mondanivalói. A meddő gondolati küzdelmet elejtve, ekkor már a nemzet felemelkedését hirdeti - az egyetemes emberi sorsfejlődés feladatául is ugyanazt a programot állítva fel:

Mi dolgunk a világon? küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbekért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
Ha azt kivítettük a mély süllyedésből
S a szellemharcok tiszta sugaránál
Olyan magasra tettük, mint lehet,
Mondhatjuk, térvén őseink porához:
Köszönjük élet! áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfi munka volt!

A Szózatban és nagy gondolati verseiben kibontott prófétikus meglátásait a történelem igazolta.

KLIVÉNYI JAKAB

A Magyar Irodalmi Lexikon néhány életrajzi adaton túl, csak annyiban emlékezik Klivényi Jakabra, hogy ő bátorította a fiatal Vörösmartyt költői fellépésre, és noha pap volt (pécsi kanonok, majd apát), levelei-vel Vörösmartyt "erősen antiklerikális irányban befolyásolta." Munkás-sága - úgy érezzük - már csak helyi vonatkozásai miatt is több szót érdemel.

Klivényi Jakab költő és műfordító 1800. július 24-én született Szekszárdon, ahol négy éven át az elemi ismereteket sajátította el. Szülei 1811. november 1-én a ciszterci rend pécsi főgimnáziumába íratják be; itt a latin nyelvi alapismeretek elsajátítása után főleg a poétika területén tűnt ki. Igazgatójának, Horváth Jánosnak és Dréta Antal tanárának buzdítására ő is próbálkozik Vergilius nyelvvel; ékes latin hexametereket ír, elsősorban tanárai köszöntésére.

A pécsi évek azonban csak az érlelődés, az előkészület ideje volt. Igazi irodalmi légkör Pesten veszi körül. Az egyetemi előadások, az ezeket követő irodalmi viták, a publikációs lehetőségek, Kisfaludy Károly és körének hatása Klivényit is tette serkenté. 1818-ban Pesten „hetedik oskolás korában” magyar verset ír Vörösmarty Barátimhoz címmel.

Vörösmartyval együtt részt vesz a Czinke Ferenc egyetemi tanár által vezetett irodalmi színpad munkájában. Több darabban kisebb szerepekhez jut. Néhány szerelmes verset is ír, de igazi költői kibontakozása Pécsen kezdődik, ahol, mint papnövendék állandóan levelez a Pestről Börzsönybe költözött Vörösmartyval. Tréfásan kérdezi a nagy költő: "Még ömersz-e Klivényi, hogy így bánsz gyenge szívemmel; hogy kétségekkel fojtod el érzetimet?" Klivényi levelei panaszosak: "Köztünk kevés van ki magyar lángomat ébresztené, vagy kit magyar lángom ébresztene!"

A pécsi szemináriumban nem jól érzi magát, kiábrándul a papi hivatásból: "A legmiveltebb elme lecsüggő fővel szolgál a színlelt erkölcsnek, vagy amint itt nevezik, ájtatosságnak.. Szomorúan meg kell vallanom, hogy a természet szavát vagy nem hallottam, vagy elismértem. De már későn jövök észre: benn vagyok az örvényben, melyből se útam, se módomban nincs a kiszabadulásra."

Egy másik, Vörösmartyhoz írt levelében szenvedélyesen fakad ki a műveletlen papok ellen: "... egy dühös szószólót kellett hallanunk, ki minden beszédében nemcsak a játékszín, román (regény), költés és muzsika ellen okádó szentségtelen epéjét, hanem azokat is kárhóztató kik nagyobb gyönyörűséget lelnek serdülő litteraturánk (irodalmunk) remek szüleményeiben, mint vagy az olvasó eregetésében vagy a szentek életének olvasásában".

1824-től a mai Mecseknádasdon lelkeszkedik. Nádasdon alig fejt ki irodalmi működést. Idejét azzal tölti, hogy apró, szellemes aforizmákat szerkeszt, szórejtvényeket gyárt; Vörösmartyval való kapcsolata is meggyengül. A Zalán futásának ünnepelt költőjéhez 1826. október 19-én írt levelében sajnálattal közli, hogy Salamon című művére négynél több előfizetőt nem sikerült szereznie.

1831. szeptember 19-én Szepesy Ignác felkérésére a líceum történelem tanára lett. Hat év múltával azonban berkesdi plébános, 1855-től kezdve ismét Pécssett tevékenykedik. A mélyen szociális érzésű, az elesetteket és a szegényeket támogató költő, Vörösmarty ifjúkori barátja 1866. július 11-én halt meg Pécssett 66 éves korában.

PÉCSI ÉNEKESKÖNYV 1830-BÓL

A Pécs melletti Szabolcson 1830. szeptember 30-án elhatározta valaki, hogy "Processiora alkalmaztatott Énekes Könyv" megírására szánja el magát. Egy latin nyelvű antiphonától, zsoltárokat bevezető énektől eltekintve valamennyi ének magyar nyelvű, még hozzá a nyelvújítás szóalkotásaitól érintetlen, ízes, zamatos régi nyelven írt, 262 lapnyi terjedelmű, kalligrafikus betűkkel, kézzel írt könyv.

Az ismeretlen énekeskönyv-szerkesztő többféle alkalomra felhasználhatóan gyűjtötte össze a jobbára vallásos témájú énekeket. A liturgikus ünnepeken kívül ilyen alkalmakra is írt énekeket: "1. Szárazság üdején, 2. Sok esső üdején, 3. Háboru üdején, 4. Döghalál üdején, 5. Közönséges üdőben v. Jubileumkor."

Ezek után a "Régi versek" következnek. Közöttük ott találjuk Dávid király zsoltárait (6., 31., 37., 50., 101., 129., 142.) és a mai fülnek már szokatlan események elleni énekeket, mint pl. "a döghalál és éhség", "a mérges fekély öldöklése" elleni könyörgéseket. Korfestő megállapításokkal is találkozunk. Az egyik ének arról számol be:

Nagyon fel indultak a hatalmasságok
És meghasonlottak népek és országok.

Másutt: Tekintsed szükségünket nyomorúságunkban,
bús állapotunkban tápláld szegénységünket.

A 250. lapon érdekes címre leltem: Tábori Ének. Ez öt verset tartalmaz. Belőlük négy a kor nagy költőinek (Kölcsey, Vörösmarty) ismert verseinek átköltése, egy-egy gondolatának másfajta megfogalmazása. A Himnusz gondolatait rezonáló vers ekként kezdődik:

Isten! ki annyi vész közt meg tartád hazánkat
Jer most is oltalmunkra, s vezérelj csatánkat az
élet és halálnak sorsát te intézed,
Csak tőled vár szerencsét s áldást magyar néped.

A negyedik versszak már a szabadságharc patriotizmusát idézi:

Ha vérbe s életünkbe fog kerülni harczunk,
légyen meg akaratod, öröm lesz meghalunk,
csak kedves, szép hazánkat szabaddá s dütsóvé
Tedd minden népek előtt, most és mind örökké.

A Szózat hangulatát idézi a második vers:

Annyi csapás után, ezer veszély között
- melyekkel szép hazánk halálra küszködött,
Te voltál és Te vagy legerősb védfalunk,
légy a jövőben is remény csillagunk.

A negyedik vers Vörösmarty Harci dalának átköltése. A címe:
Fölhívás. A harmadik és a negyedik versszakot idézzük:

A gazdag allvidéken dulong e vad csoport,
s hazánk vég pusztulásán ohajtva ülni tort.
De méltó bosszujában már talpon a magyar,
s hős fegyverén török meg a pusztító agyar.

Hol az? ki most remegne fel kötni fegyverét!
hadd adjuk a jövőnek gyalázatul nevét:
s ne védné egytül egyig mint hős a drága hont,
a'melyre párt ütőknek szilaj hatalma ront!

Az utolsó, ötödik versnek címe: Nép Hymnus. Nem Kölcsey
himnusza, hanem a császári himnusz: a Gott erhalte! Miért
került a kötet végére? Ki tudja? Amikor az énekmásoló művét

1855. február 25-én "Pétsett" befejezte, még ezt kellett énekelni!

ARANY JÁNOS HUMORA

1851. október 8-án a nagykőrösi iskolafenntartó testület, a református egyháztanács megválasztotta a nemzet nagy költőjét az ottani középiskola irodalomtanárának. Arany János csak hosszas töprengés után szakadt el szülőföldjétől, Nagyszalontától, s eleinte a megélhetési nehézségek miatt is nagyon elkedvetlenedve, zárkózottan éldegélt családjával Nagykőrösön. Később azonban a tantestület tagjainak társaságában megtalálta azt a "szellemdús társalgást", amelyben feloldódott a szabadságharc elvesztése miatt érzett fájdalma, szülővárosa iránti sóvárgása. Kirándulgatott jó barátaihoz, tanártársainak a város határán levő szőlőibe. "Kimönt a högybe!" - mondták a kőrösiek a szőlőlátogatókról. Amikor egy alkalommal Arany lassú, óvatos lépésekkel megérkezett, a társaság már kintlevő tagjai azt hitték, hogy beteg. "Semmi bajom mondta Arany - csak a högyet keresem, de nem találom."

Arany egyik kedves tanártársa Szilágyi Sándor volt, akit elevensége miatt sokan bosszantottak. Amikor 1853-ban Kecskemétről Nagykőrösre jött át tanárnak, Arannal csakhamar barátságot kötött, s együtt fogtak egy magyar olvasókönyv szerkesztésébe. Ez azonban nem képezte akadályát annak, hogy egymás között ne élcelődjenek. Amikor egy ízben Szilágyi leölt egy süldő malacot, az ünnepi vacsora elköltésére tanártársait is meghívta. A malacpecsenye tálalásakor Arany felállott, pár papírlapot vett elő a zsebéből, s így szólt: "Ezt a verset az útszélen találtam jöttömben, engedtessek meg nekem, hogy felolvassam."

Bár a Szilágyit bosszantó tréfás vers nem a nagyközönség számára készült, a jóbarátok csakhamar lemásolták. Két eredeti kéziratát

ismerjük: az egyik Kovács János debreceni tanár ajándékából a debreceni ref. kollégium könyvtárában van; a másikat Szilágyi Sándor őrizte meg. Több másolata közül az egyik Pécsre került: Mányoki Tamás kunszentmiklósi tanár 1858. október 6-i levelében Arany Jánosnak két malac-versét is közli szüleivel.

A vers első fele 74 sorból áll, s benne a költő a malac külső és belső tulajdonságait veti össze Szilágyi Sándoréval.

A vers második része: A malac búcsúzása. Ez a másolat szövege szerint ekként szól:

Gyilkosom, kegyetlen, mivel érdemlettem,
Hogy ennyi sok éhes osztózzék felettem,
Hogy fiatalságom zsíros tavaszában
Így körülfogjanak szélteben, hosszában.
Ugyan nem irtóztál belém verni késed,
Melylyel nem volt eddig egy sicher-döfésed,
Melytől ez ideig a patkány sem féle,
Hogy tudtál engemet által szúrni véle?
Gyönyörű multság, gyönyörű theátrum!
Ezért mondták rólunk - par nobile fratrum
Ilyen a barátság? a gyöngébb a vesztes?
Így tett Piladessel a derék Orestes?
Várj rá, mert szellemem feljár kísérteni,
Minden bátorságod az inadra keni.
Nem mersz többé este az utczán járkálni,
Nem fogsz egymagadban gyertya nélkül hálni.
Ha valami éjjel paplanodban morog,
Az én lelkem lesz az, a mely ott kuncsorog,
Az lesz, mely a legszebb női társaságban,
Egyszer csak megdördül hátul a nadrágban.
De nem... megbocsátok jó keresztény módra,
Hiszen hol találnék ily méltó utódra,

Baráti emlékül azt a gyűrűt hagyom,
Melybe - ha jól sejtem - farkam dugva vagyok.

"Eddig e költemény, melyet Arany csak meghitt barátjaival közlött, s melyhez én is nehezen juthattam. Kérem édes Atyám, tegye a többi levél közé..."

A 120 évvel ezelőtt írt egykorú levél érdekessége nemcsak az, hogy Arany nagykőrösi tartózkodása alatt íródott, hanem az is, hogy több helyütt eltér az eredetitől. Így pl. a 18. sorban az eredetiben kucorog olvasható, a pécsi változatban: kuncsorog.

Olyan volt Arany kőrösi költészete, mint amit a szép hölgy szeméről ír: "egyszerre könnyet hullat és mosolyg".

JÓKAI MÓR

Pécs díszpolgára

A Kerepesi temetőben sétálóknak csakhamar szemükbe tűnik egy szecessziós díszítésű, hatalmas köroszlopsorral körülvelt egyszerű sírhalom, tetejébe tűzött fejfáján csak ennyi: JÓKAI MÓR. Egyszerűség és pompa. Amikor ezt a szinte groteszk ellentétet láttam, önkéntelenül is a nagy író önjellemzése jutott eszembe:

"Jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalútjaikon, s futottam futó betyárokkal együtt pusztákon, mocsarak, erdők sűrűjében; ott voltam Bécs város és Budapest ostrománál, a bombatűz közepette, s a feldúlt Komárom romjai közt; s láttam a világot fejemre omlani Világosnál; ettem cigány bográcsából, a királyi asztalok ezüsttálaiból, voltam szegény ördög, aki zsidó gyerekeket tanít magyar

nyelvre havi két forintért, s voltam bankelnök, aki százezrekkel hajigálózik... De mindezekén túl, hogy éppen ennek a kis nemzetnek vagyok az írója, az büszkeségem."

Valóban, mi is büszkék lehetünk európai hírű nagy romantikusunkra, aki írásaival és személyes példájával akkor nevelte népünket munkás és áldozatkész hazaszeretetre, amikor sokakból ez hiányzott. Hetvenévesen is részt vett az Interparlamentáris Unió brüsszeli ülésén, ahol francia nyelvű előadást tartott a világbékéről: "Az egész világ akarja a békét, a civilizált társadalom minden tényezője.. Roppant többség tart velünk, a mi ideálunk mellett."

Jókai Mórt több szál kötötte Pécs-Baranya népéhez. 1843-ban már járt megyénkben, legátusként megfordult Siklóson, Tevehegyen, Máriagyúdon, Harkányban.

Az 1860-as években a felső-baranyai református egyházmegye gondnokának választotta; 1861-ben, majd 1865-ben a siklósi kerületet képviselte a parlamentben.

Pécs városa, amikor 1848. március 19-én nemzetünk nagyjai sorából 28 személy "e város díszpolgárainak kineveztetett", nem tudjuk miért, de Jókai neve kimaradt a díszpolgárok névsorából. A goromba hibát a város vezetősége Jókai írói jubileuma alkalmából retusálni igyekezett. Ezért 1893. évi április hó 17-én tartott rendes közgyűlésén Kardos Kálmán főispán előterjesztést tett:

"... Azon meggyőződésben tehát, hogy a tekintetes közgyűlés minden igaz érdemet nagyrabecsül, s eként az országszerte természetszerűleg megnyilvánulandó közörömből ezen ritka alkalommal részt venni kíván, javasoljuk, miként erre a legnemesebb módot alkalmazva, a polgári erényekre a legszebb koszorút juttassa az említett nagy férfiúnak az által, hogy őt lelkesülten a város díszpolgárának megválasztja; s erről szóló díszokmányt részére eljuttatja."

A díszokmányt Rihmer J. pécsi művész készítette el nagy gonddal, de

kifogásolható helyesírással, s Kardos Kálmán főispán, Majorossy Imre főjegyző és Aidinger János polgármester írta alá annak bizonyságául, hogy Pécs város Tanácsa

"Jókai Mór urat a magyar nemzeti genius halhatatlan kegyeltjét, a bámulatos termékenységű, mindig nemes célért küzdő s e miatt az egész művelt világnak is tiszteletét és csodálatát méltán kivívott önzetlen nagy író, - a hazaszeretet, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméinek lánglelkű apostolát"

a város díszpolgárává választotta.

Az eredeti díszokmány a Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai termének egyik tárlójában szemlélhető meg, mi is onnan vettük a szövegét.

Ekkor változtatták meg az addig Kis térnek nevezett belvárosi részt Jókai térré, majd a felszabadulás után a térből délre futó Deák Ferenc utcából Jókai utca lett.

VAS GEREBEN

1823. április 7-én a Tolna megyei Fürgeden szegényes ispánlakban született a száz év előtti prózának Jókai mellett legolvasottabb írója: Vas Gereben, családi nevén Radákovics József.

Kilenc éves koráig annak a dunántúli tájnak a szépségeit szívta magába, "melynek vége - ahogy a Nagy idők, nagy emberek című regényében írja - a baranyai hegyek alá búvik, és az a nagy térség a fürgedi pusztán kezdődik oly kövéren, hogy néhanapján a búzakalászt majdnem úgy kell megtámasztani, mint a szilvafát." A pusztán megszokja a természetes, nyers életet. Olyan "gazkölyök", akitől még a parasztyerek is félnek. Nem szeret iskolába járni, nincs is jó véleménnyel tanítómesteréről, "ki annak idejében éppen álló ötven esztendeig ütötte, dobta, vesszözte, botozta, élesfázta és kukoricán térdepeltette a fiatalságot" - írja a Régi jó időkben.

Tizenhat éves korában atyja Pécsre hozza tanulni, de a fiú rossz társaságba keveredik, korhelység és hanyagság miatt kicsapják a pécsi gimnáziumból. Kényszerűségből beáll íródeáknak az uradalmi irodába. Itt meg annyira felbosszantja a tisztartót, hogy az büntetésül több ezer birkának a fogát tapogattatja meg vele, hogy vajon mozog-e. A tisztartó úr lábnyomai című első humoreszkjének ez az eset lesz az alapja. Később őt is, atyját is elbocsátják állásukból. "Kénytelen valék új pályát kezdeni, nem többel: három huszassal. E három huszassal újra diák lettem, mentem Veszprémből Pápa felé egy sárgarépás kocsin. Fejemet a kocsi hátuljának kemény fájára eresztém.. hiába néztem, a csillagokat nem láttam két más csillagtól, melyek szememre ereszkedének: e csillagok könnyeim valának." (Életúnt ember)

Mégsem esik kétségbe. Némi szélhámossággal (a sárvári uradalomban dolgozó rokona bizonyítványával) beiratkozik a győri jogakadémiára, ahol diáktársai kifogyhatatlan ötleteiért csakhamar megszeretik. Csakhamar diákélclapot indít Két Garasos Újság címmel, s ebben használja először a diáktársaitól ráragadt Vas Gereben nevet.

Első humoros írásait az Életképek és a Honderű közli, de nevének ismertté válását a Pesti Divatlapban és a Jelenkorban megjelent szatirikus írásainak köszönheti.

Az ügyvédi vizsga letétele után Győrött telepszik le. Ügyes, jól kereső ügyvéd, a bíróságok előtt is közismert élcelődő hajlamáról. Egyik életrajzírója, Váli Béla így ír róla 1883-ban: "Az igazság, itt darócban lépett fel, bunkóval vervén bekötött szemmel a társadalmi osztályokat, személyeket."

A márciusi napok hírére népgyűléseket rendez: vállalja, hogy eleinte Arany Jánossal együtt, később egyedül szerkesztette a kormány politikai néplapját, a Nép Barátját. Előfizetőinek száma több ezer, öt nyelven nyomtatják ki lapját.

Világos után bujdosás, fogság vár reá, ügyvédi diplomáját is

elveszik. Ekkor újra írni kezd. Érezte, hogy "a nemzet nagy része ájulásban van még", fel kell ébreszteni. Ő, aki eddig a maradiságot állította pellengérré, most élesen elveti a Bach-féle civilizációt, melynek örvén germanizáltak, gyarmatosítottak. Egymás után jelennek meg nagy regényei: A régi jó idők (1855), Nagy idők, nagy emberek (1856), A nemzet napszámái (1857), A pörös atyafiak (1860), Dixi (1865), Garasos arisztokrácia (1865) stb.

Vas Gereben nyelve tiszta népnyelv. Ennek jellegzetes sajátosságaival ejt bámulatba, Vas Gereben nyelvében ott él a bujaságig gazdag, népies zamat. "A magyar ember beszéde - írja - keleti, ragyogó, képes beszéd, melyből az író is, mint forrásból merít."

Egy bécsi gyógyszerertárban érte e halál 1868. január 26-án.

NAGY IGNÁC

"Neveltetésem jobbadán német vala, hogy idővel a polgári életpályák valamelyikén szerencsés sikerrel haladhassak hazámban" - írja 1844-ig terjedő önéletrajzi vázlatában.

Atyja folyton más és más helyre adja iskolába, nehogy társaival nagyon összebarátkozzék, és a tanulást elhanyagolja. Így került Gyöngyösre, Újvidékre, Bajára, majd Pécsre, ahol Garay János és Frankenburg Adolf voltak iskolatársai. Frankenburg szerint Pécsen nem fejezte be a tanévet: atyja fiát betegsége miatt hazavitte. Ezt megerősíti az is, hogy neve a pécsi gimnázium osztálykönyveiben nem fordul elő. A budai gimnáziumban Eötvös Józseffel járt együtt 1824-25-ben.

1828-ban a pesti egyetemre logikusnak iratkozott be, s egy

elszegényedett öreg házaspárnál, Halmyéknál lakott. Itt csakhamar beleszeretett Halmy Karolinába, ebbe a magyar irodalomért lelkesülő művelt leányba, akinek hatására elhatározta, hogy magyar író lesz. Amikor atyja Halmyéknál meglátogatta, kiderült, hogy a fiú engedélye nélkül megnősült. A váratlan hír megrázó hatással volt az apára, s anélkül, hogy fiának megbocsátott volna, szívszélhűdésben meghalt. Ebből leszűrve a tanúságot, ezt írja Nagy Ignác: "A szülék ne avatkozzanak gyermekeik nő, vagy férjválasztásába!"

A nélkülözés hihetetlen munkabíráásra serkenti Nagy Ignácot: 1833-ban három magyar hírlapnak is munkatársa: a bécsi Magyar Kurírnak, a Hazai és Külföldi Tudósításoknak és Széchenyi lapjának, a hetenként kétszer 4 ívrét oldalon megjelenő Jelenkornak.

A kortársak megfigyelése szerint mindent meglátott, meghallott, minden érdekelte: a hús ára éppúgy, mint a politikai vagy művészeti események. Tudósításaiban sohasem írta ki - még bűntények esetén sem - a szereplők nevét. Évtizedeken át ő volt a fővárosi élet első krónikása, életképeiben sok értékes adatot rögzített számunkra, főleg a szabadságharc bukása után. 1849. november 15-étől haláláig szerkesztette a Hölgyfutárt. Folyóiratával ő segítette életre ébreszteni a szabadságharc utáni irodalmat, sokat törődött a fiatal írói nemzedékkel: Tóth Kálmán egyik verséért háromhavi börtönre ítélték.

Magyar titkok című társadalmi regényének túlromantikus hőse, Bende, a főváros szinte minden zugában megfordul, s leleplezi a különböző társadalmi rétegek belső életét: megismerkedünk az angyalcsináló házzal, a játékbarlanggal, a zsványfészekkel, a koldustanyával, a csapszékekkel stb. Adomagyűjteményét "négy tálban szitálja össze" Gyömbéry Darázs Jónás.

Még ma is időszerű témát rögzít a Menny és pokolban: bukott színdarabok beszélgetnek balsorsukról: arról, hogy miért buktak meg.

Budán 1835-ben adták elő érdekes énekes tündérbohózatát: az Árgirus királyfit. E népi elemekkel telített műve a kor kedvelt népszínmű-jellegű játékaikhoz hasonlít. A kortesvilágot idéző Tisztújítás című vígjátéka harminckilencszer került színre a pesti Nemzeti Színházban.

"Az úgynevezett okos írók közé tartozott, akik nem indulnak eszmények után, nem kergetik tüskön-bokron a halhatatlanságot, megelégszenek, ha míg élnek, jól élnek, s minden igyekezetük odairányul, eltalálni a közönség ízlését" - írja róla Mikszáth Kálmán. Amikor a Magyar titkokat azzal támadták, hogy írója "minden párttekintet nélkül forgatja a szatíra csaláncsomóját", a szerző ekként válaszolt: "Szebb és hízelgőbb bókot nem is kívánhattam volna."

Kevés írónk dolgozott annyit és oly buzgalommal, mint ő. Csak a halál ragadhatta ki a tollat kezéből, a csüggedés soha. Még betegen (hátgerincsorvadás) is állandóan dolgozott, folytatta megszokott színházlátogatásait.

1854-ben halt meg Pesten, 44 éves korában.

TÓTH KÁLMÁN

Elsősorban szülővárosa, Baja vallja magáénak, melynek négy ízben országgyűlési képviselője volt, s ahol szobra, emléktáblája áll. De életsorsa Pécs városához is kötődik. 1846-ban a pécsi akadémia bölcsészeti karán volt két éven át hallgató. A Mecsek alján szerette meg a költészetet, innen küldte 1847-ben Zöld Ördög és Mátyás Mátyás álneven írt verseit az Életképekbe. Pécssett éri a 48-as polgári forradalom, s a pécsi Líceum nyomdában jelentette meg a márciusi napokban cenzúrázatlan forradalmi versét: A szabad magyar jobbágy dalát. E Petőfi hatását tükröző versben panaszkodik

a robotoló jobbágy, hogy az eddig izzadságával öntözött föld "a várt rózsa helyett ágasbogas tövist termett."

Magyar hazám! Szabad hazám!
Most szeretlek csak igazán.
Te megadod, ami enyim,
S enyhítéd múlt fájdalmaim,
Soká tartott fájdalmaim.

A pécsi évek után, 1848-őszén tizenhét éves korában Pestre megy katonai kiképzésre. A szabadságharc idején eleinte a bácskai hadosztályban "dandárnoki segéd"-ként, később a Perczel-Dembinszky hadtestnél hadnagyként szolgált. Világos után egy ideig Baja környékén lappangott, majd Pestre tért vissza, hogy az irodalomnak szentelhesse életét. 1856-ban feleségül veszi Majthényi Flóra költőnőt, de 12 év múltával elválik tőle. Amikor azonban Tóth Kálmánt 1879-ben szélütés éri, volt felesége 1881. február 3-án bekövetkezett haláláig gondosan ápolta. Fia, Tóth Béla, ekkor már ismert író. Majthényi Flóra harmincnégy évvel éli túl.

Tóth Kálmán sokirányú irodalmi munkásságot fejtett ki. Még fiatalon Nagy Ignác mellett a Hölgyfutár segédszerkesztője, nem sokkal később már felelős szerkesztője. Költői érdemeiért a Kisfaludy Társaság 1860-ban tagjává, a Magyar Tudományos Akadémia pedig 1861-ben levelező tagjává választotta. E választást azonban Pálffy Móric gróf helytartó csak három évvel később hagyta jóvá, mert Tóth Kálmán éppen akkor sajtóvétség miatt börtönben ült. Később is sok baja volt a cenzúrával. Hétezer példányban megjelenő Bolond Miska című élclapját 1862 októberében a császári katonai törvényszék három hónapra betiltotta, őt pedig újból elítélték. A Bolond Miskának ugyanis volt egy népszerű alakja, Kipfelhauser, akit szerzője a germanizáció nevetségessé tételére gondolt ki, s aki tréfásan ugyan, de mindig meg merte mondani az igazat.

1864-ben Vadnay Károllyal megindította a Fővárosi Lapok című szépirodalmi napilapot, amely a Gyulai Pál vezette hivatalos irodalmi világgal szemben az ellenzék hangját képviselte.

Pályája korai terméseire Petőfi költészete hatott nyelvben, hangulatban, tartalmi vonatkozásban egyaránt. Később eredetisége izmosodott, érzelmeit a szerelem epekedő hangján, hazaszeretetét borongó lelkesültséggel bontotta ki. Népdalai bejárták az egész országot, megzenésítésükre kiváló nótaszerzők vállalkoztak.

Képekben gazdag, mesterkéletlen líráját nemcsak a csalódott szerelmesek kedvelték, de szerte az egész országban énekelték, s némelyikét még ma is énekelik, mint például a Felleg borult az erdőre, Befűtta az utat a hó, Tele van a rózsabokor virággal, Temetésen láttalak meg legelébb stb. dalait.

Hazafias lelkesedés, a nemzeti fájdalom feletti elégikus hang jellemzi a szabadságharc után írt verseit, mint amilyen az Előre, a Kik voltak a honvédek? vagy a Kossuthról írt verse. Költeményeit angol, francia, német, orosz, román, szerb és szlovák nyelvre is lefordították. Igen népszerűek voltak történelmi és társadalmi drámái is. Feszültségteremtő erővel bontotta ki hősei jellemrajzát; ügyes kompozíciós érzéssel, a nyelv gyakran patetikus emelkedettségével erős színpadi hatásra törekedett. Az Egy királyné című történelmi drámáját, melyet az Akadémia száz arannyal jutalmazott, a Nemzeti Színházban száznál is többször játszották. Sikerrel állította pellengérré a nagyravágyó úriasszonyokat, a zavarosban halászó naplopókat. (Nők az alkotmányban, Az ördög párnája.)

Tóth Kálmánt rajongó hazaszeretete, embertársai iránti megbecsülése, mások sikerei feletti őszinte öröme emberi mivoltában is rokonszenvéssé tették. Kortársai selyembogárhoz hasonlították, mely másnak selymet, magának koporsót szőtt.

VÁRADI ANTAL

"A nagy eszmék szent tűzével..."

1876-ban egy huszonkét éves drámaíróat avatott a Nemzeti Színház. A siker oly nagy, hogy az előadás után Jókai Mór homlokon csókolja az Iskarióth dráma íróját. A szokatlan a műben az, hogy az ismert főhős nem pénzért követ el árulást a Messiás ellen, hanem a tragikus konfliktushoz vezető nemzeti érzésből. A nemzet Görgey és Kossuth párhuzamát fedezte fel a drámában, s a föltámadást örült álmoknak tekintő Iskarióthnak buknia kell. A dráma eszmeiségét világosan felismerte Szigligeti Ede, a fiatal drámaíró volt tanára, s a Jókai Mór szerkesztette Életképekben ezt írta: "Négy, általam is nagyon tisztelt, kitűnő író ellenében én voltam az, ki e tragoediát mind nyelvi, mind színi, mind drámai tekintetben jelesnek, s így a kitűzött pályadíjjal kitüntetendőnek ítélttem."

A sikerhez hozzájárult az is, hogy Magdolna szerepét Jászai Mari játszotta. Az alig ismert szerző, Váradi Antal, az első dráma után továbbiakkal jelentkezett. Az Iskarióthot követte a Tamora (1879), A tör (1880), A hun utódok (1890), Charitas (1893), Rafael (1894), Démon (1895) stb. Az első magyar balettet is ő írja: Vióra, a tengerszem tündére címmel; majd operaszöveget ír A falu rosszához. Sikerral fordítja Goethe Faustjának II. részét, Aiszküloosz Oreszteiáját, Moliére, Schiller és mások drámáit. Regény- és elbeszéléskötetek jelennek meg; regényes rajzokat közöl Petőfi életéből, a magyar író- és színészvilágból.

Ötven éves korában eszébe jutnak munkás életének állomásai, és Emlékeim (1904), Ifjúságom (1905) és Följegyzések életem sorából (1912)

című műveiben számol be ifjú kora küzdelmeiről, írói-költői fejlődéséről.

Öt éves volt a kis Véber Antal, midőn özvegy édesanyja a Tolna megyei Závodról, ahol 1854. május 2-án született, vele Pécsre költözött a mai Sallai u. 48. sz. ház helyén elébb állt épületbe. Később a Déryné (akkor Mária utca) 29. számú házat vásárolták meg. Ez a ház lesz később a költő gyermekéveinek boldog színhelye. Az akkori Pécs festői szépségéről így ír az Ifjúságom-ban: "Pécs az ország leggyönyörűbb fekvésű városainak egyike. A sziklás Mecsek oldalán van építve, mint egy szárazföldi Nápoly. Fent gyönyörű erdők és szirtes magaslatok, alant zöld, mosolygó völgy és tündérszép vidék. Csaknem minden utcáról a bércekre látni meg a völgybe alá. Nagypiacán - most Széchenyi tér - állt a hajdani nagy török mecset szomszédságában a gimnázium. Valamikor boltív kötötte a templomot a klastrommal, amelynek nagy, íves nyílásán úgy fúj a szél, hogy magamféle vékonypénzű kis legények csak nagy erőlködéssel tudtak rajta át a normális iskolába jutni."

Szegény édesanyja kosztos diákokat tartott, a kis utcai szobát pedig egy goromba "sóstiszt"-nek adta ki, hogy fiát taníttathassa. A mai Nagy Lajos Gimnáziumba járt. Tanárai közül magyartanárát, Vutkovics Sándort és az irodalmi kör tanárelnökét, Verbőczy Istvánt említi mint akik irodalmi munkásságra bátorították. Sorra nyeri az irodalmi kör által kitűzött pályadíjakat. "Nem volt sok, nem volt nagy összeg, egy-két arany mindössze is, de nekem kincs! Micsoda örömem volt, mikor a "Királygyilkosok" című történeti elbeszélésemmel megnyertem a pécsi nemzeti kaszinó díját, meg a költői díjakat is sorban, s túl boldogan hazafelé sietve, édesanyámat a gyűrődieszka előtt találtam s odaöntöttem azt a pár aranyat a hófehér deszkára."

Még gimnazista, amidőn "színi referense" a Pécsi Lapoknak. Szellemi bökverseit Tóth Kálmán közli népszerű lapjában, a Bolond Miskában. A Fővárosi Lapok és több hírlap is szívesen adott helyet a még diák költőnek. 1893-tól haláláig az Ország-Világ című

szépirodalmi hetilapot szerkesztette.

Színpad iránti szeretete korán fölébredt. "Hat esztendő koromban vittek először színházba. Természetesen a galériára. Vendégeink voltak, hogy otthon ne lábatlankodjam: elküldtek az öreg Katival a színházba. Ma is emlékszem. A "Huszárcsíny" adták."

Két diplomája ellenére is csak nehezen kap ideiglenes kisegítő tanári állást. 1873-ban szerzett bölcsészettudományi doktori, 1874-ben pedig tanári oklevelet. 1895-től néhány éven át a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagja, a Színművészeti Akadémia tanára, majd 1898-tól 1906-ig annak igazgatója. Most már egymás után érték a különböző kitüntetések: a Petőfi Társaság főtitkára, tiszteletbeli alelnöke; a francia akadémiától és a szerb államtól magas kitüntetést kap; a Kisfaludy és a Szigligeti Társaság tagja stb.

A belföldi és külföldi elismerések közepette váratlanul éri a halál. 1923. március 5-én délelőtti sétája közben a Nemzeti Színház előtt összeesett, s mire a mentők megérkeztek, halott volt. Leánya, Váradi Aranka, az 1966-ban elhunyt ismert művésznő, atyja kívánságának megfelelően - az elhunyt szívét a tetszhaláltól félve átszúratta.

Váradi Antal pécsi munkásságának emlékét az egykori Gyár utca róla történt elnevezése őrzi. Műveit, eszmevilágát ma már alig ismerik. Mély gondolataiból legalább egyet idézünk a bevezetőül említett Iskarióth dráma egyik monológjából: "Születni fognak egyre Messiások, Világot elárasztó szellemek, Lelkükben a nagy eszmék szent tüzével És ajkaikon magasztos jós igék!"

ÁCS ZSIGMOND

1824-ben Laskón született Ács Zsigmond, hol atyja református lelkész volt. A gimnáziumi tanulmányok befejeztével első munkahelyéül a Baranya megyei Darócot választotta. Öt hónap múltával Kecskemétre hívták meg tanárnak a görög, latin, héber nyelv és exegesis tanítására. Valósággal nyelvzseni volt: 14 élő és holt nyelven írt, olvasott. Nem csoda, ha a nagykőrösiek választása reá esett.

Ács 1851-ben a nagykőrösi főgimnáziumba kerül. Megválasztása után alig pár nappal később Szász Károly indítványára a magyar irodalom tanítására Arany Jánost kérték fel, aki a meghívást a költözési költségek miatt nem fogadta el, miután azonban erre a célra 120 ezüst forintot biztosítottak, értesítette a Tanácsot, hogy "a Magyar Irodalom tanári székének elfoglalására magamat elhatároztam". (A nagykőrösi tanárok fizetése ekkor 550 forint volt.)

Nehéz idők jártak az abszolutizmus idején a magyar iskolákra. A tanhatóság a tanári kar tagjai számára előírta, hogy 48-as magatartásuk igazolására készítsenek "saját nevük aláírásával és pecsétjükkel megerősítendő életrajzot". A Bach-korszak világára jellemző a tanárok vallomása: Aranyt kivéve valamennyi megmásította, vagy letagadta forradalmi magatartását. Még a szakállviselést is megtiltották a nevelőknek.

A felső osztályokban elrendelték a német nyelv tanítását. A tanárok bizonytalanságban tartása végett a bécsi kormány egyre halasztotta a nagykőrösi gimnázium nyilvánossági jogának a megadását. Az ideiglenesen megerősített tanárok véglegesítését sikeres

államvizsga letételéről tették függővé.

Szigorú rendelkezések vártak a diákokra is. Fennmaradt Arany saját kezű írásával az az iskolai törvénytervezet, amelyet a tanári kar némi módosítással "a nagykőrösi föl- és algymnasium növendékei számára" iskolai törvényként hirdette ki. Meglepően sok benne a testi fenytés: börtön, vesszőzés. Nem tudom, mit szólnának a mai diákok a IV. tc. 2. paragrafusához, amely szerint, ha valaki magát "a tanítás alatt illetlenül viseli, nem figyel, csendet s a figyelmet zavarja, előbb a tanár által rendre utasíttatik. Ismétlés esetén a tanár a rendetlenkedőt bejelenti az Igazgatónak, ki a tanári testülettel együtt azt megdorgálja. Ha pedig ugyanazon tanuló a rendetlenséget harmadszor is ismételné, miből dacolása tűnnék ki: a tanári értekezlet 12 óráig terjedhető börtön s hatig terjedhető vesszőütéssel fenytendi."

Ács Zsigmond a nagy költő szűkebb baráti köréhez tartozott. Részt vett a teljes Shakespeare-kiadás munkálataiban. Lefordította A velencei kalmárt és a Sok zaj semmiért c. drámát. Dumastól és más francia szerzőktől regényeket fordított, angol (Longfellow) és spanyol költők verseit ültette át magyarra. Fordításai Jókai Délibábjában, Arany Koszorújában jelentek meg.

Nagykőröstől 1855. augusztus 10-én vált meg. Ekkor a gazdag Foktő református egyháza hívta meg. Itt töltött 19 év után engedett szülőfaluja meghívásának. 1874-től 1898-ig, haláláig Laskón lelkészkedett. S ha hamvai az enyészetté váltak is, legalább e sorok emlékeztessenek a szabadságharc utáni idők tudós tanárára.

A KÉT PERCZEL

Pécs belvárosának egyik ismert utcája a Perczel nevet viseli. Mivel a család rendkívül kiterjedt, kérdés, ki volt az utcanévadó? Elég nehéz ezt megállapítani, mert a család több tagjának is jelentős pécsbaranyai kapcsolatai voltak. Így: Perczel Béla, akit 1875-ben igazságügyi miniszterré neveztek ki, Pécsen kezdte el tanulmányait; Perczel Béni szintén Pécsen végezte középiskolai tanulmányait, s már huszonegy éves korában Baranya megye aljegyzője, később a siklósi járás országgyűlési képviselője; Perczel Dezső 1868-ban Baranya megye első aljegyzője, később belügyminiszter lesz, s nagy szerepet játszik a polgári házassági törvény előkészítésében. Nevéhez fűződik a megyei közlekedés fejlesztése, így különösen a pécs-budapesti vasút létrehozása.

Említhetnénk még Perczel Imrét is, aki 1848-ban Pécsen alispán, majd törvényszéki elnök lett. A szabadságharc bukása után azonban megtagadta a közösséget a szabadságharcban elmarasztalt Perczelekkel, még a nevét is Bonyhádyra változatta csak azért, hogy a Bach-rendszerben megtarthassa császári-királyi megyei főnöki tisztségét. "Érdemei" elismerésül már 1850 augusztusában megkapta a Ferenc József-rend kiskeresztes lovagi címét.

Annál inkább kell szólnunk Vörösmarty Mihály két kiváló neveltjéről, Perczel Mórról és Miklósról, akik a Szózat lánglelkű költőjének hatására nemcsak hazafias, de demokratikus nevelésben is részesültek. Kettejük közül Miklós a pécsi Perczel utca névadója.

Perczel Miklós honvéd ezredes 1812-ben Bonyhádon született. Bölcsészeti és jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, s igen

fiatalon, már húszéves korában Baranya megyében aljegyző lett, és csakhamar szolgabíróvá választották. Két testvérével, Bélával és Mórral együtt a baranyai radikális reformerek egyike volt, akit a kormány - sok mással együtt - lázítási perbe fogott.

1848 márciusában Baranya vármegye követévé választotta, majd a kölesdi kerület képviselője lett. Miklós beváltotta a hozzá fűzött reményeket. 1848. március 19-én Pécsen azonnal megkezdte a katonaság toborzását, letépette a fekete-sárga lobogókat, s helyettük a középületekre a nemzeti trikolorót rakatta ki. Népgyűlést hívott össze a Széchenyi térre, ahol kihirdette a jobbágyság felszabadítását, s megkezdte a honvédtoborzást. A rövidesen megalakult 7. honvédszászlóaljnak ő lett a nemzetőri őrnagya. A Jelasics ellen induló honvédsereg pákozdi diadalában nemcsak a kormánybiztosként résztvevő bátyjának, neki is jelentős része volt. Több győzelmes csata után Battyány Kázmér kormánybiztos Péterváradra, majd Aradra küldte várparancsnoknak.

Aradon az a kellemetlenség érte, hogy az időközben aradi hadparancsnokká lett Damjanich elzáratta, mert nem akart neki engedelmessé válni. Kiszabadulva részt vett a szerencsétlen temesvári ütközetben, majd a bukás után először Törökországba, majd 1851-ben feleségével, Latinovics Herminával, Amerikába ment, ahol eleinte francia nyelvórákat adott, majd később földet vásárolt, házat épített családjának. A Jersey-szigeten gazdálkodó Mór bátyjával rövidesen Olaszországba utazik, de később reménytelenül visszatér Amerikába, ahol a polgárháború kitörésekor Iowa államban ezredessé nevezték ki, megbízták két ezred szervezésével és vezetésével. Számos csatában vett részt, kitüntetések is szerzett.

Az alkotmányos élet helyreállítása után Perczel Miklós hazatért, s 1868. május 26-án Baranya megye és Pécs város főispánja, később a főrendiház tagja lett. Nyugalomba vonulása után még öt éven át képviselte városunkat az országgyűlésben.

Perczel Miklós még New Yorkban magyar borokkal kereskedett, sok értékes szőlészeti-borászati cikket küldött haza. Naplója a szabadságharc történetének értékes dokumentuma.

A pécsi utcanév adója 1904-ben halt meg Baján.

BARNA FERDINÁND,

a Kalevala magyar fordítója

A finn nép legnagyobb alkotása a napfényes Kalevala és a rideg Pohjola népe közötti harcot ábrázolja. A Kalevala hősi eposzban tulajdonképpen a fejlődés, a haladás ügye áll szemben a sötét maradisággal. A világosság és sötétség küzdelmében azok lesznek győztesek, akik a becsületességet, a szorgalmat, a munkaszeretetet képviselik az önzéssel, a hatalomvágygal szemben.

A finn népnek ez a halhatatlan eposza már korán felkeltette íróink érdeklődését. Elias Lönnrot 1849-ben adja ki véglegesen a ma ismert ötven énekű Kalevalát, s alig két évtized múltával, már 1871-ben megjelent a magyar Kalevala Barna Ferdinánd fordításában. Ki volt a Kalevala első magyar fordítója?

Barna Ferdinánd 1825-ben Nagykárolyban született. Pécshez anyai köze van, hogy itt hallgatta és fejezte be jogtudományi tanulmányait. Saját korában ismert nyelvész, etnográfus, műfordító volt, aki élete javát könyvtárosként töltötte el. 1868-ban tudományos munkássága elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá választotta.

Tanulmányai a magyar és finnugor népek vallásáról, őstörténetéről, nyelvről és irodalmáról szólnak. Lefordította többek között Galeotto Marziónak Jellemvonások Mátyás király életéből c. művét (1862), de

legértékesebb fordítása a finn szövegű Kalevala magyarra ültetése.

Fordításának fő ereje a hűség. "Ügyeltem rá - írja - hogy miután a fordítás rokon nyelvből történt, lehetőleg nyelvvalak nyelvvalakkal, avagy egyenértékű alakokkal adassék vissza." Bár nem ragaszkodott a rímekhez, sorai mégis gyakran összecsengenek.

Barna fordítása nem olyan eleven, friss, mint Vikaré, de ez természetes is. Barnának az úttörés nehéz feladatát kellett vállalnia olyan időben, midőn nyelvünk túl volt ugyan az újításon, de a műfordítói nyelv még eléggé kialakulatlan volt.

A fordítás előtt írt értekezésében kimutatja Barna a Kalevalának a magyar ősi népszokásokkal való kapcsolatát. Az Akadémiához került ugyanis Hegyaljáról 22 magyar nyelven szerkesztett szőlőeladási okirat. Ezek az 1616-1660-ig terjedő időben keletkezett írások említik, hogy "eleinknek régi élő szokásuk szerint" áldomást ittak, s eközben a vétel megerősítésére a vevő vagy eladó felek egyike felmutatta "Ukkon poharát". Ki volt ez az Ukkon, akinek poharát áldomásként kiürítették?

A Kalevala számos helyén olvashatunk a finn hitrege főistenéről, Ukkóról, akinek tiszteletére a finnek is ittak áldomást, s ezt Ukko pohár-nak (Ukkon malja) hívták. /Itt jegyezzük meg, hogy a zalaegerszegi vasútvonal mentén fekvő Ukk község neve is erre utal!/

Bornemisza Péter ráolvasásainak egyikében eleink pogánykori isteni lényével, a Földanyával ismertet meg. A Kalevalában is van víz-öreg, víz-anya, jelezvén ezzel, hogy őseink a földet, vizet, levegőt és a tüzet imádták.

A jegyzetekkel is bőségesen ellátott fordítás, amelyet Vikár több helyt figyelembe vesz, száz év távlatából is a finn-magyar szellemi és nyelvi rokonságra utal.

A BARNA TESTVÉREK

Ferdinánd, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre. Három évvel idősebb-bátyja, Ignác, fogorvos. Mindketten akadémiai tagok, s mindketten szeretik és művelik az irodalmat. Ignác a Regélőbe, a Pesti Divatlapba, később a Borsszem Jankóba írogatott Ráspoly név alatt. Ferdinánd a Pesti Divatlapban, a Vasárnapi Újságban és a különböző folyóiratokban jelentette meg cikkeit, tanulmányait.

IGNÁC 1822. február 2-án Nagykárolyban született. Pesten lett orvos, több felé gyakorolt, majd végül is Budapesten telepedett le. Bár 1865-ben a fogászat magántanára lett a budapesti egyetemen, igazi szerelme mégsem az orvostudomány, hanem a szépirodalom lett. Már 1846-ban megjelentek versei, amelyeket követett a Szerelemhangok c. kötet. Amikor Pécsen 1845-ben meglátogatta, vers fakadt a tollán. E verséből idézünk pár sort:

Pécsen, 1845.

Szépen zöldell

hegytetődön

A borág

Szépen nyílik

völgyeidben

A virág.

Bárki mit mond,

én kelek ki

Ellene,

Itt lehetett a boldogság

Édene.

De még a bornál is többre értékeli a pécsi nőt: "Hej, de mégis legvarázslóbb szép nemed". A vers befejezése a reformkor tüzes nemzeti szellemét idézi:

Egyet kérdek, mit csinál kis

Szívetek?

Hogyha lángol a hazáért -

Éljetek!

Eredeti költeményeivel nem aratott ugyan nagyobb sikert, de megvolt a haszna, hogy ily módon ügyes verselési készségre tett szert. Kitűnően értette a latin nyelvet, s gyermekkorától rajongó lelkesedéssel olvasgatta a római klasszikusokat. Horatius, Vergilius és Juvenalis olvasása közben felmerült benne ezek költői műveinek magyarra való átültetési vágya.

Mindnyájunk fölött eljár az idő, s azoknak, akik a szellemi élet bármely ágában dolgoznak, kötelességük elődeiknél jobb munkát végezni. Barna Ignác a latin klasszikusok műveinek fordítását jobban oldotta meg, mint előtte bárki más. Lefordította többek között Horatius verseit, satíráinak két könyvét, Vergilius AENEISÉT, Juvenalis satíráit. Műfordítói munkássága elismerésül az Akadémia 1876-ban a nyelv- és széptudományi osztályban levelező tagjai sorába választotta.

FERDINÁND 1825-ben szintén Nagykárolyban született. Középiskoláit szülővárosában és Debrecenben végezte. A jogot Pesten kezdte el tanulni, majd a második évre Pécsre jött joghallgatónak. Tanulmányai befejeztével a keszthelyi Georgiconban töltött egy évet, majd 1846-ban ügyvédi vizsgát tett. A szabadságharcban önkéntes nemzetőrként szolgált Erdélyben. A bukás után többfelé hányódott, de 1869-ben rábízták a Nemzeti Múzeum könyvtárának rendezését.

Mindennapi munkáján kívül nagy szeretettel foglalkozott a finn-ugor nyelvekkel és e népek folklór hagyományával. Számos ilyen témájú

tanulmányt írt. Élete legjelentősebb alkotása mégis a finn Kalevala 1871-ben történt teljes lefordítása.

Előtte is történtek fordításkísérletek, de Barna Ferdinánd nagyon lelkiismeretes munkát végzett. Főleg nyelvi hűségre törekedett. Gondosan ügyelt arra, hogy a nyelvvalakzatokat egyenlő értékű nyelvvalakokkal adja vissza. A Kalevala közép-rímeit megtartotta, a sorok ritmusát szükség esetén gyakorító igékkel emelte. Munkáját "menet közben" Hunfalvy Pál, Toldy Ferenc és Gyulai Pál ellenőrizte. Vikár Béla 1909-ben megjelent Kalevala fordításának alapjául is az ő munkája szolgált.

A HÁROM LENKEI

A szabadságharc bukása után Pécs városának alig volt harmincezer lakója. Német és cseh származású hivatalnoki gárda ült a lakosság nyakán. A városban alig lehetett magyar szót hallani. A bevándoroltak jórésze a Bach-korszak letűnése után is Pécssett maradt, s lassan magyar érzelművé vált. Bámulatos volt mindig Pécs felszívó képessége.

Minderről Lenkei Lajos újságíró tudósít bennünket 1922-ben írt Negyven év Pécs életéből című munkájában. Adatai közvetlen környezetéből származnak. Édesapja mint az akkori pécsi elemi mintaiskolának a budai helytartó által kinevezett tanítója évi 400 forint fizetést kapott. A mai Sallai, akkor Ferenciek utcájában lakott a család, s itt látta meg a napvilágot negyedik gyerekként 1864. november 14-én Lenkei Lajos.

Mivel tudományos pályára nem volt alkalmas, szülei kádáriparost akartak nevelni belőle. Akkoriban a pécsi borok eléggé olcsók voltak, hektoliterenként alig érték el a 7-8 forintos árat, a kádártanulók igen kevés fizetést, negyedévenként 15 forintot kaptak. Lenkei Lajos

ezt kevesellte, s rokoni összeköttetéssel csakhamar az ország legnagyobb forgalmát lebonyolító budapesti borkereskedőjéhez, Laczkó Adolfhoz került.

Atyjának meggyilkolása után azonban Lenkei Lajos visszatér Pécsre, s itt 1886 augusztusában részt vesz az első pécsi magyar nyelvű napilap szerkesztésében. A Pécsi Emléklapok főszerkesztői tisztségét Perczel Béni országgyűlési képviselő vállalta, a szerkesztés munkájában részt vállalt még Várady Ferenc, Földváry Mihály is. Kiváló munkatársai voltak a lapnak: Czigliányi Béla táblabíró, Kossutány Ignác, Bors Emil jogakadémiai tanárok, de az ünnepi számokba még Jókaitól és Mikszáthtól is közölt a lap eredeti tárcákat. Nem sokkal később a Pécsi Napló, hogy deficitjétől meneküljön, 7000 forintért a laphoz társult - eredeti nevének megtartásával. Az újjá alakult Pécsi Naplónak ekkor Lenkei Lajos lett a főszerkesztője, Várady Ferenc pedig a felelős szerkesztői tisztet töltötte be.

A másik Lenkei, Lajosnak testvérbátyja, Henrik 1863. június 26-án született Pécsen, ahol a gimnáziumi tanulmányokat is végezte. A budapesti bölcsészeti fakultás elvégzése után tanár lett. Egy éven át Pozsonyban, majd 1888-óta budapesti főreáliskolai tanár. Sokáig szerkesztette az Élet című ifjú írók lapját, írt drámákat, nagyon sok költeményt. Mindezekben kitűnt finom ligájával. Lenkei Henrik írásaiban nagyszerűen össze tudta egyeztetni a századforduló áramlatait a klasszikus hagyományokkal. Bölcselkedő költő volt, aki küszködő hittel tudott lelkesedni az emberiség nagy eszméiért. Sokat tett annak érdekében, hogy Petőfit ne csak itthon, de külföldön is megismerjék. 1911-ben a Petőfi a világirodalomban című sorozatban Petőfi német fordítóiról írt tanulmányt. Ebben írja: "Külföldi hitelünket, a tehetségünkbe vetett bizalom alapját Petőfi vetette meg, akinek kimagasló, gyűjtő alakja egymagában mélyebb szimpátiákat keltett irántunk, mint előző összes szellemi életünk."

A harmadik Lenkei is Pécsen született 1873. június 1-én. Zsigmond

is Pécssett járt középiskolába, s itt lett a Pécsi Napló és a Fünfkirchner Zeitung munkatársa. Később Budapestre kerülve, tizenhárom éven át a Budapesti Hírlap munkatársa volt, majd megalapította az első magyar moziszaklapot, A kinematográfot. Ezt a világviszonylatban is korai filmszaklapot követte a Mozgófénykép Híradó, majd a Mozivilág, illetőleg 1919-28 között a Képes Mozivilág. Lenkei Zsigmond részt vett a Magyar Kinematográfusok Országos Szövetségének alapításában, amelynek főtitkára lett. Mozialmanach és Mosolygó mozi című műve érdekes visszaemlékezéseivel, anekdotáival ma is szórakoztató olvasmány.

A három Lenkeire nagyon illenek azok a sorok, amelyeket a századvégi írókról megjegyyez Elek Artúr 1911-ben: "Annak a kornak ők néhányan voltak a tehetségesei. Ők, kevesen, voltak a felfogói és megszólaltatói azoknak a hangoknak, amelyek a közeledő új korszakok előtt járnak, mint nesztelen, pusztá füllel meg nem különböztethető megsejtői az elkövetkezendőknek."

SIRISAKA ANDOR,

közmondásaink pécsi gyűjtője

Már Arisztotelész megmondta, hogy a közmondások az ősi bölcsesség maradványai, amelyek az emberi mulandóság romjaiból fönmaradtak. Rousseau, Goethe is sokra értékelte a közmondásokat. Bizonyos, hogy a mindennapi élet egyes tapasztalataiból és eseményeiből olyan életbölcsességet tartalmazó szólásmódok keletkeztek, amelyek szájról szájra járva később maradandókká váltak. A magyar közmondások gazdagtárházából merített 1890-ben egy pécsi tanító, Sirisaka Andor, aki 1859. augusztus 23-án született Pécssett. "Ha osztályozni lehetne a népek közmondásait - írja -, akár mennyiség, akár belbecs tekintetében - a magyar nép a kitűnők közt is a legelső helyet nyerné és érdemelné." Sirisakának 1891-ben Pécssett az Engel Lajos Könyvnyomdában nyomtatott Magyar Közmondások könyve c. munkájával útmutatást akart adni, "miképpen

kell ezen drága kincset, az élet különféle körülményei között, magunk és mások testi-lelki javára fordítanunk."

Sirisaka mintegy 10 ezer közmondásával az életnek minden mozzanatához, életkörülményéhez fűzött valamiféle jótanácsot, bírálatot, javító-nevelő célzatot.

Közmondásgyűjteményét értékes tanulmány előzi meg. Ebben Sirisaka a közmondás fogalmát, eredetét és fejlődését vizsgálja, majd nagyon érdekesen a közmondások különböző elnevezéseit taglalja. Megtudjuk, hogy Faludi Ferenc az első, aki a közmondás szót először használja nyelvünkben, mások az aggszó, a példabeszédek vagy erkölcsi mondások elnevezés mellett kardoskodtak. Foglalkozik a közmondások hasznáival, kiterjedtségével, módjával és modorával. Hosszasan időzik a közmondások leggyakoribb vonásán, a jelviségen, mai műszóval: a jelképeségen. Sirisaka szerint a közmondás elmélete a jelviség (szimbolizmus), gyakorlata pedig az élet. Elismeri azt is, hogy vannak olyan közmondásaink, amelyekben nyoma sincs a képszerűségnek. Ezek inkább erkölcsi, bölcséleti tartalmúak. Néha megkapóan ritmikusak közmondásaink, még rímekkel is találkozunk bennük: Illa berek, nádak, erek. Hamar hamvas, késő kedves. Ki korán kel, aranyat lel.

Ki gondolná, hogy az óperenciás szavunk az "Ober-Ens"-ből, a herkópáter pedig a "Herr Gott Vater!"-ből származik? Vannak tréfából fölkapott, érthetetlen kifejezések is: egyedem-begyedem, ábri-fábri stb.

A történeti jellegű közmondások egyikéből megtudjuk, hogy a Hátra van még a fekete leves! (= kávé) - vagyis hátra van még a dolog nehezebb része = közmondás Thököly Imrével történt esetet rögzít. A nagyváradi török basa ugyanis Thökölyt az ebéd elköltése után még az idézett szavakkal tartotta vissza, majd kávéivás után láncra verve Drinápolyba szállíttatta.

Egy-két baranyai vonatkozású közmondást kiszedtünk: baranyai tarisznyás, somogyi bicskás, bácskai bugris. Bejárta Tolnát, Baranyát

(vagyis nem sokat utazott). Egész baranyai ember (= derék ember) lett belőle. Keresztben viszi a lajtorját, mint a szűriek. Közös, mint a szentkirályi nemes mentéje a feleségével. Nem egész világ Baranya, laknak Somogyban is. Több is vezett Mohácsnál.

Néha tájnyelvi jelenségekkel is találkozunk: Olyan mint az elevenkényes (= higany). Olyan savanyú a bora, hogy kinyílik a kusztora (= fanyelű paraszt-zsebkés). Persze, ez sem rossz: A budai bor nyelv-izú, a beckóival vallatni lehet és a bicsak is kinyílik a zsebben.

Nagy értéke még Sirisaka közmondáskönyvének az is, hogy a XVI. század elejétől saját koráig feldolgozza a közmondások irodalmát is. Baranyai Decsi Csimor Jánostól kezdve Szenczi Molnár Alberten, Pázmány Péteren, Mikes Kelemenen, Faludin, Kovács Pálon és sok másan át helyet kapnak itt mindazok, akik a magyar népléleknek e megnyilatkozásaival komolyan foglalkoztak.

Sirisaka közmondásainak egy részét az anyósokkal való foglalkozás köti le. Nem csoda, hisz Pécssett 1888-ban Taizs József könyvnyomdájában megjelentette az Anyósok könyve című munkáját. E művét, hogy saját szavait idézzük: "itta, nyírta, összeállította, gyűjtötte, fogalmazta, szerkesztette, ollózta, másolta, kapta, kérte, rendelte, vette, szedte, csente, lopta, találta, kifundálta, elleste; szóval teljes egészé gyártotta, s a t. közönség gyönyörködtetésére kiadta. Művében adomák, ötletek, bölcs mondások, hasznos tudnivalók, jótanácsok, átkok és szitkozódások, tövisek, csalánok, csipkelődések, csodabogarak stb. található. Ezek olvastán fölmerül a kérdés: nős ember volt-e a szerző?

Az utolsó sorok elárulják, hogy még nem volt anyósa. Ezért meri búcsúzól bejelenteni, hogy "az 1888-ik szökőesztendő víz- és vízöntő havának végén" könyvéből teljesen új, bővebb, díszesebb és csipősebb kiadást ad ki, amelynek az ára szintén "lármas forint lesz". Ez a kötet azonban nem látott napvilágot, mert közben Sirisaka Andor rájött arra az igazságra, hogy az anyós nem tréfadolog.

THÚRY ZOLTÁN,

a Pécsi Napló segédszerkesztője

A XX. század elejének egyik igen jelentős írója volt Thúry Zoltán, akinek írásaiból nemcsak az elesettek, a betegségben szenvedők iránti részvét tör elő, hanem az elnyomott néposztályok keserősége is. "Az éhség anarchistává teszi a legcsöndesebb embert is" - írja alig húszévesen a Rossz az ebéd című novellájában. Amíg kortársa, Papp Dániel csak néha tud kitörni a külső világ rákövesedő magmájából, Thúry Zoltán bel- és külföldön szerzett tapasztalatok alapján túllép a konvencionális kisember-ábrázoláson, fölfedezi a törni nem tudó, a lázongó, az emberibb életért lázadó embert.

Alig huszonnégy éves, midőn Tárcanovellák című kötetével döbbsenti meg olvasóit: a nyomor olyan mélységeit tárja föl, mint előtte kevesen. Csömör, undor fogja el attól a sok hazugságtól, amelyben a becsületes embereknek élniük kell. Főleg Turgenyev, Zola és Csehov hatására kutatni kezdi "az igazabb élvezetek forrását, az igazság poézisét." Az élet-igazság törhetetlen keresésének útján akar járni, s ezért palettáján a mindennapi szürkeség is eleven színekben szóródik elénk: a csapszékek éhező emigránsai, tönkrement iparosok, elfelejtett özvegyek, szenvedő betegek, a bérházak és a pécsi bányatelepek éhes munkásai szuggesztív erővel lépnek elő írásaiból.

Stílusáról írja Kosztolányi: "Thúry Zoltán keserűségét és nagy egyéniségét egészben el kell fogadnunk, meg kell szeretnünk, még mély egyhangúságát is, s akkor ezer és ezer meleg színt, opálos villanást fedezünk fel ebben a szürkeségben, amely csak annak színtelen, akinek nincs író-látó, festői hatásokra begyakorolt, magasságokat és mélységeket megkülönböztető szeme."

Nála valóban az író ment a toll után és nem a toll az író után. Sokat tanult Hollósy Simontól is: csupán a láttatás szélességére törekszik, tartózkodik a bőbeszédű mesemondás romantikus eszközeitől, s inkább a benső drámai feszültségek kirobbanó hatásainak elérésére törekszik. "Aki az életet festi - írja az Áldozatok a regényben című cikkében - annak okvetlenül találkoznia kell ezekkel a végletekkel."

Novellái hősei között gyakran jelentkezik pszichopaták, mániákusok, őrültek. Thúry behatóan keresi az okokat is, amiért ezek az emberek ilyenekké váltak, amiért kiestek a mindennapi emberi életből. Finom rezdülések, lelki érzékenységek hatják át novelláit, amelyekben Thúry legmesszebb jutott kortársai között. Az igényes lélekrajz, a stiláris tömörség, árnyaltság sok tekintetben Csehov írásművészetére emlékeztetnek.

Thúry Zoltán erdélyi kisnemes családból származott. Eredeti neve Köpe Zoltán volt. Apja, Köpe Lajos a szabadságharcban huszártiszt volt, aki öt gyermekére csak a szegénységet hagyta. Zoltán fia 1870. március 7-én született. A tízévesen árvaságra jutott unokát anyai nagypja veszi pártfogásba. Papot vagy ügyvédet szeretne nevelni a fiúból, aki viszont a színészet felé vonzódik. Petőfi nyomdokain akar járni, s ekkor veszi fel a Thúry nevet. Rossz ekhós szekéren, betegséggel és pénztelenséggel küszködve járja be Erdély apró falvait, majd gyalog Pestre megy, hogy a színi akadémiára fölvegyék. Reménytelen célkitűzés. Újra egy trupphoz szegődik, s hol egy ligeti padon, hol vasúti váróteremben vagy csűrben tölti éjszakáit. Egy őrült vénasszony hónapos szobájában tengődik sokáig, míg végül is visszatér Erdélybe, ahol Petelei István veszi pártfogásba.

1889-ben még a Kolozsvár című lapnál dolgozik, de félév múltával már az Erdélyi Híradó munkatársa. Nem sokáig. Két hónapig. 1891-ben a budapesti Egyetértés ad számára munkalehetőséget, de pár héttel később már a Szegedi Naplónál látjuk. Itt sem marad meg. Pécssett, bár csak 65 forintos állást ígérnek, az akkor induló Pécsi Napló szerkesztőségében segédszerkesztői állás várja. "Nyomorgok belőle, a titulusért hagytam

ott a 70 Ft-os szegedi állást."

1892. december 23-án jelent meg a Pécsi Napló első száma, amely közölte a szerkesztőség tagjait is. Felelős szerkesztő: Várady Ferenc, segédszerkesztő: Thúry Zoltán, főszerkesztő: Kéry Gyula.

A lapnak több "rendes tudósítója" is volt, "aki az ország és a nagyvilág híreit expresszlevélben, táviratban naponként közli."

Thúry a lap irodalmi rovatát vezette, s nem csoda, ha a legtöbb ilyen jellegű termék saját tollából került ki. "Ami kis tehetségem van - írja egyik barátjának -, azt itt elforgácsolom tárcá, vezércikk és minden egyéb kutyagumi írására."

A pécsieket nem szerette, mert „buták és falusiak mind.” A német műveltségű belvárosi társas körei nem fogadták maguk közé. "Csak magyarul ugatok még mindig, holott jó lenne legalább németül is társalogni." Ekkor foganhatott meg benne a vágy: külföldre menni. Nem is marad sokáig Pécsen. A Pécsi Napló 1893. január 17-i száma bejelenti: „Thúry Zoltán, lapunk eddigi segédszerkesztője, meghívást kapván egyik fővárosi napilaphoz, megvált lapunktól, s máától kezdve a székesfővárosi írógárda kötelékébe lépett.”

Pécsen számos vezércikket, kritikát, irodalmi riportot, tárcanovellát és verset írt.

Mielőtt a súlyos idegbaj, majd a hirtelen elhatalmasodó tüdőbaj harminchat éves korában végez vele, négy gyermekére hagyja nagy lírai esszéjét, az Útravalót.

Halálakor, 1906. augusztus 28-án, a Budapesti Naplóban Kabos Ede így búcsúzik tőle: "Új formákat, új téma-bányákat és új hangokat teremtett az egész magyar újságírás számára... Minden kis társadalmi cikke egy-egy kis bunkó volt, mellyel az üldözötteket védte, vagy

egy-egy mankó, melyre az élet ártatlan sebesültjei támaszkodhattak."

BAKSAY SÁNDOR

Móricz Zsigmond és Kákicsi Kiss Géza előtt senki sem foglalkozott olyan behatóan Baranya népének, az ormánságiaknak élete sorsával, mint megyénk szülötte: Baksay Sándor. Közülük jött, és mindig közjük vágyott vissza.

Negyvenkilenc esztendőn át a kunszentmiklósi ref. gyülekezet papja, de Baranya népét nem tudja feledni. Mi lehet ennek oka? Talán a szülőfalu, Nagypeterd szeretete, ahol népes, szegény családból 1832-ben született; ahová a csurgói, majd kecskeméti diákevek zajából hazatérve mindig jólesett megpihenni. Baranyában csak egy éven át működött, a szabadságharc után Nagytótfaluban tanítóként.

Baksay Sándor a századvég ismert írója, akinek tollát mindig az elesettek iránti mély részvét és humanitás vezeti. Eszményi magaslatok felé tör, de le is tud szállni a mindennapi ember életérzésének reális megfigyelésére. Az élet sötétebb tónusait vigasztaló tendenciákkal igyekszik kikerülni. Optimizmusával Jókaihoz kötődik, de a részletek realizálásában dickensi élethűségre törekszik. Nem szereti a város mozgó, kapzsi világát, a rohanó, modern élet lüktető zaját. Világa meglehetősen szűk horizontú; elsősorban a baranyai gazdák, a debreceni és a pataki kollégium, a református egyház és iskola világának ihletett tollú ábrázolója. "Gyalog járunk - írja a Jáhelben - néha könnyű lábbal, néha poros saruban, egyik háztól ki, másikhoz be... Nem keresem a hibáidat, a szennyesedet a statisztikus ridegségével; a nyomorékjaidat a moralista keserűségével; a gazembereidet a kriminalista mohóságával. Fűvészes vagyok, virágot szedegetek. A bürköt, a rutát, a maszlagot, az átkozott mályvát nem látom meg. Csak ami nyílik, ragyog, illatoz."

Kompozíciós készsége - a kortársak véleménye szerint: parttalan,

kanyargó ballagás, mint a Tisza folyása. A sok apró részlet között olykor elveszti az egész vonalát. Írásainak nyelvezete viszont annyira ízesen, zamatosan magyar, hogy a legegényibb színű költői nyelvek egyike.

Válogatott elbeszéléseinek gyűjteménye 1887-ben jelenik meg Gyalogösvény címmel. Ezt négy év múlva a Szederindák követi. Ő maga Dáma c. történeti regényét becsülte legtöbbször. Ennek regényes korrajzában a mohácsi vész magyarságát mutatja be. A táborba szállni vonakodó nemességgel szembeállítja a pécsi diákság harckésztségét. Móré Fülöp két apródja, Dáma és Filkó ösztönzésére Mohács felé indulnak a diákok. A vesztett csata után szörnyű pusztulás szakad az országra. Az író azonban nem veszti el a magyarság egységébe vetett hitét. Bíz a magyar nép hősi hazaszeretetében, munkakészségében.

Néprajzi munkái közül baranyai vonatkozású A Mecsek környéke. Műfordítóként is jelentős munkát végzett. Homérosz Iliászát - néha népies átköltéssel- rímes tizenkettésekben szólaltatta meg.

1915-ben, 83 éves korában halt meg a tiszta emberiesség, az érintetlen magyarság igaz írója, az Akadémia tagja, a genfi egyetem tiszteletbeli doktora.

MÁTYÁS FLÓRIÁN,

a pécsi Diogenész

Élete éppoly szerény volt, mint ő maga. Kortársai feljegyezték róla, hogy az élet külsőségeivel semmit sem törődött... A könyveket kivéve alig valamicskét költött az életfenntartásra. A régi Petrezselyem (ma: Aradi vértanúk) utcájának első házában lakott szinte remeteként. Még télen is fűtetlen szobában, bundában üldögélve törte a fejét a különböző történettudományi kérdéseken. Napnyugtával tért pihenőre, de reggel négykor már talpon volt. Az egész város tudta

róla, hogy hozzá bejutni igen nehéz. Kerülte az emberek zajos társaságát, félrevonultan szeretett élni. Zárkózottsága eleinte annyira szemet szűrt, hogy egy időben bankócsinálás gyanújába került.

Hatvanöt éven át lakott - némi megszakítással - Pécsen a századvég egyik legnagyobb történettudósa, nyelvkutatója, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja: Mátyás Flórián. Valóban elmondhatjuk róla: a tudományért élt. Nem kereste az elismerést, a rangot és a vagyont. Ami kevéske vagyonhoz házassága révén hozzájutott, azt is a Matessa nevű városi árvaházra hagyta.

Életpályája 1818. május 3-án indult el a Felső-Detrehemből (Torda-Aranyos m.). Gorkijhoz hasonlóan ő is tizenegy éves korában válik meg a szülői háztól, s saját erejére hagyatva regénybe illő módon töri előre magát az élet keserves megpróbáltatásai közepette. Eleinte gazdaságban dolgozik marhaetetőként, majd a kőművesek mellett téglahordó, később szabó-, varga-, borbély- és festőinas.

Találónan mondogatta magáról: "Én voltam az utolsó koldusdiák." A mai fiatalság is példát meríthet acélos akaraterejéből: "Mint a megedződött acél, mely a kalapács gyengébb ütésinek nem engedvén, a nehezebb pörölyök alatt darabokra török: úgy engem is a komor szerencse ellenállhatatlan hatalma porrá zúzhat, de elkezdett utamból semmi erő ki nem téríthet."

Kemény véleményét már fiatal korában sem rejtette véka alá: "Hát csak a gazdagok és nemesek lehetnek jótevői az emberiségnek? Csak azoknak van jussuk fellépni a világ piacára s hajhászni a dicsőséget? Mi, szegény község a szenvedésekre kárhoztatva köszönjük meg, ha izzadságunk után egy kis kenyeret kaphatunk, s nem veszünk el éhen?.. Hogyha élek, mondhassam, hogy éltem; s nemcsak a kevésnek s kis időre használjak, hanem hogy a késő nemzetség is érezze hasznát életemnek.." Ezeket egy tizennyolc éves írja magáról.

Tanulmányait nemcsak Keszthelyen, Eszéken és Pécsen folytatja,

hanem a Kelemen József pécsi pártfogója segítségével a retorikát Fiúméban, a költészetet Páduában, a filozófiát pedig Zárában hallgatja. A latin és görög nyelven kívül alig húszéves korában elsajátítja a német, francia, olasz, héber és arab nyelvet. Anakreon, Sappho és Petrarca verseiből fordít magyarra.

Hosszas bolyongás után 1839-ben érkezik vissza Pécsre, ahol elvégzi a jogot, majd ügyvédeskedni kezd. Később nevelőnek megy el Gombára, majd Borgátára, később a Baranya megyei Gödrére. Közben erősen nekilát az önművelés munkájának. Eddigi ismereteit a szanszkrit és a perzsa nyelvvel gyarapítja.

A tudományos irodalomban 1855-ben jelennek meg kisebb nyelvi tanulmányai. Ezekben erős határozottsággal állást foglal - ma már tudjuk: tévesen - a finn-magyar nyelvrokonság ellen. Tanításával szemben Hunfalvy Pál száll síkra, s erős kritikája alapja lesz a további polémiának.

Már a pécsi főgimnáziumban tanárkodik, amidőn 1860-ban megindítja "Magyar nyelvtudomány" című munkáját, amelyben sokszor érződik erős hazafias érzülete: "Ha magyarosan hangzik ugyan, de nem magyar, amit szólsz; mivel nem magyar, amit gondolsz: megtörténhetik, hogy nem lesz magyar, amit érzesz."

1863. március 30-án az Akadémián olvassa fel "Magyar ősnyelvtanulmányok" című tanulmányát, amelyben a Halotti Beszédet értelmezi meglepő nyelvtörténeti tudással. Közben elárulja, hogy "magánhasználatra" elkészítette a Magyar nyelvtörténeti szótárt.

1865-ben az Akadémia Mátyás Flóriánt másodkönyvtárnokként alkalmazta, s megbízta a nyelvtörténeti szótár elkészítésével. Három év múlva meg is jelent a Magyar Nyelvtörténeti Szótár első füzete. Sajnos a harmadik füzet után bejelenti: "E dolgot magam nem győzöm, s nem akad, ki ingyen tegye. Jövedelmem nincsen." A nagy munka félbeszakad. Az eszme érdeme azonban az övé.

Történeti témájú dolgozatai is jelentősek. Saját költségén járja be a hazai és külföldi könyvtárakat, s 1881-ben saját pénzén megindította történeti kútfőgyűjteményét: a *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*-t. Ennek négy kötete rövid öt év alatt jelent meg. Különösen jelentős ezek közül az Anonymus korára vonatkozó megállapítása: szerinte III. Béla jegyzőjének kell őt tekinteni. Pauler Gyula szerint: "Mátyás Flórián vállalatát és kiadásait valóban korszakot alkotónak kell tekintenünk." Nem csoda, hogy rövidesen meghívták a Pauler-Szilágyi által szerkesztett "A magyar honfoglalás kútfői" című munkatársának. Nem vállalja. Később azonban az ő tollából jelenik meg "A magyar nemzet története" tíz kötetes műkritikája. Sok-sok történeti cikke jelenik meg a Századokban is. 1898-ban az Akadémia rendes tagul választja Pauler Gyula ajánlatárja.

Mátyás Flórián 1904. április 2-án halt meg Pécsen 86 éves korában. Halála előtt pár nappal még ezt mondotta az őt meglátogatóknak: "Halálom idejéről én rendelkezem. Áldozó csütörtök ünnepén halok meg." A természet törvénye tiporta szét utolsó emberi akaratát: húsvét előtti napon halt meg.

GÁRDONYI ÉS BARANYA

A Fejér megyei Agárdpusztán született Gárdonyi Géza. Az a ház, ahol bölcsője síró kis terhével megringott, amolyan meszesoldalú, hosszúgerincű, nádtetős gazdasági cselédház volt. Származása, környezete rányomja bélyegét későbbi életére is. "Ha átgondolom életemet - írja magáról, - azt kell látnom, hogy kövek alatt nőtt fű vagyok. Sok idő kellett, míg ki tudtam bújni a levegőre." Sorsa egybefonódik népe sorsával, s talán ez egyik oka annak, hogy írói munkásságában a népi elem nem programszerű szándékossággal, hanem magától értetődő ősalapként bontakozik ki, akárcsak az orosz írónál.

Amikor egyik írotársa egyszer egri címe után érdeklődött, Gárdonyi

mosolyogva csak ennyit felelt: "A címem? Csak írd: Gárdonyi Géza.. Magyarország!" Ha teste Egerben is pihen, szelleme, írói munkásságának sok-sok emléke szerte az egész országban fellelhető. Pécsett, Baranyában is.

Szinte meglepő jelenség, hogy legnagyobb íróink felfedezése akkor történik, amikor a nyomor legfelső skálájáig érkeznek el. Gárdonyi sorsa is ilyen. A sok nehézség közepette megszerzett tanítói oklevél után kezdődik az akkor még Ziegler Géza nevet viselő író szenvedése. Gyakorló tanítói évét a Somogy megyei Karádon tölti. Itt azonban csakhamar ellentétbe kerül az iskolaszéki elnökkel. Ebben az időben az iskolaszéki elnöki tisztséget a plébános gyakorolta a katolikus iskolákban. A plébánosnak dehogy mertek volna ellentmondani a gyakran még írni-olvasni is alig tudó iskolaszéki tagok. Egyedül Ziegler Géza tanító meri megmondani a maga igazát. Az eredmény: négy év alatt négy helyen kell működnie. Karádot követi Devecser, Sárvár, majd Dabrony. Dabronyban vele van édesanyja is, aki szerény háztartását vezeti. Az anyagi gondok egyre nehezebbé teszik életét. A község nem fizet. A gazdától a párbér behajtása csak aratás után várható, akkor se biztosan, mert a tanító a szegényebb családoktól járandóságait sohasem kérte. Nyomora oly nagy, hogy még a kéregető koldusnak sem tud adni egy árva krajcárt sem. A plébánostól kér kölcsön kenyeret vacsorára. Mert rendszerint kenyeret vacsoráztak. Kenyeret vaj, zsír nélkül, minden nélkül.

A plébános rókamosolygással kínál, ígér és ad kölcsönt Ziegler Gézának. Dehogy sejtette ekkor még a fiatal tanító, hogy a kölcsönkért kenyerek ellenértékéül nem váltót kell adnia, hanem - házasságlevelet. A dabronyi plébános unokahúgát adja Ziegler Gézához. Ez a házasság azonban nem volt boldog. Felesége egy hónap múlva elhagyja. Lakása nincs, állása nincs, családi boldogsága összetört.

Mindez 1885-ben történt. Akkor, amikor a Dunántúl c. folyóirat közli első zsengeit: a Károly tragédiáját, az Emlékezés c. verset, majd később Szerelmi emlék c. humoreszkjét, amelyben önmagát kacagja

ki.

Ezzel kezdődik az első lépcső Gárdonyi írói pályafutásában a dicsőség felé. Innen már meredeken ível az útja felfelé. Rövidesen a Hazánk c. győri lap főmunkatársa lesz, majd 1886. január 1-vel megindítja a Tanítóbarát c. lapot. Igaz ugyan, hogy a hivatalos Néptanítók Lapján kívül még vagy negyven hasonszórú lap van az országban, de ezekben a tanügyi lapokban a kőrishogarak gyűjtésétől a gombaszédésig mindenről szó van, csak éppen a nevelés fő tényezőiről, a tanítókról, ezek helyzetéről írnak a legkevesebbet. "Szükség van olyan lapra is - írja Gárdonyi -, amely a tanítók jogos érdekeivel gyakrabban foglalkozik."

A 24 éves, fiatal tanító-szerkesztő új gondolatokkal indítja útnak az első lapszámot. Minden cikke szépen szerkesztett, átgondolt, irányító hatású. Az első számhoz mellékeli a Néptanítók Naptárát. Ebben versalakban megírja egy 103 esztendő vadpróféta jövendöléseit. Rigmust szentel benne az iskolaszék tagjainak is:

"Ha álmodban bukkansz tíz kövér számárra,
S mind a tíz egy kertben jár előre-hátra,
Úgy az iskolaszék bölcs s okos tanácsa
Látogat meg s munkád majd felülbírálja.."

A tanítóság csakhamar megszerette Gárdonyi lapját. A Tanítóbarát országszerte elterjedt. Fájt ez nagyon a Pécsi Néptanoda c. pedagóguslap szerkesztőjének, Schneider Istvánnak, mert erősen megcsappantak az előfizetői. Az 1887. évfolyam egyik számában panaszkodik, hogy egy bizonyos Ziegler Géza elszedi előle az előfizetőket. Gárdonyi nem késik a válasszal. Azt üzeni a pécsi szerkesztőnek, hogy inkább ő is előfizet, csak ne szüntesse be lapját.

Gárdonyi lapja, a Tanítóbarát, rendszeresen foglalkozik a baranyai tanítóság helyzetével is. Egyik cikkében („Gatyás pedagógusok”) a baranyai Ócsárd községben lefolyt iskolai záróvizsgát ismerteti. Az történt ugyanis, hogy ebben a kis községben

egy bizonyos Wlaka Mihály nevű iskolaszéki tag alaposan beszeszelve jelent meg az iskolai évvárón. A szép iskolai ünnepségre nagyszámú közönség gyűlt egybe és csendben hallgatták a tanulók verseit, amikor betámolygott Wlaka Mihály iskolaszéki tag uram. A jelenlévők nem nagy figyelemre méltatták ökelmét egészen addig, amíg bele nem ordított az ünnepélyes csendbe, hogy aszongya: - Mommeg nékem unokám, Lajcsi, hányat tojományozik a pityer?

Mivel pedig a megjelent szülők leintették ökelmét, emiatti bánatában leült az iskolaszék nemes tagja a hátulsó pad tetejére és elaludt. Alvás közben azonban úgy lefordult a padról, hogy majdnem agyonütötte a komaasszonyát. Kivitték ugyan az udvarra az eperfa alá, lefektették, de mintha a sors ellene fordult volna. A tanító kacsái köréje gyűltek és vadászatot tartottak az arcára szálló legyekre. Tekintetes Wlaka Mihály iskolaszéki tag erre káromkodva feltápászkodott és a tanítót szídva hazatántorgott, hogy kipihenje az iskolai vizsga fáradalmait.

Eddig Gárdonyi cikke. A Pécsi Néptanoda szerkesztője azonban megneheztelt Gárdonyira nem éppen épületes cikke miatt. Gárdonyi vitriolba mártott tollal válaszol minden egyes támadásra.

Amikor a Pécsi Néptanoda 1888. áprilisi számában megdicséri az egyik tanfelügyelőt, hogy nagyszerűen takarékoskodott, mert egy évben kiszállásokra csak 250 forintot költött, Gárdonyi ismét megcsipkedi a lapot, és epésen megjegyzi, hogy a tanfelügyelők egyik plébániától a másikig szoktak utazni részint a plébános vagy más helybeli patrónus kocsiján. Erősen megszólja Gárdonyi a pécsi testvérlapot azért is, mert az Gönczy Pál jubiláló kultuszállamtitkárt magasztalja. "Ott voltam én is - írja Gárdonyi - , néztem a szemfényvesztést, s midőn a jubileumi tárgyakat lerakták, azok közé szerettem volna odatenni azt a földfekete zabkenyeret, amit egy Túrócmegyei néptanító asztaláról küldtek hozzám."

De nemcsak a megye tanítóságának a helyzetével, hanem

Péccsel is közelebbi kapcsolatba került Gárdonyi.

1897. november 13-án érdekes levelet kapott Pécs város akkori polgármestere, Majorossy Imre. A levelet - ahogy azt a Pécsi Híradó c. lap elárulja - az akkor még csak Göre Gáboráról és novelláiról híres Gárdonyi írta Egerből. A nyilvánosságra nem szánt levél arról szól, hogy Gárdonyi Egerben regényt készül írni. A regény hőse: Bornemissza Gergely, aki - amint azt Tinódi Lantos Sebestyén döcögős pennával megverselte - Pécs város szülötte. Egy pécsi kovácmesternek a fia. Gárdonyi a levélben kétszer is alá húzta, hogy ha a föld alól is, de mielőbb kerítsék elő azt az írást, amely elmondja majd a Gergő diák múltját. A város vezetősége csak azt válaszolta vissza az Egri csillagokat író Gárdonyinak, hogy Bornemissza Gergelyről semmiféle adat nem található a város levéltárában. Gárdonyi szerencséjére, amit nem adott meg Pécs, megoldotta Bécs, a császári levéltár. Megörült a fekete-sárga ládák adattermésének Gárdonyi, s azon melegében nekilátott megformálni Bornemissza Gergő alakját.

Az Egri csillagok cselekménye Pécssett kezdődik. A mecseki patak vizében fürdik a hétesztendős kisfiúcska: Bornemissza Gergő és a nála két évvel fiatalabb Cecei Éva. "Az a kis falu, ahová a két gyermek való - olvashatjuk a regényben - a Mecsek egy völgyében rejlik." A későbbiek során megtudjuk, hogy Gergő gyerek apja kovács volt Pécssett, de már meghalt. Az asszony Keresztesfalvára húzódott apjával, az ősz, öreg paraszttal, aki még harcolt Dózsa György seregében. Az öreg néha lement az erdőn át Pécsre, hogy kolduljon. Abból éltek télen, amit az öreg koldult.

Körülbelül ennyi az Egri csillagok pécsi vonatkozása. Hogy a pécsi táj, a Mecsek varázslatos képe is bekerült az Egri csillagokba, annak érdekes története van.

1882 augusztusának a végén az állástalanság reménytelenségével járta a somogyi falvakat Gárdonyi Géza. Végiglátogatta Lengyeltótit, Tabot,

Öreglakot, Szőlősgyörököt. Mindenütt rideg elutasításra talált. Elátkozott sorsa megváltoztatására éppen kellő időben gurult elő egy Pécs felé igyekvő városi szekér. Felkapott rá. Barna garabonciás diákköpenyegét magára vette, belecsavarta még a fejét is. Később Naplójában így örökíti meg az utazás szépségét:

"A Mecsek gyönyörű vidékére értünk, alig győztem betelni a természet szépségével. Üdelombozatú fák borítják az egész hegyet, melyen nagyszerűen kövezett hófehér országút kígyózik. Gyalog mentünk. Szedtünk az út mellett földi szedret. A hegyről lefelé a bányatelepek téglaházai pirosultak elénk. Szép, igen szép vidék."

Gárdonyi Géza tanítói állásvállalása nem járt sikerrel Pécsen. Hogy mégis célját teremtesse a szekerezésnek, felkereste a pécsi tanítóképző igazgatóját, Schultz Imrét, hogy jobb tanítói oklevelet szerezhessen. A beesetmellű, csupaszarcú, nagy, vöröshajú „tekintetes úr” nem nagy barátsággal fogadta. Azzal érvelt, hogy az egész képesítő vizsgálatot újból ki kell állania, ha javítani akar, s akármilyen jeles oklevele is van, nála növénytanból biztosan megbukna. Gárdonyi keserű szájjal távozott, s évek múltával az Egri csillagokban megtette az igazgató alakját Móré Lászlónak.

Pécsi vonatkozású Gárdonyi első, 23 éves korában írt regénye is: az Álmodó szerelem. A regény főhőse: Pajándi Sándor, aki Pécsre kerül gyógyszerészsegédnek. Itt találkozik a szép, de kacér Herminával, akit sok bonyodalom után végül is feleségül vesz.

Az 1894-ben írt Lámpás c. regényének főhősét egy pécsi kötélverő munkás nevelem. Ebben a regényében írja Gárdonyi: "A lámpás én vagyok. Világítok a sötétségben. Utat mutatok..."

Valóban, Gárdonyi Géza lámpás volt. Olyan lámpa, amely minél inkább világít másoknak, annál inkább fogyasztja önmagát. Ő mindig másnak világított. Világított, hogy utat mutasson mindenki számára az emberiség, az egymás megbecsülése, a népünk szellemi és kulturális

felemeléséért folytatandó munka kialakítása felé.

"MOHÁCS VAGY KAVARODÁS EGY KRÚDY-REGÉNY KÖRÜL"

Ezzel a címmel közli Krúdy Gyula nyilatkozatát Mohács című regénye megjelenése után a Pesti Futár 1927. május 11-i száma. Hallgassuk meg belőle Krúdy szavait, amelyek egyben a regény keletkezési körülményeiről is vallanak: "- De hát ez a Mohács magyar történelem; emlék, amely visszajár; a széthúzás, a pártoskodás, a gyűlölködés, a testvérháború története, amelyben Magyarországnak a közelmúltban is része volt!"

Minthogy ezek a Krúdy-beolvasások nem tetszettek a Horthy-Magyarország köreinek, a regényt csakhamar kivonták a könyvtári forgalomból. Már a megjelenése is nehézségekbe ütközött. A Mohácsot Krúdy a csatavesztés négyszázadik évfordulójának emlékére írta 1926-ban. Történeti regénye megírása előtt gondos, alapozó tanulmányokat végzett. Olvasta a mohácsi csatáról írt krónikákat, Brodaricsot, Verancsicsot, Istvánffyt és Szerémit, akiket latin eredetiben tanulmányozott.

Krúdy később Mohács c. regényét Három király címmel trilógiává szélesítette ki. A második kötet, a "Festett király" (1929) Szapolyai János, a harmadik pedig a kötet címadójának, I. Ferdinándnak történetét tartalmazza "Az első Habsburg" (1930) címmel.

Bár egyik kötet sem viseli Mária királyné nevét, mégis az ő személye és a mohácsi csatavesztés, illetőleg utáni események láncá fogja egységbe az eléggé részlettablókra épített történeti cselekmény meséjét. Az első kötet abból a szituációból indít, hogy Habsburg Mária királyné Jagelló Lajosnak 16 éves felesége a trón nagy szegénységében leleményes akcióba kezd, de már mindennek vége. Mohácsnál elesett a király, akiről Mária azt hiszi, hogy a "festett király", Zápolya ölte meg, s ezért meri arcába vágni: "Te királygyilkos!"

A trilógia második része a "festett király"-ról szól. Amikor Krúdy e részt írta, súlyos beteg volt, életének talán legválságosabb idejét élte. Az orvosok megtiltották számára az írást, ezért a forrásanyag gyűjtésével töltötte fölös idejét. "Addig, amíg az ágyhoz vagyunk láncolva: nem szabad írni sem - vallja Krúdy -, addig tehát tanulok. Szapolyai Jánosról és koráról, amelyet sokban hasonlatosnak ítélek a mai időkhöz, írok új regényt, folytatását a "Mohács" c. regénynek, amelynek a napokban kell a magyar könyvpiacon megjelennie, ha ugyan még kiadják egy beteg ember könyvét."

Ilyen testi-lelki megpróbáltatások között született a "Festett király", hogy benne az erőszakkal telített, démoni indulatoktól hajszott Szapolyai János alakjával szembeállítsa a szinte légies könnyedségű, a megpróbáltatásokban megedzett Habsburg Mária alakját, aki iránt reménytelen szerelemre gyullad a "festett király".

A "Három király" harmadik része, "Az első Habsburg" rendkívül jellemző a témára rátalált Krúdyra. Az álomfejtő költészetből lép elénk János király alakja, akinek éji látogatása Mária szobájában nemcsak a képzelet szülötte fantazmagória, de szükségszerűség is: a két egyenlő fél utolsó találkozása váltja ki ugyanis a katarktikus finálét: Mária lemond a Zápolya-ülte magyar trónról, még arról is, hogy továbbra Magyarországon maradjon. "Külország lesz a hazám - mondja Mária. - Az életem pedig az özvegyasszonyok élete." Erre a záró kijelentésre ismét egy bizarr rálátás: a halott II. Lajos kifalazott koporsója előtt meg kell esküdniük a nemrégén még Zápolyát koronázó, most az első Habsburgot koronázni akaró, a II. Lajost már rég elfeledett főpapoknak és koronázó főnemeseeknek, hogy "ezentúl hívek, serények, igaz szívűek lesznek az alkotmányos magaviseletben.. És a holt király megint csak kegyelmesen elfogadta az esküvéseket azoktól, akik őt egykor elhagyták, de íme büntudattal visszatérnek."

E rövid témavázból kicsendítettük Krúdynam hol rejtetten, ahol áttételesen, de gyakran valóságosan is felötlő társadalomkritikáját. Azokat a felfedő, gondos gondolatokat, amelyek végső soron igazgá avatják

a mohácsi csata eseményeivel kapcsolatosan Kisfaludy verssorát:

"Nem! nem az ellenség, ön fia vágta sebét."

1925-től 1931-ig tartó kitartó munka eredményeként kerül sor a Három király megírására. Úgy véljük, hogy az első résznek, a Mohácsnak a megírására a történelmi szükségszerűség és a társadalmi párhuzamba állítás lehetősége is sürgette - a négyszáz éves évfordulón kívül.

Saját maga így ír erről: " - Hát ezek a historikusok, akik úgy kapcsolódnak egymásba, mint a láncszemek: valóban elvittek egy olyan világba, ahonnan a jelen időt legfeljebb hasonlóságainál fogva lehetett látni. A magyarokat megverték Mohácsnál, ők hazajövet egymás között kezdtek verekedni. A király meghalt Mohácsnál, három trónkövetelő jelentkezett egyszerre. Ennek a mai kornak az őse a négyszáz esztendő előtti Mohács és a Mohács után következő idő volt."

Krúdy nyílt szemmel nézte saját kora társadalmát, és a történeti tények erejével, a következtetések levonásával akart tanítani, figyelmeztetni.

A Nyugatba írt recenziójában Bálint György inkább csak távolról közelíti meg a Krúdy által felvetett problémákat: "Van benne valami a múltból és a jelenből, az életből és a meséből, a történelemből és az anekdotából. Speciális zamatú írás - Krúdy egyéniségének markáns bélyegével. "

Régebbi történelmi regényeiről írva Kosztolányi Dezső megjegyzi: "Krúdy Gyula sohasem anekdotál, hanem mesél, mindig mesél, és magyarsága ősi, vérségi, a legjobb fajtából való szilaj és mégis-európai magyarság. A múltat mindig a jelenen keresztül érzi át, s ha régi portrékat fest, szint, ecsetet a mától lop."

Világos értelem, kritika sugárzódik Szabó Endre soraiból, midőn a második kötet kapcsán megállapítja: "Észre kell vennünk a maga korához

szóló mondanivalót is: vádló és aggódó figyelmeztetését azokhoz, akik a Festett király írása idején, sajnos, kezükben tartották népünk sorsát."

Amit Szabó Endre a Festett királyról ír, az fokozott mértékben észlehető a Mohácsban is, hisz a két munka megírása között jelentéktelen időkülönbség van. A Mohács befejeztével Krúdy betegen is azonnal nekifog a Festett király megírásához, annak ellenére, hogy első könyve nem fogyott el, annak ellenére, hogy a kultuszminisztérium a Mohácsot "lehagyta" 1927-ben az iskolai könyvtárak és a népkönyvtárak listaanyagából.

A Mohács előtti társadalmi helyzetet és az első világháború utáni állapotok súlyosságát egyaránt a széthúzás, az áldozatvállalások hiánya jellemezte. Az igazságot fájó kimondani, de Burgio, pápai nuncius képtelen belátni, hogy "Magyarországon nincsen olyan három ember, aki rászánná magát arra az áldozatra, hogy az országot három forinton megmentse."

Amíg a mohácsi csatára készülő urak "telerakták bendőjüket éjszakára" és "megrészegültek a boroktól", addig a katonaság éhezett. A végvárakban elhelyezett katonák dohos lisztből való kenyeret esznek, annyi zsoldot sem kapnak, "hogy szakállukat levághatnák, amivel a pogánytól megkülönböztethetnék magukat." (I. 153.)

Mintha a második világháború rémes eseményei kísértene, mint kortörténeti megsejtések. Szinte közmondásossá vált axióma Krúdy kimondása: "A katona szívesen meghal, de tudni akarja, hogy miért." (I. 117.) Krúdy meg is magyarázza: "Könnyen elképzelhető, hogy amilyen kedvvel mennek azok az emberek a másvilágra, akik még a zsoldjukat sem kapják meg!" (I.117.) S közben a harcra készülők, "az emberölők, a részegesek, a királlysértők," - "valamennyien azok, a nádortól kezdve az utolsó csizmahúzóig." (I.110.) Nem csoda, ha a főhős, Mária királyné rájön a keserű igazságra: "A mi ellenségeink itt vannak Budán. Nagyobb ellenségeink ők, mint a végeknél álló törökök." Ugyanezt mondja férjének, Lajos királynak is, aki

szomorúan vallja be: "Ahhoz nekem már nincs erőm, nekem menni kell arra, amerre az események és emberek sodornak." (I. 191.) Ekkor mondatja ki az író Lajos királlyal azt az uralkodási elvet, amelyet sem a Habsburgok, sem a Horthy rendszer urai nem valósítottak meg: "Csak gyűlölni tudtam ezt az országot, nem pedig szeretni. A magyarokat szeretni kell, - ez a titka az uralkodásának." (I. 192.)

Ezek a "jó magyarok" lesznek azután azok, akik féltik a király nélkül Magyarországot, s akik a cél érdekében behívják a német uralkodót. Igaz, ez már 1933-ban kiadott harmadik részben, "Az első Habsburg"-ban van. Krúdy mint nagy írók látnoki megsejtésével megérzi a halála után 11 évvel történhető eseményeket: a német behatolást. A pozsonyi királyi palotában történtek kísértetiesen hasonlítanak 1944. év őszének eseményeihez: "Honnan jöttek vissza ezek a céltalan csizmák, felesleges szakállak, oktalanul pödört bajuszok, hangosan perdülő szavak, tüntető sarkantyú pendülések ismét az ebédlőbe, amelyet az álmos télben egyenként elragyogattak, mert tavaszkor ébredést vártak valamely idegen kertben!"

Lehetetlen nem idézni, hogyan viselkedtek a magyar urak a német seregek bevonulásakor: "Hisz itt nincs ellenállás. Itt nincs egy férfi az elerőtlenedett országban. Oda hengerednek Ferdinánd lábai elé és a térdeplóktól nem tud előre haladni az Első Habsburg hódító útjában." (III. 152.) Ezek az akkordok ijesztő párhuzamosságot rejtenek magukban. Az író elviszi Ferdinándot még Székesfehérvárra is, ahol Podmaniczky nyitrai püspök az Első Habsburg fejére helyezi az "angyali koronát." Mintha csak a hitlerista német fegyveres erők által hatalomra juttatott "nemzetvezető" alakját látnánk, aki a királyi korona előtt Perényi koronaőr jelenlétében leteszi az esküt.

Krúdy a később bekövetkezett eseményeket megelőzve Batsányihoz, Vörösmartyhoz, Petőfihez, Adyhoz és más nagy költőinkhez hasonlóan profetikus megérzéssel jövendölte meg a Mohácshoz hasonló nemzeti katasztrófákat. A magyar uralkodó osztályok 1526-ban, 1920-ban és 1944-

ben is új Mohács felé indították el az ország szekerét. És talán nem véletlen Krúdy Mohács c. regényében az sem, hogy Lajos király halálát a német császártól kapott ló okozta: "...Ez a nagy német paripa lett aztán a vesztünk." (I. 201.)

Valóban...

SZENTELEKY KORNÉL,

híd a magyar és a jugoszláv nép között

Pécs zegzugos utcáit járva megkap bennünket az a patinás levegő, amely első királyunk óta áthatja ezt a várost. Ezeken az utcákon sétált fél évezreddel ezelőtt a nagy humanista költő, Janus Pannonius, itt végezte középiskoláit a Hány János halhatatlan alakjának létrehozója, Garay János; vele járt középiskolába Nagy Ignác és Frankenburg Adolf; itt született és halt meg fiatalon a proletársorsú költő, Kóczián Sándor, és egész ifjúságát Pécsen töltötte a Nyugat-nemzedék egyik kiváló költője: Babits Mihály. Ma emléktábla őrzi ennek emlékét a Mátyás király és a Zrínyi utca sarkán levő épület falán. Amikor a diák Babits a mai belvárosi iskola lépcsőit koptatta, nem tudta, hogy lakóhelyétől alig pár méterre, a mai Mátyás király utca 26. számú bérlakásban megszületett 1893. július 15-én Sztankovics Kornél, aki Szenteleky írói néven vált ismertté a magyar és a jugoszláv irodalomban.

Szenteleky az első világháború után egy szétszórt, de tehetségekben nagy bőséget sejtető magyarságban mozgalmas irodalmi életet akart és tudott is teremteni. Pedig eredeti foglalkozása szerint orvos volt, a szenvedők testi-lelki sebeire keresett gyógyírt. Az ósziváci doktor reggeltől estig kerékpáron járta a vajdaság három falujának poros útjait. "Mindenkit magához akart ölelni - írták róla kortársai -, testvére volt mindennek és mindenkinek." Író, költő volt, akinek a fárasztó nappalok után már csak az éjszaka jutott írásra. Álmai, vágyai ilyenkor szárnyra

kaptak, s csodálatos sorok énekeltek az emberi munka szépségéről, az emberekbe vetett hitről, a szeretetről. Mélabús hangvétellű versei Juhász Gyuláéval rokoníthatók. Prózája hangulati árnyalataival, finom tájleírásaival, erősen lírai miniatűrjeivel olyan kiváló nyelvművészt jelez, akinek impresszionista képei mögött gyakran sejlik föl kora nehéz problémája: a kisebbségi sors emberi helyzetei.

Szenteleky Kornélról korábban csak annyit tudtunk,- hogy 1893-ban született Pécsen. De hogy pontosan mikor és melyik házban, az ismeretlen volt. A kérdés nem hagyott nyugodni. Kutatni kezdtem a két adat után. Nehézségekbe ütköztem. A városi anyakönyvi adatok csak 1895-től ismertek. Mivel Szenteleky - Sztankovics - Kornél görögkeleti vallásúnak született, a keresztelési anyakönyv adataihoz kellett fordulni. Pécsen viszont már nagyon régen nincs görögkeleti plébánia, nyilván tehát őt másutt anyakönyvezték. A pécsi levéltár segítségével derítettem ki, hogy Szentelekyt a pécsváradi Boldog Asszonyról elnevezett görögkeleti plébánián anyakönyvezték. A cirillbetűs bejegyzés szerint Sztankovics György mérnök és Koszits Terézia Kornél (György) nevű gyermeke Pécsen, 1893. július 15-én, Hunyadi utca 24. számú házban született. A szülőházat egy 1895-ből való térkép alapján azonosítottam. Ez a mai Mátyás király utca 26. számú földszintes, sárga épülete. E ház a Pécsi Telekkönyvi Iroda adatai szerint 1869. október 26-tól 1917-ig dr. Kelemen Mihály orvos tulajdona volt, tőle bérelte a Sztankovics család. A tulajdonos a sarkon álló házban lakott, édesapja halála után ott nevelte a gimnazista Babits Mihályt. Sztankovics György a századvégen Zomborban vállalt állást. Ott érettségizett Kornél, majd 1916-ban a budapesti egyetemen orvosi diplomát szerzett. Garán, majd Szivácson folytatott orvosi gyakorlatot. Itt is halt meg tüdőbajban, 1933-ban, negyvenévesen.

Szenteleky Kornél gyakran megfordult Pécsen, ahol sok íróbarátja (Várkonyi Nándor, Lovász Pál stb.) élt. Életsorsában Pécs volt a kibontakozás, Ószivác a beteljesülés. A magyar és a jugoszláv nép egymásra találásán, egymás értékeinek, irodalmi hagyományainak föltárása és megőrzése érdekében munkálkodott. Erre tette fel az életét. Szinte

üzenetként olvasható ez a mondata: "A jugoszláviai magyar írók nemes kötelességüknek, külön elhivatottságuknak érezték, hogy hidat verjenek a magyar és a délszláv kultúra közé."

Fehér márványtábla hirdeti a pécsi Mátyás király utca 26. számú ház falán Szenteleky emlékét. Rajta egyszerű szavak: "Híd a magyar és a jugoszláv nép között."

SURÁNYI MIKLÓS

A 1904-ben megnyílt pécsi köztemetőnek első felügyelője Surányi Miklós édesapja volt. A régi pécsiek ajkán a Surányiba kerülés még ma is az utolsó útra való célzást jelenti. A temetőépületben lakó szüleit gyakran meglátogatta. 1882-ben a Baranya megyei Felsőmindszenten született. Ifjúsága csakhamar Pécshez kötötte. A mai Nagy Lajos Gimnáziumba járt, s ennek ódon épülete régi költőket idézett. Ha kilépett az öreg kapun, a török időket idéző Evlia Cselebi jutott az eszébe, aki Pécsset földi paradicsomnak nevezte.

A jogakadémia végzésekor Klimó és Szepesy püspök mecénás-könyvszeretete a nagy reneszánsz elődöt, Janus Pannoniust idézte. Az 1900-as években a Pécsi Közlönyben jelentek meg első írásai. Volt megyei főlevéltáros, majd később Budapestre költözve a Budapesti Hírlapot szerkesztette.

Szeretett Pécsre jönni, hogy lelke elmerüljön a patinás pécsi hangulat sajátos színeiben, ízeiben. Az élet valósága idegen volt tőle; szinte fájt neki mindaz, ami van, ami élet. Ezért fordul regényeiben a múltba, ezért mintázza a királyával és egyházával is szembeszállni kész Wernher budai bíróját talán Janus Pannoniusról, talán még inkább a XVIII. század folyamán a földesúri jogok alól való fölszabadulásukért

küzdő pécsi polgárságról.

A Gyűjtogatóban megrázó önvallomással ír Pécsről. A regény egyik hőse, Regen Richárd, az író alteregója, Pécsett él. A pécsi táj, a püspöki könyvtár csodálatos manafája és a szegény peremes fiú története idézik fiatal korát.

A munkásruhába öltözött Zsolnay Vilmos szobrának látása arra készíti, hogy az alkotó munka himnuszát ünnepelje Széchenyiben vagy az országépítő Mátyásban. Egyik regényében az életet széppé varázsló munkásokra emlékezik: "A munkásember hajladozó, jövő-menő, talicskázó, méltóságosan tempós mozgása a leggyönyörűbb látvány. Meunier bányásza, Courbet kötőrője, Millet kalászszedője. Ez a képzőművészet legszebb témája. Majdnem szebb, mint a mezítelen test. Benne van a modern élet minden kultúrája, a technika, a verejték, a koncepció, az öröm, az eredmény. Ez a legfensőségesebb kompozíció: a munkás, az erőlködő, a természetet legyőző munka, amely az életét széppé, kényelmessé teszi."

Műveiben a magyar középosztály tragédiáját szólaltatta meg művészi köntösben. Irodalmi szemlélete a vidék felé tekintett, ahol "a televény kitűnő, a táj napsütéses, a levegő tiszta." Lovász Pál szerint az a gondolat élt lelkében, hogy az új magyar életforma kialakítására irányuló törekvésnek Pécsről, ifjúkorának mindhalálig visszasóvárgott színhelyéről kell kiindulnia.

Írói értékelését már mások elvégezték. Bizonyos, hogy regényeiből reneszánsz látású, nagy szenvedélyek korbácsolta, tettekben tobzódó embertípusok állnak elénk. Surányi nem sokat törődik a kompozíció kérdéseivel, "figyelmünket leköti az akciók és reakciók heves egymásralendülése, a színtér és a pillanat mozgalmassága" - írja Várkonyi Nándor. Írói látásmódja a pesszimista naturalizmus. Passzív álmodozó, aki a kikerülhetetlen Végzet örök törvényeit érzi zúgni maga fölött. Ars poétikája: "A művész a világ minden kicsiny valóságában megláthatja az egész mindenség törvényszerűségét."

A Janus Pannonius Társaság 1931. június 10-én tartott alakuló ülésén Surányi Miklóst választotta első elnökéül. Lelkes áldozatkészséggel fáradozott a Társaságért. Budapesti íróasztalát csak a pécsi felolvasó ülések kedvéért hagyta el. Fáradt és beteg ember volt már, amikor a Társaság 1936. június 26-i felolvasó ülésén Németh Imre előadása az irodalmi szabadságra emelkedett fölényel utasította vissza az író Széchenyi regényét, az Egyedül vagyunkat ért rágalmakat, és szolgáltatott elégtételt a meghurcolt írónak.

E ma is legnépszerűbb regényének tartott műben az ún. biológiai regény műfaját próbálta megvalósítani nálunk. Széchenyi személyében az élettani adottságokból kiindulva összetetten jellemzi a szenvedély tüzét, a mohó tettvágyat, a hitetlenséget és a vallásosságot, a beteges érzékiséget és azt a végzetes magányt, amelyet Széchenyi naplója is tükröz.

A trilógiának tervezett kötet első részében a fiatal Széchenyi alakjában csak a kalandosságot és a romantikus szerelmi szenvedélyt hangsúlyozta az író. A legnagyobb magyarrá vált Széchenyiről Surányi már nem írhatott. 1936. június 23-án halt meg Budapesten.

MÓRICZ ZSIGMOND

pécsi ébresztése

"Sziréna nem búgott, a várost nem sötétítették el, és egyszer a bombák robbantak. Ijedten futottam ablakhoz körül: égtek a lámpák, most oltogatták.. Az égen tűzcsóvak és zúgó repülőgépek. Az első légitámadás Budapest fölött. Mire a félelmes muzsika elhangzott, 1942. szeptember 4-én hajnali háromkor meghalt Móricz Zsigmond." (Valójában szeptember 5-én halt meg.)

E sorokkal végzi az Apám regényét a nagy író leánya, Móricz Virág. Az utolsó napokat méltató Ruffy Péter e sorokhoz még hozzáfűzte: "Meghalt az a férfi, aki elmondta, s az irodalom égi magasságába emelte egy nemzet

s egy ország kétségbeejtő, romlandó életét."

Hatvanhárom éves volt, amikor véget értek írói tervei. Amit addig leírt, érezni rajtuk az élet meleg lüktetését. A nagy port felvert ököritői tűzvésztől a hódmezővásárhelyi tanyainternátusig beláthatatlan utakat járt be. Jelszava volt: gyalogolni jó. Szinte az egész országot beutazta. Szülőföldje volt a Tiszántúl, hazája az Alföld, abból is a Kunságot szerette legjobban. Sokszor utazott Erdélybe, a Tündérkert gyönyörű kaptatóira, a Felvidék álomba süppedt bányavároskái közé. Ha a Dunántúlra leutazott a hétkrajcáros csécsei diák, elsősorban Pécs és Baranyát kereste fel. Különösen az 1938-39-es években sokat járt Pécs és Baranyában. Városunkban felfedezi az újfajta téглаégetési módot: a földmasszába csak szénport kell keverni és ekként kiégetni. "A Sándorféle téглаégetéssel meg lehet menteni a magyar népet."

1938 kemény telén Móricz Zsigmond több hetet töltött Pécs és Baranyában. Január 28-án részt vett a szabadliceum irodalmi előadásán; másnap a református egyház nagytermében beszámolt baranyai látogatásai tapasztalatairól. A Nádorban lakott, s onnan látogatott el a mai jogi kar épületébe is, amelynek egyik könyvtárhelyiségében (a mai dékáni hivatalban) volt elhelyezve az Országos Szociográfiai Intézet Baranya megyei adattára. Mint kari könyvtárosnak nekem volt feladatom a Móricz Zsigmond által kért adatok kiadása. Csendben, szinte észrevétlenül jegyzetelt. A baranyai falvak népére, főleg az Ormánságra vonatkozó adatok érdekelték. Ezeket jegyezgette ki nagy gonddal, alaposággal az adattár cédulagyűjteményéből. Amikor pár nap múltával befejezte kutató munkáját, csekély fáradozásomért A boldog ember című regényét ajándékozta oda, első lapján ezzel az autografálással: Móricz Pécs, 1938. II. 11.

A lejegyzett statisztikai és történeti adatok egy részét rövidesen viszontláttam Móricznak a Mecsekaljáról és Kákicsról írt riportjaiban. E cikkekben kevés a szociográfiai adatközlés, mert - ahogy ő írja "a szívemen íródtak fel a nép életének mély rezdülései... Kodály mondja, hogy nemcsak műveletlenség van a falun, hanem a lélek leggyöngédebb virágait is meg lehet találni. Így van."

Móricz Zsigmond - Ady szavaival élve - hajdani, eltévedt utas volt, aki merészen vágott neki az új hínárú útnak, amelyen járva keserűen tapasztalta, hogy "nincsen fény, nincs lámpaláng és hírük sincsen a faluknak." A hétköznapi sűrűjében örömmel jegyezte fel a kisemberek panaszait. "Az Ormányság kincse a gyermek" című riportsorozatában szomorúan veti fel a kérdést: "Miért nincsen annyi gyerek, amennyinek kellene lenni?" Pedig a gyermek nemcsak áldás, a boldogság tiszta örömeinek forrása, hanem az emberekben felszítja a tüzet, munkakedvet ad, vidám emberi életérzést. Szíve-lelke örömmel telítődik, amikor az Ormányság után a gyerekekkel zsúfolt mecsekalji iskolát látogatja meg. "Virágoskertben" című riportjában leszűri a következtetést: "A gyerek-kérdést nem lehet elválasztani a gazdasági kérdéstől. Mihelyt a gazdaság fölvirágzik, ott szükség van gyerekekre. De ahol tengődik, ott minek a gyerek?"

1938 februárjában színes képet fest a pécsi vásárról, a "tetűpiac"-ról. Amikor azonban sétaközben kákicsi asszonyokkal találkozik, gondolatai ismét visszaszállnak az egyke súlyos problémáira. Hitte, hogy a magyar nép lelke alszik, de a hosszú álom után felébred, és a népnek végre is szabad lesz "odaütni". Bízott a magyar nép fiaiban, Baranya népében is. Jövőbe sugárzó optimizmussal hirdette: "Az Ormányság a magyarságnak legősibb és legkülönb népe volt, annak is kell maradnia." (A kákicsi utca 1938. február.)

BERZE NAGY JÁNOS,

a néprajztudós

Amikor a Népélet 1925. évfolyamában olvastam Berze Nagy János értékes tanulmányát Petőfi költészetének folklóre-párhuzamai-ról, még nem gondoltam, hogy valamikor személyesen is megismerem. 1940-ben tanügyi pályára kerülve többször találkoztam vele az akkor még a Kossuth téren levő tanfelügyelőségen; majd amikor az állam-megvásárolta az ún. Cseh-palotát a mai Janus Pannonius utcában, és a tanfelügyelőség a tankerületi főigazgatósággal egy épületbe került,

néha-néha láttam a lépcsőkön fölbattyogni az akkor már nyugállományban levő Berze Nagyot.

Mint tanfelügyelő szigorúságáról volt híres, de már akkor is tudták róla, hogy tudós ember, akinek "mániája" a magyar népmesék, a néphagyományok kutatása. Működési helyei közül Pécssett tartózkodott a leghosszabb ideig: 1924-től nyugdíjazásáig, 1939-ig. Mint Baranya megye és Pécs város vezető tanfelügyelőjét 1933 szeptemberében őt bízták meg a megye magyar néphagyományainak összegyűjtésével. Szívesen vállalta ezt a számára nagy erőfeszítést jelentő, de szívéhez közelálló munkát, s a megye tanítóságának segítségével csakhamar társadalmi néprajzi gyűjtést szervezett és vezetett. 1940 tavaszán Baranya vármegye kiadásában meg is jelent a Baranyai magyar néphagyományok című háromkötetes néprajzi műve, amelyben hétszáznál több dallam, 850 dalszöveg, 500 prózai szöveg, 1400 néphitre és népszokásra vonatkozó adat, számos közmondás, szólás, tájszó található. Külön figyelmet érdemel a műben közölt 270 mese, amelyek némelyike később átdolgozva is megjelent. E színességében is egyedülálló gyűjteménynek megjelenésével a magyar népköltészeti gyűjtésnek hosszú szakasza zárult le.

Még egy nagyobb elméleti műve jelent meg életében: Mese című tanulmánya, amely a népmesék szerkezetére és típusaira, azoknak a népi társadalomban betöltött szerepére vonatkozó kutatási eredményeit foglalta össze.

Halála után, 1959-ben jelent meg az Égigérő fa. Ebben Berze Nagy először mutatott rá a magyar ősvallás sok évezredes összefüggéseire, megérezve a néphagyományokban élő igazi szellemet. Magyar mitológiai vizsgálódásainak eredményeit beépítette nagyszabású tipológiai művébe, a Magyar népmesetípusokba is. Életének tulajdonképpeni főműve, amelyen mintegy 36 éven át dolgozott a két kötetes, 1412 lapnyi terjedelmű Magyar népmesetípusok. Egy 1943-ban írt levelében említi: "... számba vehető életem minden szabad óráját és energiáját ennek szenteltem." E kéziratos anyagnak is majdnem az lett a sorsa, mint a Magyar meseszótár c. alkotásának, amelyből 1915-ben a nyomdában 14 ívet kieszedtek, a

kézirat többi része elveszett, illetőleg csak később került elő néhány részlet a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárából.

Sokáig úgy tűnt, hogy a Magyar népmesetípusok sem tud megjelenni, de a szerző fia, ifj. Berze Nagy János fáradhatatlan ügybuzgalmával elérte, hogy a Baranya megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1957. február hó 28-án határozatot hozott a nagy mű kiadására, s az még ebben az évben meg is jelent: Banó István szerkesztésében és bevezető tanulmányával.

Ebben a munkájában Berze Nagy a legrégebb népköltési gyűjtemény megjelenésétől, 1822-től 1933-ig közzétett népköltési gyűjtemények és néprajzi monográfiák teljes mesekincsanyagát, valamint a néprajzi és nyelvészeti, folyóiratok, az addig közöletlen népmese-gyűjtemények anyagát dolgozta fel. Művében rámutat arra, hogy a magyar mesekincsben "mi az, ami az egész emberiség szellemi hagyománykincsével közös vagyon, s mi az, ami ősi kultuskörnyezetünkből való; mi az, amit Európából átvettünk és Európának átadtunk." Munkájában 1620 népmese indítékára mutat rá. A meseanyagot minden egyes típusnál összehasonlítja a velünk vagy körülöttünk élő rokon népek hagyományaival, a típus anyagának tárgytörténeti, irodalmi, mitológiai és nyelvtudományi vonatkozásaival. Megállapítja a külföldi mesepárhuzamokat, a régi hazai és külföldi irodalomban föllelhető mesenyomokat, s pontos képet ad arról, hogy az általa megállapított típus hányféle változatban él, illetőleg az egyes típusindítékek milyen mesékben szerepelnek.

Meg kell említenünk, hogy Berze Nagy a mesetípusok egy részében az európai ősvallás és a finnugor korig visszanyúló magyar ősvallás elemeiből felépülő mítoszok nyomait, emlékeit is kutatta. Erről azonban bővebben szól az Égigérő fa c. munkájában.

Ez a kiváló néprajztudós a Heves megyei Besenyőn (ma: Besenyőtelek) 1879. augusztus 23-án született egy szegény pásztoember tizenegyedik gyermekeként. Mélyről indult el, de mint tudós világhírnevet vívott ki magának törhetetlen szorgalmával, akaraterejével, tehetségével. 1946. április 6-án hirtelen halt meg.

Méltán megérdemelte, hogy Pécssett, Gyöngyösön, Egerben és Szekszárdon utcát nevezzenek el róla. Több iskola névadója, szülőfalujában a róla elnevezett iskola előtt 1962-től szobra áll. Az az emléktábla, amelyet a Pedagógusok Szakszervezetének Nevelők Háza 1958-ban a Janus Pannonius utca 5. számú épületének külső falán állított Berze Nagy tiszteletére, legyen a mindenkori megemlékezés kedves szimbóluma. Az évszázadokat is átlépő művei fogják hirdetni igazi nagyságát - aere perennius.

A VERESS CSALÁD

Történelmi értékű kiadatlan kéziratok Pécssett

1857. augusztus 7-én Isztambulból Essecsid Mehemmed Emir Ali a következő levelet írta Hasszán pasának, Várna parancsnokának: "A magyar eredetű, de az amerikai követség oltalma alatt álló Veress Sándor és Dercsényi István nevű társa, akik a török állam alattvalói kívántak lenni, és ilyenekül elfogadtattak, Várna vidékére telepítendőek és földműveléssel foglalkoztatandók... stb. Kelt Moharrem 3-án 1273-ban, keresztény számítás szerint 1857. augusztus 7-én."

Ki ez a Veress Sándor, aki Várna vidékén földműveléssel kíván foglalkozni a szabadságharc bukása után 8 évvel? Előzményként tudnunk kell, hogy Veress Sándor annak a Veress Ferencnek a fia, aki a szabadságharc alatt a magyar királyi koronát a felségjelvényekkel együtt egy éjszakán át ágyában a szalmazsák alatt rejtegette. (A korabeli hatyúnyakas ágy jelenleg a Veress család pécsi, Perczel utcai szobájában van.) A szabadságharc kitörésekor Veress Ferenc sarkadi református lelkész, mindkét fiát fölvitte Pestre és jelentkezett velük Kossuthnál, majd hazatérve 250 főnyi nemzetőrséget szervezett sarkadi legényekből, akik becsülettel végig küzdötték a szabadságharcot. A világosi fegyverletétel híre ágyba döntötte, és még 1849-ben meg is halt.

Ez a férfi volt az ismert pécsi történész, dr. Veress Endre nagyapja. Veress Sándor, akiről a fentebb idézett török levél szól, s akiről most a bukaresti Testamentum-sorozatban rendkívül értékes adatokkal teli életrajzot írt Beke György kolozsvári történész: Veress Sándor tolla és körzője címmel.

Veress Sándor nemcsak nagy időknek nagy tanúja, hanem részese is, aki amidőn felcsapott katonának, még nem tudta, milyen viszontagságos sors vár rá: egy éven át kemény csaták tüzeiben él; a világosi fegyverletétel után ő is török földre kénytelen menekülni. Itt látja, érzi, miként fojtogatja sorstársait az emigráns életforma. Legtöbbjük semmihez sem ért, nincs kereső szakma a kezükben. Egy részük áttér az iszlám hitére (Bem apóából Murad Tevfik pasa lesz), mert azt remélik, hogy a török oldalán tovább küzdhetnek a cár eltipró rendszere ellen. Veress Sándor nem ezt az utat követi. Mint Kossuth rendíthetetlen híve, hitét veszi, hogy olasz honban magyar sereg alakul, s Klapka tábornok 1859. június 16-án Genuában kelt okiratában közli vele, hogy "a Piemonti k. hadügyminisztérium folyó hó 14-én az Olaszthonban alakulandó magyar sereg első zászlóaljánál Századosnak kinevezte."

Veress Sándor felkeresi Ihász Dánielt, Kossuth bizalmasát, akitől, mint leendő segédtsíztje távozik. Miután azonban világossá vált, hogy III. Napóleon a magyar légiót csak ütőkártyának szánta Ausztria ijesztgetésére, Veress Sándor "a csalódott remények, szétfújt kártyavárak s a nagyszerű kiábrándulások" (Teleki Sándor sorai Türr Istvánhoz) után odahagyja Itáliát. Tudásszomja Párizsba, majd Londonba hajtja, ahol mérnöki oklevelet szerez. S mivel a Habsburgokkal nem tud megbékélni, Bukarestbe megy, ahol Románia első vasútépítője, később a román király főmérnöke lesz. Sokat küzd a bukaresti magyarság sorsának jobbításáért. 1884-ben, 56 esztendőskorában Bukarestben halt meg.

Még kéziratban van, de minden bizonnyal rövidesen megjelenik a Veress Sándor szabadságharcos naplója című könyv, amely nemcsak a szabadságharc

bukása utáni idők egyik értékes dokumentuma, hanem színes leírásaival, élményanyagával rendkívül olvasmányos alkotás lesz. Kiadatlan még a csaknem félezer levél is, amelyet Veress Sándorhoz írtak az Európában szétszóródott bujdosók. E leveleket kettős csizmatalpból szekérderekig a legkülönfélébb módokon juttatták el Bukarestbe, hogy azután - Veress Sándor legidősebb gyermeke dr. Veress Endre megmentse az utókornak.

Az olvasó meghatottan veszi kezébe Kossuth és Klapka leveleit, s olvassa Ihász Dániel és Hámory ezredesek megindító hangvételű sorait. Az utóbbi például ezeket írja többek között Veress Sándornak: "... Hát mi, barátom, hol és miképpen végzük bé éltünk rongy pályáját? Árván - roncsolt erőtlen testtel - megtört lélekkel?" (1860. július 21-i levél.)

Veress Sándornak, a szabadságharc hős kapitányának hét gyermeke volt. Az elsőszülött az özvegy édesanyjával Magyarországra átköltözött dr. Veress Endre. Az életének utolsó hét esztendejét Pécssett töltő nagy történész fia és menyé állandóan küldenek életrajzi anyagot a Bukarestben dolgozó magyar történésznek, Árvay Árpádnak az életrajz megírásához. dr. Veress Endre emléktáblája Pécssett, a Rét utcában található. Báthori István életének és korának legkiválóbb kutatóját, dr. Veress Endrét és atyjának, a szabadságharc sokat szenvedett hősének emlékét akkor ünnepelehetnénk legszebben, ha a kiadatlan kéziratok feldolgozása nyomán olyan művek születnének, amelyek hűségesen tükröznék vissza munkáséletük tudományos eredményeit.

BARTA LAJOS

"Erdőkoszorús hegység lejtőjén feküdt a város, ősi székesegyháznak négy tornya úgy nézett a városon túlra dél felé, mintha nem is templom, de végvár lett volna valaha. Valamikor rómaiak, később-törökök sokáig tanyáztak ebben a sok templomtól tornyos városban. A főtér patinásan zöld kupolás templomát is a törökök építették valamikor mecsetnek."

Így jelenik meg Barta Lajos Föltámadás c. novellájában a pécsi táj

patinája. Ebbe a szépségbe azonban beleötvöződik az író szocialista környezetrajza is. Amikor leírja a pécsi Puturluknak, ennek a proletár városrésznek apró házait, a "fehérre meszelt emberketrecek", meglátja azt is, hogy "a Puturluk évtizedek óta állandóan illatozott a halkrumplinak nevezett, hús nélküli krumplipaprikás szagától."

Csak az tud így írni, akinek élményei vannak a régi pécsi szegénységből. És Barta Lajosnak bőven voltak ilyen élményei, hisz Pécs utcáin nyolc éven át kocogott foltos ruhában, lyukas cipőben a gimnázium emeletes épülete felé. Itt járt üres-zsebbel jogra is. Hogy pénzhez juthasson, írogatni kezdett, a radikális szellemű napilap, a Pécsi Napló vasárnapi számaiban. Itt jelentek meg a fiatal írónak a szociáldemokrata mozgalommal rokonszenvező írásai. És aki egyszer eljegyezte magát az irodalommal, nehezen tud megválni tőle. Barta Lajos is abbahagyja jogi tanulmányait, a budapesti egyetemre iratkozik be. Irodalmat tanítani akaró tanár szeretne lenni, de itt is kénytelen tanulmányait megszakítani. Pécsre tér vissza, és 1907-ig itt újságíróskodik.

Első novelláiban szűkebb hazájának, az Ormánságnak népe lép elő az élet sötétjéből, s az író a táj szépségének éles kontrasztjaként a falusi élet nyomorát jeleníti meg. Így ismerjük meg szülőfaluját, a délbaranyai Kistapolcát és a környék kiszípolozott szegénységét.

Szociális szemlélete kitágul, amikor 1910-ben a Világ c. lap munkatársa lesz. Ady hatására írt első drámájának, a Parasztoknak főhőse földosztásról álmodozik, forradalmi felkelésre szítja a föld népét. Nem csoda, ha ezt a korán forradalmi darabot a második előadás után az OMGE nyomására betiltották. A tavaszi mámor c. egyfelvonásosát 1912-ben az Új Színpad részére írta. Ez a mórliczi erőt sugárzó dráma egy agrárproletár szabadságvágyának tragédiába fulladó sorsát rajzolja elénk. Erős kritikai érzéke csap ki a kispolgári életformát bíráló Szerelem c. színművéből, amelyet a felszabadulás után a Színművészeti Főiskola hallgatói választottak vizsgadarabul, s amelyet nemrégben a Pécsi Nemzeti Színház is felújított.

Legnagyobb sikerét Az élet arca c. 1917-ben írt kötetével aratta. E sajátos hangvétellű, a falusi proletárok életét bemutató novellákban a század eleji Magyarország életének reális rajza tűnik elénk. Erről a kötetéről írta Ady Endre a Nyugat 1917. április 16-i számában: "Barta Lajos rossz című könyvével nekem olyan örömet hozott, mint Móricz Zsigmond óta Kaffka Margiton kívül talán senki még.. Nagyon hihető és a kétségbeesés napjaiban reményeket adó könyv a Barta Lajos könyve, szinte cselekvés, a legderekabbakból való."

1919-ben, a Magyar Tanácsköztársaság idején az írói direktórium tagja, az Írók Szakszervezetének titkára. Szerkeszti a Fáklya c. napilapot és az Emberiség c. irodalmi folyóiratot. A Nemzeti Színház kérésére két nap alatt megírta a Forradalom c. egyfelvonásosát, amelyet három színház egy hónapon át játszott. Ekkor adta elő a Vígszínház is A sötét ház c. háborúellenes drámáját, amelyet a katonai cenzúra 1918-ban nem engedélyezett.

A Tanácsköztársaság bukása után letartóztatták, majd szabadon engedése után családjával együtt kénytelen külföldre emigrálni. Huszonhét évi száműzetése alatt hat országban keresett menedéket. Ő volt az első az európai irodalomban, aki a berlini proletárszínház 1920-as megnyitásakor Oroszország napjai c. drámájában az Októberi Forradalmat köszöntötte. Irodalmi működésének kibontása érdekében Pozsonyban Új Szó címmel folyóiratot szerkeszt. Írásai Londonban, New Yorkban és a kanadai magyar lapokban jelentek meg.

Testileg megtörtén, de szellemileg frissen tér vissza 1946 őszén családjával együtt hazájába. Budapesten telepszik le. És még így is, életfáradtan, öregen is kezébe veszi a tollat, hogy felszabadult paraszt-ságunk életének hű ábrázolója lehessen. Elismerést sohasem kért, megkésve kapott csak. Életművéért csak 1956-ban tüntették ki Kossuth-díjjal. Neve nemcsak hazánkban, külföldön is ismert. Több művét lefordították német nyelvre, novellái négy német antológiában is szerepelnek.

Barta Lajos, Kossuth-díjas írónk nem üzen többé szeretett városába,

Pécsre. A könyörtelen igazmondó, a nagy realista, a magyar parasztság és a magyar ipari kapitalizmus kezdeteinek hű ábrázolója nincs többé. Az Irodalmi Lexikon üresen álló elhalálozási rovatába beírhatjuk: a kegyetlen halál 1964. október 18-án, vasárnapra virradó éjjel, két nappal 86. születésnapja előtt a Kútvölgyi úti kórházban kiragadta a tollat a magyar szocialista irodalom egyik úttörőjének kezéből.

ZSIKÓ GYULA

Még jól emlékszem parázsló, folyton tűzben égő fekete szemére kissé hajlott háttal járó, ösztövére alakjára, rekedtes, szürke hangjára. Sietve járt az utcákon, s ha valakivel találkozott, alig lehetett sejteni róla, hogy a mélyen bennülő szemek mögött érzékeny lelkű, kiváló tehetség lakozik.

1908. november 7-én született a ma már Pécshez tartozó Magyarürögön. Ott élt, onnan járt be mindennap gyalog munkahelyére. Proletár sorsban nőtt fel, proletárok között élte le élete javát, s talán ezért énekelt róluk olyan meggyőzően, olyan fájdalmasan.

Édesapja autodidakta kádár volt. Öt éves korában vesztette el, de mindig visszasírta. Anyai ágon kisparaszti családból származott, s bizony anyjának sok gyümölcsös kosarat kellett a fején a piacra cipelnie, hogy fiából embert faragjon. Megkapó sorokban eleveníti elénk édesanyját:

Sorsa lemondás, örök áldozat,
Ő tűr, gyűl a garas, gyűl.
A fiú város zajában tanul:
szőlőt, szilvát vegyenek!

Kitűnő eredményű érettségi bizonyítvánnyal a zsebében, 1928-ban

beiratkozott a pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészeti karára, a latin-magyar-görög szakra. Itt kötelezi el magát véglegesen az irodalomnak. Verselgetni kezd, a gyermek- és ifjúsági irodalom történetét dolgozza fel.

Az ürögi kis vagyon az 1932-33-as gazdasági válság következtében elúszik. Az egyetemről nem kap ösztöndíjat, mert tagja a radikális irányú Batsányi János Társaságnak.

Kenyeret kellett keresnie. A pécsi Dunántúl című lap ad helyet első írásainak. Többféle műfajjal kísérletezik: verseket ír, mesét, novellát alkot. 1929-ben jelenik meg első verseskönyve Szavak, szavak, szép szavak címmel. A laphoz szegődik havi 80 pengős fizetésért: a törvénytudományi és a sportrovatot vezeti. 1937-ben jelentkezik második verskötetével: Vágy, munka, élet címmel.

Pécs felszabadulása után, 1944. december 17-én az Új Dunántúl munkatársa lesz, majd 1946-ban a Független Nép főmunkatársa, később felelős szerkesztője. Ennek megszűnése után a Szakszervezeti Könyvtár vezetője lesz. 1946-ban Jóság úrfi címmel ifjúsági regénye, majd egy meséskönyve jelenik meg.

Senki a pécsi költők közül nem érzékelte, nem élte át annyira a nyomor mélységeit, mint Zsikó Gyula. József Attilához hasonló sorokban vádol ő is. Utolsó verskötete legmegrázóbb ciklusa a Proletárok címet viseli. Ezek a való életből kiszakított életképek néha már szinte naturalisztikus meghökkentéssel tárják elénk a csuparánc-arcú, foszlott ruhájú munkást, aki nem tud eleget tenni éhező családja kérésének; a szalmazsák nélküli, piszkos ágyon vajúdó asszonyt, akinek szülés közben is felrémlő problémája: ki ad majd kenyeret az új életre indulónak.

Zsikó Gyula feszült akarattal sziklákat görgetni, "apró téglák ezéret rakni fáradatlan" és egyszer "képzelt csúcson fehér hajjal tűnődve állni" - akart, de terveibe belemart a halál.

1965. februárjában halt meg 57 éves korában.

KODÁLY ZOLTÁN

1945 szeptemberében a háború pusztításaitól megkímélt mecsekalji város menedéket nyújtott a magyar zene nagy mesterének, s egyben kitárta kapuit az általa hirdetett új zenei élet előtt is. Kodály Zoltán ugyanis Pécssett egy Magaslati úti villában dolgozta ki az új magyar zenei nevelésről vallott programját, amelyet innen indított el országos hódító útjára.

A mester a Pécsi Nemzeti Színházban 1945. október 22-én tartott emlékbeszédében vetette fel az eljövendő zenei műveltség magvait: "Máris megindult Pécssett egy olyan próbálkozás - mondotta -, amelyhez hasonló a fővárosban nincs, és amelynek döntő fontossága lehet egész zenei nevelésünkre.. A demokrácia ezen a ponton kettőt jelent: egyik - a zenei művelődés eszközeinek hozzáférhetővé tétele mindenki számára, a másik - a nemzeti sajátosságok teljes érvényesítése. Mindkettőt munkálja a pécsi úttörés."

Pécs és Kodály zenei eszméinek találkozása nem a véletlen műve. Városunkban már a húszas évek végén kezd kibontakozni az "Éneklő Ifjúság" mozgalom, amelynek olyan kiváló képviselői voltak, mint Agócsy László, Horváth Mihály, Ország Margit, Vadas Gábor és mások. Nem csoda, ha 1961-ben Kodály Agócsy Lászlónak ajánlja "Az éneklő ifjúsághoz" című kórusművét, amelynek szövegét dr. Vargha Károly, pécsi főiskolai tanár, több Kodály-kórus szövegírója írta meg.

Az évtizedek során a pécsi éneklő ifjúság szívébe zárta Kodály halhatatlan műveit. 1931-től kezdve Agócsy László tanár vezényletével egymás után csendülnek fel a Polgári Fiúiskola tanulóinak ajkán a szebbnél szebb Kodály-kórusművek. Ivasivka Mátyás vezetésével pedig a

Janus Pannonius és a Nagy Lajos Gimnázium énekkarai szólaltatják meg Kisfaludy Károly Mohács c. elégiáját.

"A tanuló egyformán tehetséges, akármilyen származású. A komlói bányászgyerekek akárcsak régen a Wesselényi utcai proletárfiúk - semmiben sem maradnak le a városi értelmiségiek mögött, ha jól vezetik őket." - írja, midőn a komlói Belvárosi Általános Iskola énekara Tóth Ferenc vezényletével kiválóan szerepelt a debreceni nemzetközi kórusversenyen. Nekik ajánlja ezért egyik új művét, a Harasztosi legények-et.

Némi aggodalommal ment el Mágocsra, hogy a Földműves szövetkezetek Balatoni Mátyás által vezetett énekkarát meghallgassa. Aggodalma azonban lelkesedésbe csapott át az ott hallottak nyomán: "Itt is csalódtam, de nagyon kellemesen."

Korán került sor Pécssett a nagy Kodály-művek megszólaltatására is. Már 1945-ben bemutatták városunkban a teljes Hány János daljátékot. Budapest ostroma alatt komponálta Kodály a liturgikus témái közül kiemelkedő Missa Brevis-t. "E művét a Credo eget ostromló hitvallásával, a lángoló remény próféciájával írta, - s a bemutató a szopránok fényeivel, a mély-basszusok mélységéből dörgő viharával ragadta magával a dómot" - írja Taksonyi József a székesegyházi énekiskolások előadásáról, amelyet két hét múlva a Pécsi Nemzeti Színházban Mayer Ferenc vezényletével megismételtek. E felemelő hatású alkotás zárókórus-fohásza lelket öntött a csüggedőkbe: "Da pacem!" - Adj békét! - kiáltotta a szerző a meggyötörtek nevében.

1953-ban, a Mester hetvenedik születésnapjának megünneplésére Pécssett is felhangzott Melles Károly vezényletével a Psalmus Hungaricus, századunk zenéjének megrendítő erejű műalkotása, melyben az élet és a művészet, a költő és népe egymásra talált.

Pár évvel később, 1958. május 18-án, a főiskolák fennállásának tizedik évfordulójára a Pécsi Nemzeti Színházban rendezett ünnepi hangversenyen

látjuk Kodályt. Ekkor mutatta be a Főiskola az Intermezzo-t, dr. Vargha Károly szövegével.

A Liszt Ferenc Kórus megalakulásával Antal Györgynek, a Zeneművészeti Főiskola Zene- és Énektanár Szaka pécsi tagozata vezetőjének dirigálásával egymás után szólalnak meg a kitűnő Kodály-kórus alkotások: a Budavári Te Deumtól az utolsó alkotásig - az először Pécssett felhangzó Laudes Organi c. orgonakórusműig. "Kodálynak köszönhetem, hogy a művészetnek és a karmesterségnek arra az útjára léptem, amelyen most járok" - nyilatkozik Antal György, Liszt-díjas karnagy.

Kodály nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt egy ideig, de értékes zenepedagógiai, zeneművészeti munkássága eredményeinek elismeréseként számos egyetem díszdoktorrá avatta, több akadémia tiszteletbeli tagsággal tüntette ki, a Nemzetközi Népzenei Tanács elnökévé, a Nemzetközi Zenepedagógiai Társaság pedig díszelnökévé választotta. Nyolcvanegyedik születésnapján bensőséges ünnepség keretében adják át Kodálynak a Moszkvai Konzervatórium tiszteletbeli tanári oklevelét. 1965. április 30-án a bécsi egyetem rektorra átnyújtja Kodálynak a Kelet és Nyugat kulturális kapcsolatainak fejlesztése érdekében kifejtett munkássága elismeréseképpen a Herder-díjat.

De bármerre is ünnepelték, mindig örömmel tért vissza hazájába és Pécsre is. Második otthonába, ahol a Mikszáth úti villa meghitt családi környezetében szívesen időzött feleségével, Péczely Saroltával együtt. Kerti sétái alkalmával érezte át sokszorozottan: "A zene az élet szépségét, s ami benne érték, azt mind meghatványozza."

Séta téri bronzba öntött alakjának kezét, életében oly sok kotta rovóját, a verő napfényben gyermekkezek cirógatják, s a ráragyogó szemek hirdetik: itt van közöttünk, hogy továbbra is tanítson, neveljen gyerekeket, felnőtteket, mindenkit.

KODOLÁNYI JÁNOS

1975. február 17-én a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában nyilvános vitaülésein irodalomtörténészek és esztéták fejtették ki véleményüket Tüskés Tibornak Kodolányi Jánosról írt, 1974-ben megjelent monográfiájáról. A vitát vezető és összefoglaló Szederkényi Ervin e szavakkal zárta az ülést: "Az előadások is megerősítették a kitűnő könyv legfőbb erényeit: igazságkereső szenvedélyét, tudós tárgyilagosságát és alaposágát, tárgyának átfogó, az ellentéteket is érzékelő szemléletét, amelyet végigkísér ugyanakkor a hűséggel őrzött személyes kapcsolat melegsége."

A Kodolányiról szóló irodalom rendkívül gazdag. Az újabb időkben megjelent írások, mint amilyenek Bata Imre, Bodnár György, B. Nagy László, Csűrös Miklós, Németh László, Szalatnai Rezső, Talpassy Tibor kritikai tanulmányai, visszaemlékezései, összefogottan megtalálhatók Tüskés Tibornak az írói életpályát és életművet feltáró és elemző kitűnő tanulmányában. A művét értékelő hozzászólások közül hadd emeljük ki Péczely Lászlóét: "Kodolányit vissza kell hozni a magyar irodalomba, s az őt megillető helyre kell állítani."

"A fa koronája annál magasabbra nő, mennél mélyebbre fúródik gyökere a talajba" - írja egyik művében Kodály. Az ormánsági falvak, Pécs-város szerelmesének, Kodolányi Jánosnak gyökerei mélyen fúródtak a baranyai talajba. Amikor Kodolányi 1955 őszén részt vesz a Végrendeletnek a Pécsi Nemzeti Színházban tartott próbáin, így nyilatkozik: "Végzetszerű, hogy baranyai, pécsi ember s író vagyok, s az is maradok, még ha nem élhetek is igazi hazámban, végzetszerű, hogy darabom alakjai baranyaiak, a problémák, amikkel viaskodnak, itt mutatkoztak meg megelőbb, Baranyában, sírjaik baranyai kis faluk temetőiben süppedeznek, s íme, én is, megformálójuk, aki életet leheltem beléjük, ide tértem vissza, a Pécsi Nemzeti Színházba, otthonomba, szülőföldemre. Gyermek- és ifjúkoromban itt nyílt ki a szemem a magyar élet meglátására, s most, öreg fejjel, homályosuló szemmel ide térek vissza megint, hogy a mai élet, a mai

magyar sors küzdelmeit, szenvedéseit és reménységeit ugyanolyan elfogulatlan tekintettel figyeljem, mint egykor, több mint harminc évvel ezelőtt."

1961 nyarán súlyos betegen autóba ülteteti magát, mert még egyszer, utoljára végig akarja cirógatni tekintetével ifjúság tájait: "Tíz éves korom óta egyetlen folytonos baranyai út az életem, még akkor is, ha ezer kilométerek választanak el a Dráva mentéről."

1963-as magnetofon-üzenete talán a legszebb kitárulkozása, vallomása a város mellett:

"Barátaim! Ha valaki elmondhatja, hogy életét, eszmélkedését, tudatát és tudását, élményeit, emlékeit indulatait, szeretetét és gyűlöletét, élete munkáját és műveit, - műveit, amelyek sok-sok sűrű kötetre szaporodtak évtizedek során: egy városnak és egy földnek köszönheti, azt én itt most elmondom és kimondom. És ha az első csepp anyatejet nem itt szívtam is magamba, de az eszméletnek, a lelkesedésnek, a jót- és nagyotakárásnak a szeretetnek és a vállalásnak első csepp, bár keserű tejét, anyatejét itt szívtam Baranyában, itt szívtam Pécssett. És itt szívtam a virágoknak és - gyümölcsöknek zamatos levegőjét is, amely a költőt eltette és táplálta bennem, azt az öregembert, aki most másképpen nem tehetvén, a hangját küldi el önöknek és a kézfogását. Isten velük."

Nem feladatunk Kodolányi írói fejlődésének az életében és írásművészetében jelentkező visszasságok, árnyoldalak feltárása. Értékelésünk megelégszik a Magyar Irodalmi Lexikon tömör megállapításával: "Kodolányi János író a Nyugat utáni nemzedék egyik legkiemelkedőbb tagja."

A szenvedés és a szenvedélyesség nagy írója volt. Benne az egyik a másikat tüzelte. Ismeretes, hogy testi adottságai már gyermekkorában szenvedésre ítélték. Nehezen járt, húzta a lábát. De a testi megpróbáltatásnál súlyosabb volt a lelki: erdész atyja nemcsak gúnyolta,

ólommadárnak nevezte, de gyakran kegyetlenül elverte. Híjával volt az édesanyai szeretetnek is. Bomlott idegzetű édesanyja előbb elmeógyógyintézetbe, majd férjétől elválva anyjához költözött.

Kodolányi János 1899. március 13-án született a Dunántúl északkeleti részén fekvő Telki kisközségben. Három esztendő, midőn apját Telkiről Pécsváradra, és tíz esztendő, amikor az Ormánság "fővárosába", Vajszlóra költöznek. Apja itt már az erdőfőtanácsosi címet viseli. Fiát az ötödik elvégzése után beiratja Pécssett a mai Mátyás király u. 17. sz. alatti állami főreálgymnázumba, amelynek öt osztályát Pécssett végezte el. E másodrangú iskola tanári kara nem nyújtja számára azt, amit várt: a hiányzó szülői szeretet pótlását. Érzékenysége csak fokozódik, amikor beteg lábát megoperálják. Hat hetet tölt "a szenvedésekkel teli szobában", ahol megismerkedik egy melegszívű ferencessel, aki majd felölti A vas fiaiban Iréneusz páter alakját. Későbbi írásaiban a fölrebbenő emlékek idillikus helyének nevezi Pécsset, amelynek történelmi szépségét megleli a keskeny, ódon utcákban, a törek emlékekben. Megcsodálja csillogó kirakatait, mecseki szerpentinútjai pedig első szerelmei képét idézik fel benne.

Naplót vett, verseket, drámát ír és egyik cikkét közli a Pécsi Napló. Gimnáziumi tanulmányait - bukásai miatt - nem Pécssett, hanem Székesfehérváron fejezi be. De érettségi után visszatér Baranyába és 1915-ben Pécssett megjelenik Hajnal című versfüzete, később pedig Székesfehérvárott a Kitárt lélekkel című kötet. Zsoltárhangú verseit a Pécssett szerkesztett Krónika című lap közli. (Ennek repertóriumát Tüskés Tibor 1978-ban tette közzé.)

Vajszlón megismerkedik a hangulatos Ormánsági parasztélettel, a biklás öregszülékekkel, a kebelben járó menyecskékkel, az egykézű családokkal. E falusi benyomásai lesznek forrásai kezdeti novelláinak (Sötétség, Szép Zsuzska), és a későbbi regényeknek is. "Igazi ihletőm pedig az Ormánság parasztnépének rettenetes állapota volt, az ezen holdak közé bezárt pusztuló népé, amelynek sorsát borzadva, fölháborodva, lázadva s tehetetlenül szemléltem."

De bármennyire is szerette Baranyát, 1921-ben a szerbek által megszállt Pécsset elhagyja, és vajszlói feleségével, Szőcsi Matilddal Budán vesz ki hónapos szobát. Itt születik meg első kisfiuk: Árpád. "Mindenkitől elhagyatva, a nyomor legfenekén" megírja "kínban - nyomorban fogant" novelláját, a Sötétséget, amelyet a Nyugat 1922. szeptember 1-i száma közöl. "Ez volt első igazi munkám s ettől számítom magam írónak." Ekkor már tudatosan is életcélul választja az írói hivatást. Az irodalmi körök elismerik tehetségét, s befogadják maguk közé. Nyomora azonban nem szűnik. "Rettenetes nyomorban van" - írja róla Szabó Lőrinc. Szalatnai Rezsőnek, akivel mindvégig megőrzi barátságát, bevallja: "Nincs pénzem bélyegre, a szó szoros értelmében borzalmasan élek."

Kapcsolatba kerül a célkitűzéseiben eleinte haladó Bartha Miklós Társasággal, itt ismerkedik meg Bajcsy Zsilinszky Endrével és József Attilával, aki szerint Kodolányi "éles hangjával sürgeti az ifjúság és a munkásság mindennapos, kölcsönösen nevelő érintkezését." A húszas évek elején kapcsolatba kerül az illegális kommunista párttal, később azonban e kapcsolata megromlik; szenvedélyessége, makacssága miatt baloldali barátai elhagyják.

1936 és 1938 között ötször járt Északon finn rokonainknál. (Soumi, a csend országa; Suomi titka). Egyik ilyen útja alkalmával egy részeg német tengerész majdnem megfojtotta. A Földindulás című drámája miatt megalázó plágiumperbe keveredik. Egy másik sajtópere után szenvedélyesen tör ki: "Éljenek ellenségeim, hogy a kellő időben agyonverhessem őket."

Megismerkedik a freudizmussal és a marxizmussal. Az istenhit is nyomot hagy lelkén. Az "örök magyar", majd "az örök emberi" vonásait kutatja. Korán felismeri a német terjeszkedést, a cenzúra célját is: "Barmok örködnek a magyar szellemi élet fölött! Akarom mondani: a germán hiúság fölött.. Iszonyú, milyen szolganéppé süllyedtünk. Bachék alatt még volt önérzetünk, most már saját hatóságaink és vezető osztályaink szolgáltathatnak ki minket, gondolkodókat, s teljes dühvel taposnak ránk

mindenért, mintha legsajátabb és legszentebb érzelmeikben turkálnánk, mintha arcul csapnánk legmagasztosabb eszményeiket.

Elítéli Szabó Dezső antiszemitizmusát és fajtisztasági gondolatát. Sebeket oszt és kap. Amit rossznak tart, vitriolos szatírával gúnyolja ki. Párbajozik. Ellenfelei szaporodnak., a szerkesztők kihagyják lapjukból.

A felszabadulás után egy ideig hallgatnia kell. 1967-ben a finn-magyar kapcsolatok ápolásáért megkapja a Finn Oroszlánrend első osztályú lovagkeresztjét, 1957-től nagy példányszámban újra megjelennek néha átdolgozott jelentősebb művei, így többek között: a népéért és viszálykodó családfáért vezeklő Boldog Margit, a hiteles adatok alapján írt, új, módosult magyarságszemléletű Julianus barát, A vas fiai, a Szent István király koráról írt Emese álma, a magyarság megmaradásának problémáját boncolgató Pogány tüzek, Jézusról szóló regénye, az Én vagyok, önéletrajza, a Süllyedő világ és az életmű-kiadást indító Az égő csipkebokor. A Visszapillantó tükör is önéletrajz, írói hitvallás szellemi-politikai nézeteiről. Műveiből finn, olasz, spanyol, német és jugoszláv kiadás készült. Az égő csipkebokor német kiadását német, osztrák, izraeli lapok méltatták.

A sort folytathatnánk. 1969 elején válogatott cikkeinek és tanulmányainak kötetét állítja össze. Szív és pohár lett volna a címe. A szív - azonban kezdi felmondani a szolgálatot, a pohár pedig keserűvé válik, de lelke, szellemisége nem törik meg, mert hisz "a szenvedés minden szépség és nagyság forrása." Kezelő orvosa és jó barátja, Magyar Imre klinikai igazgató-főorvos visszaemlékezésében írja: "Évek óta súlyos beteg volt. Hosszabb ideje már azt az elektromos írógépet sem használhatta, melynek billentyűit le se kellett nyomni, csak megérinteni. Fokozódó és egyre terjedő idegbénulása, mely miatt évek óta nem tudott járni, s az utolsó időben már kezét és ujjait sem tudta használni, szívének és ereinek betegsége életét matracsírrá tette, szellemét azonban az utolsó pillanatig nem befolyásolta. Szikrázó elmével és élességgel,

egy pillanatra sem csökkenő érdeklődéssel, lelkesedéssel és mindig indulattal nézte a világot, melynek szépségét – noha ifjúságától kezdve inkább árnyoldalai felé fordult-utolsó mondataiban is vallotta."

Utolsó gondolatait Tüskés Tibor kérésére magnetofonszalagon küldte el Pécsre, de nemcsak a pécsieknek, mindenkinek:

"Meg kell értenie az embernek, hogy nem véletlen, hová születik, hol él, hová tartozik, milyen nyelven beszél, mit hisz, mire teszi fel életét, mit tagad, és mit nem vall magáénak, mit ölel magához, és mit utasít el magától... És nem véletlen, milyen sors az, amit az embernek végig kel küzdenie, vállalnia kell, meg kell hajolnia előtte, és tudomásul kell vennie, akár mennyiszor zúgolódik is gyenge óráiban, és bárhogya szeretne tőle néha-néha szabadulni. Én is hányszor akartam, és nem tudtam soha. És végezetül meg kellett értenem, hogy a sors csak súlyosabbá válik, ha szabadulni akar tőle az ember, és annál súlyosabb a teher, mennél nehezebb szívvvel veszi az ember a vállára."

A Szabó Lőrinc által „isteni képességű”-nek tartott nagy író 1969. augusztus 10-én halt meg Budapesten. Emlékét Pécssett utcanév, Vajszlón emlékmúzeum őrzi.

KOCSIS LÁSZLÓ

a Dóm költője

Szűkebb hazájában, Pécssett, nem tudták róla, hogy országos hírnű költő, a Janus Pannonius Társaság alelnöke, a Szent István Akadémia tagja, akiről a régi és az új irodalmi lexikonok is megemlékeznek. Illyés Gyula már 1933-ban értékeli költészetét: "Alázatos s a külvilág iránti érzésében van valami Szent Ferenc állandó meghatódottságából. Egyenetlen költő, de megérezni, midőn igazi élmény érinti; nyelvezete, mely máskor könnyen szédül a szavak örvényébe, ilyenkor meghitt és egyszerű." (Ingyen lakoma, 1964. I. 186.)

Versei olyanok voltak, mint élete: egyszerűek, üdék, őszinték. "Táncolva jár az érzések tavaszias mesevilágában, könnyű lépésekkel. csengettyűszava szélben, virágzó fák áttetsző sátrai alatt" - írja költészetéről Várkonyi Nándor. (Az újabb magyar irodalom. 1942. 419.)

Szócén született 1891. október 20-án tanítócsaládból. Atyja csakhamar Rábagyarmatra kerül tanítónak, ahol Kocsis László gyermekkorra legszebb éveit töltötte. (Ma Rábagyarmaton utcanév és emlékszoba emlékezik reá.) Szombathelyen járt a premontrei gimnáziumba Ősz Ivánnal, s már diákkorukban Rőzselángok címmel közös verskötetet adtak ki. Nemzedékék címmel Váth Jánossal, a Balaton írójával könyvkiadói vállalkozásba is kezdtek, s mintegy negyven kötetnek váltak nemcsak fedőnévadóivá, hanem összetartóivá is.

A papi élethivatást választja, de még a szemináriumban sem szakad el kedves íróitól, Adyától és Krúdytól, akiket titokban olvas. 1916-tól papi elkötelezettségének munkahelyei: Magyarország, Mecsekszabolcs, Magyarkeszi, Vásárosdombó, Dombóvár, majd 1926-tól Pécsen hittoktató. Tíz éven át járta a falvak világát esőben, sárban, télen és nyáron, hogy a kunyhók asztalán mécs legyen, hogy tudása kincses tarisznyájából minden rászoruló kaphasson. Hatodik kötetében, az Aranyampolnában írja:

A rétre rázom
Az ég mosolyát
S tündökölnék az
Úti pocsolyák.
Tőlem lesz szelíd
Erdők viharja
S az eget késsel
Kezem kivarrja.

Költészete Pécsen teljesült ki. Itt ismerkedik meg az élet és a költészet nehezebb formáival. Ha kétségek gyöttrik, a Puturluk utca népéhez, a Mecsek természeti szépségeihez menekül. A költészet keményebb

kötései pedig megszabadítják kedvenc mesterei, Juhász Gyula, Kosztolányi követésétől, hogy új utakra térve zengesse hegedűjét.

Gyakran lehetett látni, amint elmélkedve a Dóm előtt sétált, vagy költőtársait fogadta a Dóm mögötti kis kert fapadján. Derült lelkének békéje ott zsongott a négy zömök őrsem előtti park fái között, mert "tavasz szerelmén, nyári estén, őszben itt villog a város koszorúja." S amikor megkondult a Dóm Péter-harangja, Kocsis László évszázadok hangját vélte hallani az érces, öblös kongásban. Mert itt élt Janus Pannonius, Tinódi Sebestyén, Faludi Ferenc, Virág Benedek és még oly sokan mások, költőelődök. Szép versben emlékezik Janus Pannoniusra:

Püspök-sírod ma puszta ismeretlen.

Alszol a Dóm kövei közt csendben.

Híred az alélt század rejtekén -

Nem kincs, nem csillag, nem fény, nem remény

S mégis ahányszor dómkaput kell nyitnom,

Te lépsz be reneszánsz pompában titkon.

Kedves tervet dédelgetett magában. Szerette volna, ha más városokhoz hasonlóan Pécssett is lett volna olyan irodalmi park, ahol a lenyugvó nap fényében föllelevenednének azok a régi arcok, akik egykor a város rőten égő kövei közt sétáltak, akiknek vers-zenéjét várják az öreg kövek.

Még megérte, hogy ötszáz év után Janus Pannoniusnak Pécssett szobrot emeltek, de azt már nem, hogy a megbízásából Bárdosi Németh János által összeállított Aranyampolnák című válogatott verseinek kötete megjelenhessék.

1973. március 9-én a Dóm költőjének szíve megszűnt dobogni. Koporsójánál az egykori vasi jóbarát, Bárdosi Németh László búcsúzott a szív, a lélek békés költőjétől, Kocsis Lászlótól. Róla is elmondhatjuk, amit ő írt: 1936-ban az Írott Kőben: Nincs két értéke. Költő. Ember. Ölelkezik a végtelennel.

KOLTA FERENC

Alkotóereje teljében, ötvennyolc éves korában, 1973. június 11-én hagyott itt bennünket. Nem könnyen oldódó ember volt, de barátai körben magára talált, kedvesen anekdotázó kollega volt. Kevesen tudták róla, hogy fiatal korától kezdve cukorbetegként küszködött.

Az irodalom szeretetét már a pedagógus családi kör fejlesztette ki benne. A Bács-Bodrog megyei Boldogasszonyfán született 1915. május 5-én. Középiskolai tanulmányait Bonyhádon és Pécsen végezte, majd a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar-német szakos középiskolai tanári oklevelet és "summa cum laude" eredménnyel doktori címet.

Később a budapesti Közgazdasági Egyetemen magyar-német szakos gazdasági szaktanári oklevelet is szerzett. Ilyen alapos felkészültséggel indult neki az életnek. Egy éven át, még tanársegéd az egyetem irodalmi tanszékén, majd rövid ideig a bonyhádi gimnázium, 1941-től 1950-ig pedig a pécsi Kereskedelmi Középiskola tanára volt. Ezután kerül a Pécsi Pedagógiai, illetőleg Tanárképző Főiskolára, ahol csaknem negyedszázadon át - haláláig az irodalomoktatásnak szentelte élete legjavát.

Hihetetlen munkabírású volt. Kiváló rendszerező képességével nagyszerűen értett ahhoz, hogy a lényegest a lényegtelenről elválassza, és a legfontosabb teendőre, mondanivalóra irányítsa a figyelmet. Felettesei csakhamar felfigyeltek rá, s rábízta a Főiskola irodalomtudományi tanszékének vezetését, majd három évre az igazgatóhelyettesi teendők ellátását is.

Húsz éven át volt tanszékvezető, s sokáig a főiskolák küldötteiből álló minisztériumi irodalmi szakbizottság elnöke is. Tevékenysége idején indult meg erőteljesebben a valamennyi főiskola számára készített, egységes jegyzetírás. Példamutató szorgalmának, kitűnő irodalmi-felkészültségének tanjele az a sok főiskolai jegyzet, amelyet az évek

során írt.

Számos irodalomtörténeti tanulmánya közül hadd említsünk néhányat! Írt Dantéról, Goethéről, a német felvilágosodás irodalmáról, Petőfiről, Garay János ismeretlen verseiről, irodalmunk történetének különböző korszakairól, főleg a XIX.- és a XX. századi irodalomról. A szerkesztésében megjelent Házi olvasmányok elemzése az általános iskolai irodalomtanításban (1964.) több kiadást is megért. Posztumusz munkája: Janus Pannonius - kultusz Pécsen a XX. században.

Sokáig volt a Jelenkor irodalomesztétikai rovatának vezetője. Tanácsai, nevelő kritikái sok fiatalnak adtak szárnyat, vagy segítettek fejlődésüket. Ő maga is számos könyvbírálatot írt. Irodalmi megemlékezéseit a Dunántúli Napló és a különböző folyóiratok közölték.

Higgadt, nyugodt előadó volt. Tanítványait nem kellett a tanterembe kényszeríteni. Az élőszó erejével, a logikai érvek sokaságával, a történelmi tényezők figyelembevételével sommásan akként mutatott be egy-egy író, költőt, hogy annak személyisége és az írott mű szerves kapcsolatba kerüljön egymással.

Nemcsak az értelemre, az érzelmekre is tudott hatni. Tanítványainak nem egyszer könny csillogott a szemében egy-egy hatásosan befejezett óra után.

Életművében pedagógiai tevékenysége és elmélyült tudományos kutató munkája a legszorosabban összefonódott széleskörű kulturális és közéleti tevékenységével.

Több cikluson át volt Pécs város tanácstagja és ugyanakkor a kulturális állandó bizottság elnöke. Éveken át a Városi Békebizottság elnöke, illetőleg a Hazafias Népfront belvárosi körzetének vezetője. A TIT-nek megalakulásától kezdve tagja, és Pataki László után éveken át ő látta el az elnöki teendőket. E minőségében számtalan irodalmi kezdeményezés (szabadegyetemi előadások, vitadélutánok, irodalmi estek, tanácskozások, kiadványok stb.), Pécsen és vidéken tartott ismeretterjesztő előadások tartása fűződik nevéhez. Mint társadalmi elnök

rendkívül sokat fáradozott a Doktor Sándor Művelődési Központ munkaszervezésében és irányításában.

Az ifjúsági irodalom oktatása érdekében kifejtett tevékenysége túljutott az országhatárokon. Nemcsak idehaza volt e területnek szaktekintélye, de levelezésben állt több szovjet, cseh és német íróval, könyvkiadóval. Ifjúsági irodalom című főiskolai tankönyvét több ízben is újra nyomták. A Tóth Dezső szerkesztette (1969.) Élő irodalom c. tanulmánykötetben Húsz év ifjúsági irodalma címmel elmélyülten vizsgálja az új típusú ifjúsági irodalom kialakításának lehetőségeit.

Amikor igazgatási feladatokat is el kellett látnia, nekem engedte át az ifjúsági irodalom tanítását. Csak ennyit mondott: - A jegyzet utolsó fejezetében írtakhoz tartsd magad!

Elolvastam, és most tanulságul tovább adom a tanári pályára készülő ifjúságnak Kolta Ferenc üzenetét:

"Láng gyúl a láng gerjedelménél" - írta Arany János. Igaz ez a magyar szakos tanár munkájával kapcsolatban is. Akiben ég az irodalom szeretetének lángja, az állandóan olvas, ismeri az ifjúsági irodalom újabb termését is. S aki ismeri és szereti: csak az tudhat újabb lángot gerjeszteni, az irodalmat szerető, művelt olvasókat nevelni. Ehhez természetesen a lelkesedésen kívül sok türelem, hozzáértés is kell, és nem utolsó sorban tanítványainak nagyon alapos ismerete."

Benne mindezek megvoltak.

DÉNES GIZELLA

"... Mégis, a krónikák írják, lapokon örködő betűk hirdetik: Perényiné Kanizsai Dorottya-több száz főnyi kapással Mohács mezejére sietett, hogy eltemesse azokat, akik Szent János fejevételének napján, augusztus utolján elvéreztek a harcban Anno Domini egyezeröttszázhuszonhatban."

E történeti tény a mohácsi csatatéren napjainkban folytatott ásatások is igazolják. De legszebb emléket Kanizsai Dorottya életéről és a mohácsi csata elesettjeinek eltemetéséről a 73 éves korában elhunyt pécsi író állított: Dénes Gizella.

1902-ben a baranyai Ócsárdon született. Már korán eljegyezte magát az irodalommal. 24 éves, midőn Venyigelángok címmel első novelláskötete megjelenik. Ezt követi nemsokára egyik nagysikerű regénye, a Csodálatos fazekas. Ebben Zsolnay Miklósnak, a világhírű pécsi iparművésznek állít emléket. Az Ezüst nyárfákban a dunántúli falvak életéről kapunk jól rajzolt szociográfiát. Sok ifjúsági- és társadalmi regény (Marion kisasszony, Eliza tündöklése, A hegyek hercegnője, Az asszony, aki vétkezett, Veronka és a város, stb.) megírása után Dénes Gizella átvált a történelmi regények írására. E regényei közül is kiemelkedik az Anjou Lajos király leányáról, Mária életéről írt munkája: a Kisasszonykirály és talán legnagyobb alkotása, az 1943-ban megjelent: Virrasztó asszony.

Történelmi regényeiről ezeket írja Várkonyi Nándor, a kiváló pécsi irodalomtörténész: "Velejében lírikus, gyöngéd, szubjektív természet; szinte felolvad a szeretetben, a szerelem rajzában, s történeteiben néha megérik, hogy ábrándok, álmok szülöttei. Az életet széppé tevő érzések költője, s nagy együttérzéssel éli bele magát alakjainak lelki világába."

Valóban ezt érezzük a Virrasztó asszonyból is. A mű hőse: Kanizsai Dorottya, első házasságában még az álomszerelerm megszállottja, aki úgy érzi, neki csak az a feladata, hogy átadja önmagát, feladja önmaga külön kis egyéniségét, "külön élete minden jussát." Később, midőn Perényi Imre személyében megperzseli a "földi szerelem", az égés és a gyötrelme, kiderül, hogy nem tud ellenállni az erőszakos látogató kísértéseinek. Mert ha ez a földi szerelem egyszer "elkapja az asszonyembert, nincs ellene orvosság, csak járja az útját, úgy sem szabhatsz eléje tilalomfát."

Kanizsai Dórának mégis van ereje tovább lépni a férfiak kénye-kedvének kitett, akaratlan báb szerepéből. Nádorra lett férje mellett csakhamar észreveszi, hogy "az úrrend férfiai" az egyet nem értés, a nagyravágyás; a maguk igazának a másik fölé helyezése jellemzi. "Vezetni és uralkodni vágnak, és nem szolgálni, önmagukat alávetve egyetlen célnak, egyetlen akaratnak." És inkább meghalnak a mohácsi csatamezőn, de nem lépnek egymással egységre a budai Liga és a Zápolya-szövetség tagjai.

1943-ban bátorság volt Berzsenyit idézve hirdetni: "Csak szabadnép dolgozik dalolva." Az "Augusztusi vihar" a baranyai tájakra viszel bennünket. Perényiné Kanizsai Dorottya, elhunyt férje jogán Siklós várúrnője, éppen egyik jobbáglánya lakodalmát készíti elő, midőn megkapja egyik nevelt fiának üzenetét "Jön a török! Küldjön hadsereget a tolnai táborba!"

És jött a nagy temetés! Dóra asszony száz és száz jobbágyával hordatta a halottakat a nagy közös sírba, nehogy temetetlenül maradjanak: "tizenöt ezer harcos hevert a homokban, ki fej nélkül, ki kar nélkül, ki négy darabban."

A mohácsi csatater rémségei közepette válik Kanizsai Dorottya igazán hőssé, igazán asszonnyá anyjuk akar lenni az elhunytak árváinak. És ekkor mondja ki a regényíró legfontosabb mondanivalóját: "Mohácsnál elvesztettétek a régi Magyarországot, ti nagyeszű, hideg-okos férfiak; az újat majd fölneveljük mi, forrószívű, hinni tudó, áldozatvállaló asszonyok."

Dénes Gizella e regényében is nem annyira ellentétekkel súlyos szituációkat akar teremteni, mint inkább az emberi élet belső-rezzenéseit szeretné kitárni és megoldani. Kevés benne a jellemfeszülés, a shakespeare-i szenvedélyek lázas lüktetése. A regényíró mesélni akar, és az egyszerűség igénytelenségében találja meg a nagyszerűt. Ott, ahol mások semmit sem látnak, ő problémát fedez

fel, mert észreveszi a mindennapi élet apró, történéseit. Stílusa: él, zenél, mesél. Diadalmas tollvonásokkal a poros portrékról lefújja a múlt patináját, és olajos szavak siklásával éleszti elénk Kanizsai Dorottya váréletének hétköznapijait. Tollán a tárgyak ízt, színt kapnak, s vele együtt átéljük hőseinek életét. Nála: vicsorog az idő, csattognak a szavak, "a szemek a falak között röpdöstek, fáklyák szurkos, sistergő lángjába és gyertyák halk, puha fényébe."

Kanizsai Dorottya színes, változatos életét ma nem ismernénk Olyan jól, ha Dénes Gizella nem alakította volna alakját regénybe: Mindkét virrasztó asszony előtt gyújtsuk meg - legalább e rövid emlékeztetővel - a megismerés és az elismerés mécsesét.

LOVÁSZ PÁL

Az egyik epigrammájában adott jótanács egyéniségét is hűen tükrözi:

Légy egyszerű
lényegből fénylő
kristálybensejű

Akik ismerték, tudták róla, hogy a szív embere, aki mindenkit szeret, akit mindenki szeret. Bölcselkedő életszemlélete, a táj békéje, az emberi lélek benső szépségének csodálata olyan bájt, áhítatos melegséget kölcsönzött formai szempontból is kimunkált verseinek, hogy érezni lehetett bennük a humanitárius ember kristálytisza igazságát.

De tudott fintort is vágni. Ezek az általa fintornak nevezett egy-két soros epigrammák többségükben nagyon is figyelmeztető, gondolatkelto gnómák, amelyeket a kor embereinek szánt. Mennyire sokatmondó egysorosok például: A gyűlölet a lélek atomfegyvere - Az erőszak az erő törvénytelen gyermeke:

Lovász Pált a jugoszláviai magyar irodalom is számon tartotta, s mivel jól ismerte a vajdasági magyar írókat, köztük a költő, orvos és irodalomszervező Szenteleky Kornélt is, megkértem, írjon verset a pécsi emléktábla avatására. A test gyengének, a lélek erősnek bizonyult. 1975. májusában a Mecseki Gyógyintézetben ápolták, s így alig volt remény, hogy Lovász Pál ígéretét be tudja váltani. De jött a posta, s hozta a beteg költő versét a beteg költőről, a népek orvosáról, Szenteleky Kornélról:

Gond emésztett, láz égetett: akartad,
fajtád, fajták összehajoljanak
Híd magasáról intesz erre, arra
A híd fölött égnek a sugarak.

Előttem egy jól sikerült ex libris, Andruskó Károly zentai grafikusművész munkája: EX LIBRIS NÉPKÖNYVTÁR - LOVÁSZ PÁL AJÁNDÉKA BÁCSFÖLDEVÁRNAK.

Az ex libris története az, hogy Eszéken meghalt Lovász Pál unokanővére, s annak jelentős értékű könyvtárát örökölve, azt teljes egészében szülőfalujának, Bácsföldvárnak ajándékozta. Mert itt, a községházával szembeni házban született 1896. május 26-án. Alig 16 éves, amikor a Temesvári Újság már közölte verseit. Az 1922-ben megjelent Tiszaméntén c. versskötetében - ahogy Harcos Ottó írja - "a szülőfalu, az otthon iránt érzett meleg ragaszkodás beszél úgy, mint a táj: mélységesen hömpölygő szelídséggel."

A szülőföld szeretetében ölelkezik itt egymással a kormos falak közt dolgozó kovácsmester, a halzsíros csizmájú révész és a csontos arcú pásztorok bús vágyakozása. A Böngészőkben szembeállítja a lengő rongyú, hajlott hátú, mezítelen lábú "szegény Lázárok bús csapatját" a cifra villák fényében vigadók hadával.

Az irodalmi közvélemény kedvezően fogadta e kötetét. Kosztolányi Dezső

írja róla: "A könyv írója finoman kezeli a magyar nyelv hangszerét, rezzenékeny lélek, s művész, ki jövőre tarthat számot. Nekem különösen megható, hogy az én szűkebb hazámban szólalt meg a magyar vers."

1928-ban Lovász Pál visszatért "szépanyja földjére", Baranyába, ahonnan valamikor az ősök elindultak, és ahol - milyen szépen írja:

Felém rebben mécsse jó testvérszíveknek;
ittén akaratlan szeretek s szeretnek.

Janus Pannonius "hazájában", Pécssett csakhamar gyökeret vert páratlan lelkiismeretességű, irodalomszerető egyénisége. Személyes kapcsolatai révén évek hosszú munkájával megszervezte, és 1931. június 10-én megalapította Pécssett a Janus Pannonius Társaságot, amelynek első titkára, majd főtitkára volt a Társaság 1944. évi megszűnéséig.

Nincs módunk a Társaság munkájának részletes bemutatására. Megtette ezt helyettünk dr. Horváth Veronika. Annyit mégis meg kélt említenünk, hogy a Társaság működése mit jelentett Pécs város kulturális életében.

Korszakváltást, új fejezetet. Pécs újra szellemi központtá vált. A Társaság egyesítette és közös munkára fogta a város, az egyetem, a Dunántúl, sőt az ország reprezentatív költőit, íróit, tudósait. "A Janus fogalomná vált - írja Várkonyi Nándor - minden rendezvényekor zsúfolásig megtelt a megyeháza barokk díszterme, később a színház nézőtere is."

Pécssett csaknem mindig voltak különböző célkitűzések szolgálatában álló folyóiratok (Új Írások, Symposion, Öttorony, Minerva, Pannonia, Műhely stb.), ezért Lovász Pálban is felmerült a lapindítás gondolata. Visszaemlékezéseiben így ír erről: "Kezdetből fogva dédelgetett gondolat volt a Dunántúl tájáról hangzó lap életre hívása. Surányi Miklós sugárzó arccal néha hajnalokig beszélt ennek jelentőségéről is. A lap hiánya egyre jobban éreztette hatását." Így sarjadt ki a Társaság megalakulásának tizedik évfordulóján, 1941-ben a Sorsunk folyóirat,

amelynek Lovász Pál társszerkesztője, majd igazgatótanácsának tagja lett.

Azt is csak kevesen tudják Pécsett, hogy ez az érzékeny lelkű poéta felelős állása tudatában sem hajtotta végre azokat a törvényeket vagy rendeleteket, amelyek sértették emberi öntudatát. Amikor megkapta a rendeletet, hogy a Janus Pannonius Társaságból zárják ki a zsidó származású tagokat, a leiratot egyszerűen eltüntette, mintha nem is érkezett volna.

Nem szabad elfeledkeznünk arról a tetteről sem, hogy a gettóba zártak gyógyellátásáról és táppénzsegélyéről is mindvégig gondoskodott, és 1944 novemberének utolsó napján a pécsi OTI volt az egyetlen, amely tovább végezte a betegéelyezést, a bányanyugbérek folyósítást, a kiürült klinikák gyógyszerekkel, kötszerekkel és műszerekkel való ellátását.

Mindez Lovász Pál érdeme volt. Olyan tettek, amelyekről ő sohasem beszélt, de mások tudtak róluk.

Nem volt termékeny költő. Második verskötetét is csak erőszakíei tudták megjelentetni. A Vándorút apró kis-rajzaiban a falu életének szivárványos színei sziporkáznak elénk. Az Arcképet, utolsó verskötetét elhunyt felesége emlékének szentelte. E válogatott verseit is tartalmazó munkában a pécsi táj hangulatos harmóniája (A Zsolnay múzeumban, Mecseki csalogány, Pécsi pillanat stb.) ölelkezik a hitves, a család, az unoka iránti meghitt melegséggel. És a közelgő Elháríthatatlant is belenyugvással várja a költő.

1975. november 16-án halt meg a szívjóság és a humanitás melegszívű költője, a fáradhatatlan irodalomszervező, aki magáról szerényen csak ennyit állított Önéletrajz című versében: Ember volt, fény, sár fia.

VÁRKONYI NÁNDOR

Utolsó munkájának sem befejezését, sem kiadását nem érthette meg. A Tények és tanúk sorozatban Pergő évek címmel 1976-ban jelent meg posztumusz műve, amelyet szerzője az előszóban önéletrajznak mond csupán, de több ennél: egy darab irodalom- és társadalomtörténet. A fényképével ellátott hátfedőlap szövege tömören tartalmazza élete főbb foglalkozásait:

"Fiatalon költözött Pécsre, fél évszázadig élt ott, mint könyvtáros, irodalomtörténész, egyetemi magántanár, irodalmitársaság-alapító, folyóirat szerkesztő, őskultúrák szenvedélyes kutatója (nevének Sziriat oszlopai című könyvével szerzett hírt.) A posztumusz emlékiratokból az író és polihisztor szenvedélye sugárzik."

Várkonyi Nándor az említettekénél még több epithetonnal rendelkezett: fiatal korában verseket, elbeszéléseket is írt, kiváló műfordító is volt, ezeken kívül esszéíró, szociográfus és klasszika-filológus.

Pécsi vonatkozásban pedig tudnunk kell róla, hogy "pécsi tüke" azaz, bennszülött volt, Pécsen született 1896. május 19-én, de városunkból hároméves korában szüleivel elköltözött. A tiszti iskolát is Pécsen végezte el "a régi reáltanoda rozoga épületében". Később Pestre, onnan újból Pécsre "dirigálták át." 1924-től haláláig több

mint fél évszázadon át Pécsset, ezt a 2500 éves várost vallotta magáénak. Itt jelenik meg 1928-ban első jelentősebb műve: A modern magyar irodalom 1880-1920, amelyet később átdolgozva és kibővítve Az újabb magyar irodalom 1880-1940 címmel adott ki 1942-ben.

Hallatlan munkabíráásának, polihisztor voltának kitűnő bizonyítéka a nevének népszerűsége szerző munka: a Sziriat oszlopai. Négy évtizeden át folytatott kutató munkájának eredménye ez a könyv, amely - fülszövege szerint - "lenyűgöző, regényes látomás az emberiség írott történelme előtti korról. Víz- és tűzözön, katasztrófa elől menekülő és kultúráit mentő emberiség képe bontakozik ki előttünk, az ismert ókori történelem előzményeinek nagyszabású vázlata."

A szerző a letűnt idők megértéséhez az emberiség mítoszkinccseit, "regés hagyományait" a modern tudomány eredményeinek összefüggéseiben használta fel. Ezt a több kiadást megért munkáját hetvenéves korában átdolgozta, s terjedelmét kétszeresére gyarapítva 1972-ben újra megjelentette.

Korán kezdi meg irodalomszervezői munkásságát is: 1925-26-ban Pécssett jelent meg a Symposion című folyóirat két kötete. Ennek megjelenését a kiadói gondok magára vállalásával és írásaival segítette elő.

Szervezői képességei azonban a maguk teljességében a Sorsunk című "közművelődési és szépirodalmi folyóirat" kiadásában bontakoztak ki. A tízéves fennállását ünneplő Janus Pannonius Társaság ugyanis 1941-ben önálló lap indítását határozta el, és Lovász Pál, Várkonyi Nándor fáradhatatlan szervező munkája nyomán a lap 1941 tavaszán meg is jelent. Célkitűzését a Társaság akkori elnöke, Fischer Béla a Beköszöntőben ekként határozta meg: "Programunk: ha csak egy lépéssel is elősegíteni a magyar jövő előkészítését, hogy az eddiginél biztosabb és jobb legyen a sorsunk."

A Sorsunk címadója és szerkesztője, Várkonyi Nándor, hasonló gondolatokkal indítja útjára lapját: "Hadat üzenünk az áltató legendáknak, a nemzeti hiúságok vásárának és minden véteknek és hazugságnak, mely életünket terheli. Erőért oda fordulunk minden történelmi erő forrásához: a néphez!... Csak egy célunk lehet: minél mélyebben megismerni az egyetemes magyarságot, s a szellem fegyvereivel szolgálni megerősödését."

A lapon a Társaság emblémája alatt Zrínyi mondása szolgált mottóul: "Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók."

A folyóirat ilyen hangvételt a történelmi idők indokolták: "A német fasizmus erőfeszítéseit láttuk, minket illető terveit ismertük." (Pergő évek)

Ma már mindkevesebben emlékeznek arra, hogy 1943–1944-ben városunkban a Széchenyi tér volksbundista tanulók sűrű menetalakulatainak lépteitől és hitlerista dalaitól volt hangos. Német turisták járták a temetőt, és a sírkövekről összeírták a német neveket, s minden áron azt igyekeztek igazolni, hogy Pécs – Fünfkirchen – német eredetű város, a német polgárok tették a Dunántúl legjelentősebb városává. A kormányzat Pécssett megszüntette az egyetem bölcsészeti karát, ugyanakkor pedig a Volksbund a városközpontban német középiskolát állíthatott fel, és a Szokó egyik villájában kollégiumot létesített. Mindkettőt azzal a szándékkal, hogy előkészítse a német fakultás létrehozását és a Dunántúl, benne a "Schwäbische Türkei" (sváb törökség) elszakítását az anyaországtól. Tárgyalások is folytak a mai Janus Pannonius u. 5. sz. alatt levő un. Cseh-palota megvásárlására, de az akkori németellenes beállítottságú tankerületi főigazgatók (Fodor Ferenc, Palos Bernardin) ébersége kudarcba fullasztotta a Volksbund szándékát.

Szükség volt tehát a Sorsunkra, annak "magyarságmentő" írásaira, tanulmányaira. A lapszerkesztőn kívül főleg Kuti Balázs, ismeretlen szociológus kemény, polemikus németellenes hangja, Zsolt Zsigmondnak és Horváth Jánosnak a dunántúli magyar (székely) szórványok megmentése érdekében írt cikke

keltett feltűnést.

Várkonyi Nándor más alakban is szükségét érezte kifejezni tiltakozását a Dunántúl elnémetesítése, a német hódítás, az ország megszállása ellen, s ezért könyvet írt ezzel az indokkal: "1944 májusában, amikor a németek bejöttek, jelent meg a Magyar Dunántúl című könyvem. A németek be akarták kebelezni Dunántúlt. Erre volt ez a könyv válasz. Ki tudtam játszani a cenzúrárt..." De hogy hogyan, arra a szerző ekkor még nem felel. A könyvnek mindenesetre szokatlan volt a címe. Takáts Gyula a "Sorsunk" 1944. augusztusi számában lakonikusan csak ennyit mond: "A könyv szokatlan címét a kor és a 'kényszer' alkotta."

A Sorsunk létrejöttéről, célkitűzéseiről, munkásságáról, művelődéspolitikánkban betöltött szerepéről László Lajos írt Sorsunk címmel lapnyi terjedelmű, átfogó értékelésű tanulmányt, amely elnyerte az Akadémiai pályadíját marxista szemszögű értékeléséért, nagy felkészültséggel, a kitűnő tudományos rendszerezéssel végzett munkájáért.

László Lajos tanulmányát e sorok írója mutatta be a Dunántúli Napló olvasó közönségének -thisz (= Tóth István Szabolcs) aláírású recenziójában. (1967. márc. 26.) Ebben többek között kiemeltem, hogy a Sorsunk köré tömörült különböző írói csoportosulások talán csak egyben találtak egymással: a németellenes beállítottság jegyében. De fölvettem egy kérdést is: "Azt is érdekes lenne megvizsgálni, hogy amíg a haladó gondolkodású lapokat betiltották, addig a Sorsunk fennmaradása németellenessége ellenére is miért történhetett meg."

A kérdés fölkelte Várkonyi Nándor figyelmét, s tíz év múlva a Pergő évek lapjain. (418-423) felel rá: a miniszterelnökségen dolgozó ifj. Birkás Géza (édesapja egy időben Pécsen volt egyetemi tanár) azokat a cikkrészeket, amelyeket a helybeli cenzorok németellenes tendenciájuk miatt töröltek, főleg Kuti Balázs cikkeiből, a "külügy sajtóosztálya"

révén mindig jóváhagyatta. Az ok egyszerű: Kuti Balázs írói álneve volt ifj. Birkás Gézának. "A cenzorokban persze tiszteletet gerjesztett magas összeköttetésem, s attól fogva enyhébben kezelték a plajbászt és a bélyegzőt." (Pergő évek, 419.)

A német veszély felrázta és egységbe tömörítette a folyóirat urbánus és népi íróit, mindazokat, akik a szabad élet, a szabad alkotás, a nép felemelkedésének gondolatát képviselték. Ezért tették félre az ellentéteket, amelyek a felszabadulás után eléggé kiéleződtek.

A Sorsunk munkatársainak - a fentiekből megállapíthatóan - megvolt az erkölcsi alapjuk ahhoz, hogy a felszabadulás után is megszólaljanak. A Janus Pannonius Társaság megszűnése után a Batsányi Társaság veszi kezébe a lapot. Az új társaság létrejöttén Várkonyin kívül sokat fáradozott Csuka Zoltán, Csorba Győző, Hunyady József, Kardos Tibor és mások. Az 1945. november 18-án tartott alakuló ülésen a Társaság elnökévé Várkonyi Nándort, ügyvezető-titkárává Csuka Zoltánt, társelnökké Illyés Gyulát és Sásdi Sándort, titkárává Csorba Győzőt választották. Az alakuló ülésen részt vett az akkor Pécssett tartózkodó Kodály Zoltán is, aki felszólalásában helyeselte a lap célkitűzéseit.

A Társaság gyakran tartott székfoglaló előadásokat, megrendezte a Pécsi Kultúrnapokat, Dunántúli Írók Antológiája címmel 25 íves könyv kiadását tervezte, sok fiatal író nevelt maga mellé (Galsai Pongrác, Rubin Szilárd, Kiss István és mások). Később változik a lap szerkesztősége: Angyal Endre, Csorba Győző, Bárdosi Németh János neve szerepel a fejlécen.

A Társaság az 1950-es év első felében átadta a helyét a Magyar Írók Pécsi Csoportjának. A Sorsunk még előbb, 1948-ban szűnt meg. Jogutóda a mindössze három számot megért Dunántúl lett.

Bizonyos, hogy a pécsi és a dunántúli szellemi életnek egyik

jelentős szakaszát zárta le a Sorsunk megszűnése. Generációk ismerték vonzását, és tartják ma is tiszteletben emlékét.

Várkonyi Nándor és Lovász Pál jóbarátok voltak, egy évben születtek, és ugyanazon évben is haltak meg. A Várkonyi Nándort hét hónappal túlélő Lovász Pál az 1975. május 11-én Pécsen meghalt "fenséges szegény"-től e szavakkal búcsúzott:

Szikkadt kezem kezébe kulcsolom, s
amíg célunk fénycsúcsa egyre nő,
továbbmegyünk a tiszta utakon.

Fontosabb irodalom

Dercsényi Dezső – Pogány Frigyes: Pécs, Budapest, 1956.

Gálos Magda: A régi Pécs szellemi élete.

Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából,
24. sz. 1933.

Horváth János: A reformáció jegyében, Budapest, 1957.

Janus Pannonius – Tanulmányok

Szerk.: Kardos Tibor – V. Kovács Sándor), Budapest, 1975.

Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk, Budapest, 1961.

Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós, Budapest, 1964.

Koller József: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis,
Pest, 1812.

Kolta Ferenc: Irodalmunk Baranya megyei hagyományai
– Baranyai Művelődés, Pécs, 1957.

Kolta János: Pécsi Kalauz, Pécs, 1962.

Kolta János: Baranya, Pécs, 1958.

Szigetvári emlékkönyv (Szerk.: Rúzsás Lajos),
Budapest, 1966.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái,

Budapest, 1909.

Tüskés Tibor: Pécsi múzsa, Pécs, 1958.

Tüskés Tibor: A pécsi irodalom kistükre, Pécs, 1970.

Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene, Pécs, 1896.

Várkonyi Nándor: Pécs és Baranya a szépirodalomban.

Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából,
4. sz. 1931-32.

Várkonyi Nándor: Pécsi és baranyai írók,

Pécs-baranyai ismertető. Pécs, 1934.

NÉVMUTATÓ

- ÁCS Zsigmond 146
- ADY Endre 176, 189, 202
- AGÓCSY László 193
- ALISTÁLI György 95
- ALVINCZY György 85
- AMADE László 112
- ANDRÁS király 12
- ANDRUSKÓ Károly 210
- ANGYAL Endre 217
- ANONYMUS 14, 166
- ANTAL György 194, 195
- ÁNYOS Pál 109, 115, 119
- ARANY János 88, 100, 109, 115, 123, 132-134, 138, 146,
206
- ÁRVAY Árpád 188
- ATTILA HUN KIRÁLY 13, 14, 68

- BABITS Mihály 45, 177-179
- BAJCSY ZSILINSZKY Endre 199
- BAJZA József 119
- BAKÓCZ Tamás 16, 53, 54, 65, 72
- BAKSAY Sándor 162-164
- BALASSI Bálint 75, 76
- BALASSI István 78
- BALASSI Istvánné Zrínyi Ilona 78-80
- BALATONI Mátyás 194
- BÁLINT György 174
- BALLAGI Aladár 13
- BALOGH Jolán 35-37, 39-41
- BÁNFFI Farkas 62

- BANÓ István 184
- BARANYAI DECSI János 61, 62, 158
- BARBARO, Francesco 30
- BÁRDOSI NÉMETH János 213, 217
- BARNA Ferdinánd 150-152
- BARNA Ignác 152, 153
- BARTA Lajos 188-190
- BATA Imre 196
- BÁTHORI István 188
- BATSÁNYI István 108, 112, 114, 115, 121, 176
- BATHÁNY Boldizsár 62, 79
- BATHÁNY Ferenc 79
- BATHÁNY Kázmér 149
- BECKENSLOER János 20
- BEKE György 186
- BÉKÉS Gáspár 78
- BÉKÉSI György 13, 93
- BÉL Mátyás 12
- BELLONCI, M. 41
- BEM 187
- BENEDEK 11
- BERCSÉNYI Miklós 110
- BERCZELI ANZELM Károly 17, 30
- BERZE NAGY János 183-186
- BERZE NAGY János ifj. 184
- BERZSENYI Dániel 68, 109, 114, 120
- BESSENYEI György 115
- BESZTERCZEI Lőrinc 65
- BETHLEN Gábor 84
- BIRAGO, Pietro 41
- BIRKÁS Géza ifj. 215, 216
- BISTICCI, Vespasiano da 15, 16, 25, 31, 37
- BOD Péter 59
- BODNÁR György 196

- BOGÁTI FAZEKAS Miklós 91
- BOMBARDIUS, Michael 18
- BONFINI, Antonio 58, 59, 73, 105
- BONIFÁC 12
- BONIPERTUS 11
- BONZI, Pierre 106
- BORNEMISZA Péter 73, 81, 89, 151
- BORNEMISSZA Gergely 170
- BORNEMISSZA Tamás 73
- BORS Emil 155
- BORSOS Sebestyén 61
- BRODARICS István 58, 65, 67-70, 118, 172
- BRUTUS, Johannes 75
- BUDINA Sámuel 102, 108
- BURGIO János Antal 175

- CAESAR, Julius 12
- CALANUS I. KALÁN
- CALLAMACO, Etrusco 34
- CALPURNIUS, J. B. 65
- CARBONE, Ludovico 17
- CARDUCCI, G. 44
- CARMES, Joannes 45
- CIBELEUS I. HAGYMÁSI Bálint
- CICERO, M. T. 45, 75
- COLOCCI, Angelo 18, 20, 28
- CORTESE, Paulo 34
- CRIEVITY, E. L. 19
- CSÁKTORNYAI Zsigmond Ernő 65
- CSAPODI Csaba 39-41
- CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára 39
- CSEHOV, A. P. 159
- CSERI Mihály 59
- CSEZMICZEI JÁNOS I. Janus Pannonius

- CSOKONAI VITÉZ Mihály 109, 114, 120
- CSORBA Győző 18, 22, 30, 217, 218
- CSUKA Zoltán 217
- CSUKÁS Zoltán 110
- CSÜRÖS Miklós 196
- CZIGLÁNYI Béla 155
- CZINKE Ferenc 129
- CZUCZOR Gergely 121
- CYBELEIUS I. HAGYMÁSI Bálint

- DAMJANICH János 148
- DANTE 205
- DARVAS József 110
- DEÁK Ferenc 136
- DEBRECZENI BORÉGETŐ Miklós 93
- DEBRECZENI VERESMARTI János 93
- DEMOSZTHENÉSZ 117
- DÉNES Gizella 206-208
- DERCSÉNYI Dezső 186
- DÉVAI BIRÓ Mátyás 59
- DICKENS 162
- DIOGENÉSZ 163
- DOBÓ Ferenc 76
- DOBÓ Krisztina 76, 78
- DÓZSA György 54, 62, 170
- DRÉTA Antal 128
- DUDITH, DUDICH, DUDICS András 62, 73, 74
- DUFF, J. W. 45
- DUMAS 147

- EGYED Antal 125, 126
- ELEK Artúr 156

- EÖTVÖS József 124, 139
 - ERASMUS, ROTTERDAMI 35, 44, 72
 - ERDÉLYI János 124
 - ERKEL Ferenc 125
 - ERNST Lajos 43
 - ERZSÉBET angol királynő 74
 - ESTE, Borso 38, 39
 - ETÉDI SÓS Márton 117, 118
 - EVLIA CSELEBI 178
-
- FALUDI Ferenc 112-114, 157, 158, 203
 - FÁY András 109
 - FEHÉR György 122
 - FICINUS, Marsilius 40
 - FISCHER Béla 214
 - FODOR Ferenc 155
 - FÖLDVÁRY Mihály 159
 - FORGÁCH Ferenc 69, 93, 103
 - FORGÁCH Simon 106
 - FRAKNÓI Vilmos 18, 20, 23, 24, 28, 29
 - FRANGEPÁN Katalin 106
 - FRANKENBURG Adolf 138, 177
 - FRANKFURTER, M. A. 42
 - FRÁTER György 87, 99
 - FRISIUS, Agricola 44
 - FROBENIUS, Joannes 44
 - FULVIA 77
-
- GALAMBOSI László 110
 - GALEOTTO, Marsio 17, 34, 35, 37, 151
 - GÁLOS Magda 218
 - GALSAY Pongrác 217

- GARAVAGLIA, N. 36, 41
- GARÁZDA Balázs 51
- GARÁZDA Dénes 51
- GARÁZDA István 51
- GARÁZDA János 24
- GARÁZDA Miklós 51
- GARÁZDA Péter 50-52
- GARAY János 123, 138, 177, 205
- GÁRDONYI Géza 166-170
- GERÉZDI Rabán 25, 28, 29, 30
- GIRALDI, L. G. 37
- GOETHE, J. W. 144, 156, 205
- GOHL Ödön 43
- GOMBOS Albin 13
- GÖNCZI MELCZER András 65
- GÖRCSÖNI Ambrus 91
- GÖRGEY Artúr 143
- GUARINO, Battista 31, 32
- GUARINO, Veronese 17, 26, 38, 46
- GUTHI ORSZÁGH Kristóf 78
- GYULAI Pál 75, 125, 142, 154

- HAGYMÁSI Bálint 64-68
- HAGYMÁSI Kristófné KERECSENYI Judit 75, 76, 78
- HALMY Karolina 139
- HANDÓ György 15-17
- HARCOS Ottó 210
- HARSÁNYI István 94, 95
- HEIDEGGER János 95
- HELTAI Gáspár 61
- HERCEG-SZÖLLŐSI Gáspár 61
- HOLLÓSY Simon 159
- HOLUB József 59, 107

- HOMÉROSZ 163
- HONTERUS János 73
- HORATIUS 120, 121, 153
- HORVÁTH János 113, 128, 212, 215
- HORVÁTH János ifj. 13
- HORVÁTH Márk 87
- HORVÁTH Mihály 193
- HORVÁTH Veronika 211
- HUNFALVY Pál 154
- HUNYADI János 27, 122
- HUNYADI József 110, 217
- HUSZTI József 28

- IHÁSZ Dániel 187, 188
- IHÁSZI Imre 118
- ILLÉSHÁZY István 57
- ILLYÉS Gyula 201, 217
- ISTVÁNFFY Miklós 57-60, 69, 107, 172
- ISTVÁNFFY Pál 55, 57, 61, 107
- IVASIVKA Mátyás 193

- JANUS PANNONIUS 15, 17-47, 122, 177, 203, 205, 211
- JÉKELY Zoltán 21, 22
- JÓKAI Mór 110, 134, 135, 143, 162
- JOÓ János 79
- JORDANESZ 14
- JÓZSEF Attila 199
- JUHÁSZ Gyula 104, 177, 203
- JUHÁSZ László 107
- JURANICS Lőrinc 121
- JURANITS László 108, 116, 121, 122
- JUVENALIS 153

- KABOS Ede 161
- KAFFKA Margit 189
- KÁKICSI KISS Géza 162
- KALÁN 12-14
- KÁLMÁNCSAI MÁNYOKI Péter 85
- KÁLMÁNCSEHI SÁNTA Márton 59
- KANIZSAI Dorottya 207-210
- KAPRINAI István 18, 20, 28
- KARÁCSON Imre 20, 23, 28, 29
- KARDOS Tibor 28, 29, 217
- KARLICZKY Margit 17
- KASAI Albert 70
- KATZIANER, Johann 101
- KAZY Ferenc 59
- KAZINCZY Ferenc 109, 121
- KELEMEN József 164
- KELEMEN Lajos 42
- KELEMEN Mihály 178
- KEMÉNY Zsigmond 59, 84
- KERECSENYI Judit l. HAGYMÁSI Kristófné
- KERECSENYI László 76, 116
- KÉRY Gyula 161
- KESINCZEI János l. JANUS PANNONIUS
- KÉZAI Simon 68
- KISFALUDY Károly 119, 125, 128, 173
- KISFALUDY Sándor 114
- KISS István 217
- KLANICZAY Tibor 218
- KLAPKA György 186, 187
- KLIMÓ György 179
- KLIVÉNYI Jakab 126-132
- KOCSI CSERGŐ Bálint 95

- KOCSIS László 201-203
 - KOCZIÁN Sándor 177
 - KODÁLY Zoltán 120, 125, 182, 193-196, 217
 - KODOLÁNYI János 196-201
 - KÖLCSEY Ferenc 109, 117, 119, 131
 - KOLLER József 13, 218
 - KOLTA Ferenc 57, 204-206
 - KOLTA János 218
 - KOMBOL, Mihovil 25, 26
 - KONSTANTINOSZ Porphyrogennetosz 25
 - KÓNYI János 109, 114, 115
 - KÖPE Lajos 160
 - KÖPE Zoltán l. THÚRY Zoltán
 - KORODI János 95
 - KOSSUTÁNY Ignác 155
 - KOSSUTH Lajos 142, 143, 185, 187
 - KOSZITS Terézia 178
 - KOSZTOLÁNYI Dezső 120, 159, 174, 203, 210
 - KOVÁCS János 133
 - KOVÁCS Pál 158
 - KOVÁCS Sándor, V. 28, 30, 218
 - KOVÁCS Sándor Iván 35, 42
 - KRÚDY Gyula 172, 202
 - KRUSITY Ilona 76
 - KUTASSY János 77
 - KUTI Balázs l. ifj. Birkás Géza
-
- LACZKÓ Adolf 1549
 - LANDÓ Jeromos 33
 - LANTOS István Lőrinc 108
 - LASCARIS, Janus 17
 - LÁSZLÓ Lajos 216
 - LATINOVICS Hermina 149

- LENKEI Lajos 154
 - LENKEI Henrik 155
 - LENKEI Zsigmond 155
 - LEÖWEI, LŐVEI Klára 121
 - LIPSIUS, Justus 44
 - LISZT Ferenc 125
 - LIVIUS 50,57
 - LONGFELLOW, H. W. 147
 - LÖNNROT, Elias 150
 - LOSONCZY Anna 78
 - LOSONCZY István 87
 - LOVÁSZ Pál 178, 180, 209-212, 214
 - LUTHER Márton 88
-
- MACEDÓNIAI László 66
 - MAGIUS 1. MAGYI
 - MAGYI Sebestyén 66, 70
 - MAGYAR Imre 200
 - MAJOROSSY Imre 136, 170
 - MAJTHÉNYI Flóra 141
 - MANTEGNA, Andrea 34-36
 - MÁNYOKI Tamás 133
 - MANTSKOVITY Bálint 78
 - MANUTIUS, Aldus 64
 - MARGOLIN, J. C. 35
 - MARTIALIS 44
 - MARULITY Márk 19
 - MARULLUS 44
 - MASÁRI Dániel 95
 - MASSARO 64
 - MÁTRAY Gábor 124
 - MÁTYÁS Flórián 163-165
 - MAYER Ferenc 194

- MEDICI, Cosimo 32, 37
- MEDICI, Katalin 74
- MEDICI, Lorenzo 52
- MEGYERICSEI János 24, 53
- MELLES Károly 194
- MEZŐ Ferencné 87
- MICHAUD 35
- MIKES Kelemen 112, 158
- MIKSZÁTH Kálmán 140
- MODESTUS 64
- MOLDOVA György 97
- MOLIERE 144
- MOLNÁR Imre 76
- MONOSZLÓY András 82
- MÓR pécsi püspök 11, 12
- MÓRÉ Fülöp 163
- MÓRICZ Virág 181
- MÓRICZ Zsigmond 162, 181, 182, 189
- MOSSÓCZI Zakariás 82
- MUNKÁCSY János 124

- NÁDASDY Ferenc 62
- NÁDASDY Tamás 97, 99, 101
- NÁDASDY Tamásné 102
- NAGY Ignác 138-140, 177
- NAGY László, B. 196
- NAUDAEUS, G. 26
- NEMES István 127
- NÉMETH Imre 180
- NÉMETH László 196
- NIVEMONTIUS, P. A. 108

- OLÁH Miklós 57, 65, 67, 68, 81
- ORCZY Lőrinc 117
- ORSZÁGH Margit 183
- ÓSZ Iván 202
- OZORAI Imre 59

- PÁLFFY Miklós 79
- PÁLFFY Móricz 142
- PALKOVICS Lajos 43
- PÁLÓCZI Antal 89
- PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám 114
- PALOS Bernardin 215
- PANNÓNIAI István l. BRODARICS István
- PAPP Dániel 159
- PAULER Gyula 166
- PÁZMÁNY Péter 57, 59, 81, 93, 122, 158
- PÉCSI Ferenc 84
- PÉCSI Lukács 82
- PÉCSI Simon 84, 91
- PÉCSI SZABÓ János 91
- PÉCZELY László 196
- PÉCZELY Sarolta, KODÁLYNÉ 195
- PERCZEL Béla 148, 149
- PERCZEL Béni 149, 155
- PERCZEL Dezső 149
- PERCZEL Etelka 127
- PERCZEL Imre 149
- PERCZEL Miklós 149, 150
- PERCZEL Mór 149, 150
- PERÉNYI Imre 207
- PERÉNYI Péter 60
- PERNESZICH György 97
- PERUSICS György 87

- PETELEI István 160
 - PETŐFI SÁNDOR 109, 142, 160, 176, 205
 - PETROVICH Ede 16, 17
 - PETROVSZKI Sándor 114
 - PICCOLOMINI, Aenea Silvio 24, 25
 - PINTÉR Jenő 13
 - POGÁNY Frigyes 218
 - PRAY György 58
 - PRISZKOSZ 14
-
- RÁDAY Pál 110
 - RÁJNIS József 113, 114
 - RANSANUS Péter 23, 25
 - REGIOMONTANUS, J. 44
 - REUCHLINUS 44
 - RÉVAI Miklós 113, 114
 - RIEGL Sándor 59
 - RODOSTICS Jusztina 112
 - ROUSSEAU 156
 - RUBIN Szilárd 217
 - RUFFY Péter 181
 - RUZSÁS Lajos 218
 - RUYTER Mihály 96
-
- SALAMON Ferenc 101
 - SÁSDI Sándor 217
 - SCHESAEUS Keresztély 108, 110
 - SCHILLER, Fr. 144
 - SCHNEIDER István 168
 - SCHULTZ Imre 171
 - SEBESTYÉN Gyula 101
 - SHAKESPEARE 124

- SIKLÓSI Miklós 85, 86
- SIRISAKA Andor 156-158
- SKARICZA Máté 87, 91
- SÓS Márton l. ETÉDI SÓS Márton
- SURÁNYI Miklós 179-181, 211
- SZABÓ Dezső 200
- SZABÓ Endre 174
- SZABÓ Károly 12
- SZABÓ Lőrinc 30, 199, 201
- SZALATNAI Rezső 196, 199
- SZALAY Antal 122
- SZÁSZ Károly 146
- SZATMÁRI György 16, 48, 54, 63-67, 83
- SZEGEDI KIS István 85, 87, 88
- SZÉCHENYI István 122, 180, 181
- SZEDERKÉNYI Ervin 196
- SZÉKELY István 59, 60
- SZELEPCSÉNYI György 94
- SZEMERE Pál 119
- SZENCZI MOLNÁR Albert 61, 94, 158
- SZENTELEKY Kornél 177-179, 210
- SZENTJÓBI SZABÓ László 121
- SZENTMIKLÓSI Domokos 59
- SZEPESY Ignác 130, 179
- SZERÉMI György 73, 241
- SZIGLIGETI Ede 143
- SZILVÁSI István 95
- SZILÁGYI Erzsébet 24, 51
- SZILÁGYI László 24, 51
- SZILÁGYI Sándor 132
- SZINNYEI József 114
- SZÓNYI Ottó 42, 43
- SZTANKOVITS Kornél l. SZENTELEKY Kornél
- SZTÁRAI Mihály 85, 87, 88, 93

- STATILIO János 71
- STRASS Regina 74
- SYLVESTER János 59, 73

- TAIZS József 158
- TAKÁTS Gyula 216
- TAKSONYI József 194
- TALPASSY Tibor 196
- TARACK János 93
- TAURINUS István 53-55
- TELEGDI János 52
- TELEGDI Miklós 81-83
- TELEKI Blanka 121
- TELEKI Sámuel 28
- TELEKI Sándor 187
- TESLÉR László 126
- TESSEDIK Sámuel 116
- THEINER, Augustinus 29
- THERN Károly 125
- THIERRY, A. 13
- THÖKÖLY Imre 96, 157
- THURÓCZY János 23, 25, 60
- THÚRY Zoltán 159-161
- TINÓDI Sebestyén 58, 96-100, 107, 170, 203
- TŐKE Ferenc 108
- TOLDY Ferenc 90, 115, 118, 154
- TOLNAI Bálint 61
- TOLNAI DECSI Gáspár 86
- TOLOSANUS, Pinus 69
- TOMORI Pál 118
- TOMPA Mihály 117
- TÖRÖK Bálint 97
- TÓTH Dezső 206

- TÓTH Ferenc 194
- TÓTH István 28, 216
- TÓTH Kálmán 141-144, 146
- TROMBITÁS János 85
- TUBERO, L. 23
- TURGENYEV, I. Sz. 159
- TÜRRE István 187
- TÜSKÉS Tibor 196, 201

- VADAS Gábor 193
- VADNAY Károly 142
- VAHOT Imre 123, 124
- VÁLASZÚTI György 91-93
- VALERIANO, Piero 36
- VÁLI Béla 137
- VÁRADI Antal 143-145
- VÁRADI Aranka 145
- VÁRADI Ferenc 53, 155
- VÁRADY Ferenc 156, 160, 219
- VÁRDAI Mihályné l. DOBÓ Krisztina
- VARGHA Damján 13
- VARGHA Károly 193, 197
- VÁRKONYI Nándor 178, 180, 202, 207, 211, 213-217
- VAS Gereben 136-138
- VASARI, Giorgio 36
- VÁTH János 202
- VATHA 12
- VÉBER Antal l. VÁRADI Antal
- VERANCSICS Antal 71, 81, 172
- VERANCSICS Faustus 72
- VERESS Endre 187, 188
- VERESS Ferenc 186
- VERESS Sándor 186-188

- VERESMARTI Illés 85, 86
- VERESMARTI Mihály 92-94
- VERGILIUS 45, 153
- VERSEGHY Ferenc 114
- VIKÁR Béla 154
- VIRÁG Benedek 119, 120, 203
- VITÉZ Borbála 51
- VITÉZ János id. 15, 16, 18, 38, 39, 51, 52
- VITÉZ János ifj. 18, 41
- VOLATERRANO, R. 31
- VÖRÖSMARTY Mihály 109, 119, 120, 122, 125, 128, 131, 148, 176
- VUTKOVICS Sándor 144

- WAGNER Bálint 73
- WESSELÉNYI Ferencné, SZÁRKÁNDI Anna 78
- WESSELÉNYI Miklós 121

- ZAMARIA Ferdinándné ZANDEGGER Lucia 78
- ZÁPOLYA János 55, 60, 61, 118
- ZAY Ferenc 72
- ZIEGLER Géza l. GÁRDONYI Géza
- ZRINYI György 62
- ZRINYI Ilona l. BALASSI Istvánné
- ZRINYI Miklós, a szigetvári hős 85, 100-102, 126
- ZRINYI Miklós, a költő 57, 104-106, 115, 215
- ZOERARD 11
- ZOLA, Emil 159

- ZSÁMBOKI János 69

- ZSIKÓ Gyula 191, 192
- ZSOLNAY Vilmos 179
- ZSOLT Zsigmond 215

TARTALOMJEGYZÉK:

BEVEZETŐÜL	8
A LEGRÉGIBB MAGYAR LEGENDA	11
KALÁN ÉLETRAJZA ATTILÁRÓL	12
KÖZKÖNYVTÁR PÉCSETT A XV. SZÁZADBAN	15
JANUS PANNONIUS	17
Janus Pannonius családi vonatkozásai	20
Van-e Janus Pannoniusról hiteles portrénk?	30
Szelleme egyre dicsőbb...	44
GARÁZDA PÉTER	50
TAURINUS ISTVÁN, a Parasztháború első krónikása	53
ISTVÁNFFY PÁL	55
ISTVÁNFFY MIKLÓS, a magyar Livius	57
SZÉKELY ISTVÁN, az első magyar naptár csináló	59
BARANYAI DECSI JÁNOS	61
SZATMÁRI GYÖRGY, a reneszánsz kor mecénása	63
HAGYMÁSI BÁLINT, (Pécs dicsérete 1512-ből)	65
OLÁH MIKLÓS	68
BRODARICS ISTVÁN, a mohácsi csata krónikása	69
A KÉT VERANCSICS	72
DUDITH ANDRÁS, a hitehagyott	74
BALASSI BÁLINT BARANYAI KAPCSOLATAI	76
TELEGDI MIKLÓS	81
A PÉCSIEK	84
VERESMARTI ILLÉS	85
SZEGEDI KIS ISTVÁN	87
SZTÁRAI MIHÁLY	89
A "PÉCSI DISPUTA"	91
VERESMARTI MIHÁLY	93
HARSÁNYI ISTVÁN	95
TINÓDI SEBESTYÉN, a végvárok "riportere"	97
ZRÍNYI MIKLÓS, a szigeti hős	101

ZRÍNYI MIKLÓS, a nemzeti öntudat költője	104
SZIGETVÁR A MAGYAR IRODALOMBAN	107
A RÁKÓCZI-HAGYOMÁNY EMLÉKE PÉCSETT	110
FALUDI FERENC, "a magyar poéták csudája"	112
KÓNYI JÁNOS, a strázsamester író	115
ETÉDI SÓS MÁRTON, Magyar gyásza	117
VIRÁG BENEDEK, "a Magyar Horácz"	119
JURANICS LÁSZLÓ, Batsányi barátja	121
GARAY JÁNOS, Az obsitos szerzője	123
VÖRÖSMARTY MIHÁLY, a Szózat költője	126
KLIVÉNYI JAKAB	129
PÉCSI ÉNEKESKÖNYV 1830-BÓL	131
ARANY JÁNOS HUMORA	133
JÓKAI MÓR, Pécs díszpolgára	135
VAS GEREBEN	137
NAGY IGNÁC	139
TÓTH KÁLMÁN	141
VÁRADI ANTAL, "A nagy eszmék szent tűzével..."	144
ÁCS ZSIGMOND	147
A KÉT PERCZEL	149
BARNA FERDINÁND, a Kalevala magyar fordítója	151
A BARNA TESTVÉREK	153
A HÁROM LENKEI	155
SIRISAKA ANDOR, közmondásaink pécsi gyűjtője	157
THÚRY ZOLTÁN, a Pécsi Napló segédszerkesztője	160
BAKSAY SÁNDOR	163
MÁTYÁS FLÓRIÁN, a pécsi Diogenész	164
GÁRDONYI ÉS BARANYA	167
MOHÁCS VAGY KAVARODÁS EGY KRÚDY-REGÉNY KÖRÜL"	173
SZENTELEKY KORNÉL, híd a magyar és a jugoszláv nép között	178
SURÁNYI MIKLÓS	180

MÓRICZ ZSIGMOND, pécsi ébresztése	182
BERZE NAGY JÁNOS, a néprajztudós	184
A VERESS CSALÁD	187
BARTA LAJOS	189
ZSIKÓ GYULA	192
KODÁLY ZOLTÁN	194
KODOLÁNYI JÁNOS	197
KOCSIS LÁSZLÓ	202
KOLTA FERENC	205
DÉNES GIZELLA	207
LOVÁSZ PÁL	210
VÁRKONYI NÁNDOR	214
FONTOSABB IRODALOM	220